

הפעיו

כתב עת מוצא לאור על ידי
מוסד יצחק ברייער
של פועלי אגודת ישראל

בתוכו :

מרן בעל החזון איש וצלה"ה	—	סיפוק בערלה ושורש פטור
הרב יעקב יתאל וויינברג	—	לדמותו הרוחנית של הגאון ר' יצחק אייזיק שר זצ"ל
הרב קלמן כהנא	—	הגר"א לירושלמי כלאים פ"ב ה"א
ד"ר יעקב לוי	—	נתוחי מתים בישראל
ד"ר אריה פרייס	—	הערות לתחילת נבואתו של ירמיהו
מרדכי ברויאר	—	פרקים בתולדות רבי שמשון רפאל הירש זצ"ל
ד"ר עזריאל הילדסהיימר	—	תזכיר הרב עזריאל הילדסהיימר משנת תרל"ג לשפור המצב הכלכלי והחנוכי בירושלם
מ. ב.	—	צילילי המקרא

כ"ה וירשלים מנחם אב תשמ"ז • כרך ג • גליון א—ב המחיר 1.200 ל"י

סיפוק בערלה ושורש פטור

ממרן הגאון בעל חזון איש וצלהיה

— מכתב יד קדשו —

פטור פטר רק כשכח הזקנה יפה נחשב כענף הזקנה וא"כ ילדה שספקה בזקנה אי כח זקנה יפה ונהפכו העלין ממה שהיו מקדם ונפטרה מטעם שנהשבה צכשו כ" ענף הזקנה. אם פסקה אח"כ ודאי הוי כד"ן הפסיקה דמשנתנו וחשיבא נטיעה חדשה. תדע שהרי גם בהברכה לרבנן דר"י הדבר ספק אם נשרשת קדם או מתאחה קדם (ד), ואם נשרש קדם הוי ילדה ש" סיפקה בזקנה וא"כ הפסיקה מוגין משעה שפסקה אינו אלא ספק ערלה, ויהי' הדין נותן, דבח"ל מוגין משעה שנשרש ולא משעה שנפסק, והלא כל הפוסקים (ה) סתמו וברשב"א תשצ"ה מבואר דין זה בחו"ל.

ויש לנו כוונת עוד זכרים בכ"כ :

לפלא שלא הזכירו יסוד העיקרי, ש" אין מברך פטור אלא בכח הזקנה יפה והיינו שיונק מן הזקנה ולא מן הילדה וידוע ע"י העלין כמבואר בירד' (ו) והובא להלכה בשו"ע סי' רצ"ד סעי' ט"ז כמג' שביאר הט"ז שם ס"ק [כ"ה]. וא"כ אי קי"ל סיפוק גמי פטור היינו דוקא ביונק מן הזקנה והנה בח"מ (ז) נקט כמ"ד דגם סיפוק פטור דכן הוא מסקנת הירד' וכן נקט הגר"א בביאורו לדעת הר"מ (ח). ר' הגה באגו לדון אם אח"כ פסק את הילדה

ב.חזון איש ערלה ס"ב ס"ק ה' הסיק, דילדה שטיפקה ואל"כ הפסיקה מוגין משעת פסיקה, אע"כ ודיתה שעה אחת שניקה מעצמה". והסיגר על זה וכי, והחזו"א מרמה זה להא דתנינן (א) בריכה שנספקה מונה משעה שנפסקה, וכי ולא זמי, דברכה לא היה עליה שם נטיעה מעולם, ועד שנפסקה לא היתה נחשבת אלא כענף הזקנה, לכן כשנפסקה יש מקום לתת לה דין נטיעה חדשה. לעומת זאת נטיעה מעיקר תל עליה דין ערלה, וכשסיפקה היא נפסרת מדין ערלה. מכיון ששרש פטור פטור (ב) פפקדע ממנה דין ערלה, ודין זה שרש פטור פטור שייך גם בנטיעה חדשה. ע"כ כשתורו ופוסק החיבור אין זו נטיעה חדשה ואינו צריך למנות משעה שנפסקה. ע"כ תורף דברי המשיגים.

והנה עיקר היסוד שלהם הוא, וילדה שטיפקה פטור הוא מטעם שרש פטור פטור, וכי על זה מרן הסו"ן צ"ל :

הלא בספוק לא מהני שרש פטור, דאם היה סגי כאן שרש פטור לא היה צריך שיהא כח הזקנה יפה דהיינו שכח הזקנה יהפך העלים שהרי שרש פטור לעולם כחו רצ' ושרשים החייבים כחו יפה ואפ"ה שרש פטור פטור, אלא (ג) ודאי שאין דין שרש פטור, אלא כשהפטור עומד בדרא אחת ע"כ שרשים החייבים אבל סיפוק שדיניקה באה מלמעלה למטה אין שרש

(א) ערלה פ"א מ"ה. (ב) ירוש' ערלה פ"א ה"א. (ג) כדומכת ירוש' ערלה פ"א ה"ב.
(ד) שם. (ה) יו"ד רצ"ד סעיף ס"ו. (ו) ערלה פ"א ה"ב.
(ז) חזון איש ערלה ס"ב ס"ק א'. (ח) ביאור הגר"א ליו"ד רצ"ד ס"ק מ"ה.

ולפי שלא הזכירו את היסוד דבעינן
 שיהא יונק מהזקנה ולא מעצמה דבר
 שא"צ בשורש פטור דהתם כגי רק שיונק
 גם משורש הפטור אע"ג דיונק יותר מה'
 שרשים החייבין לפיכך חשבו דהחילוק
 בין יונק מלמטה ליונק מלמעלה דבר שלא
 נתבאר. אבל הדבר מבואר בהדיא בירור
 שלמי ובכל הראשונים ובשו"ע להלכה.

הציונים שבהערות והמוקף בסוגריים טובעיים
 נוספו על ידי המל"ד.

או שגבר כח השרשים של הילדה וחדלה
 לינק מהזקנה התחילה לינק מעצמה אי
 מונין משעת סיפוק ובוה אין מקום לחלק
 בין הבריך לסיפוק. ומש"כ לחלק בין יחור
 לכל האילן תמוה מאד, שאם הפכו כל
 הענפים עליהן ודאי כולן פטורין שהרי
 יונקין מן הזקנה ואם רק ענף זה הפך עליו
 השאר יונקין מעצמן ודאי הענפים היונקין
 מעצמן חייבין קדם שנקצצו ובוה גם במב'
 ריך כה"ג אם יש ענפים שיונקים מעצמן
 חייבין. ובגוונא דא לא אמרו דנפסקה מונין
 משעת פסיקה לא במבריך ולא במרכיב.

הרב יחיאל יעקב וויינברג

לדמותו הרוחנית של הגאון ר' יצחק אייזיק שר זצ"ל *

א

אבדתנו הגדולה

מן העולם, הסגור בדי אמות של הלכה, ולבו פתוח לכל הרוחות המנשבות מן הי- חוץ. בסקירה אחת ידע כבר את המתרחש בנפשו ההומיה והעורגת, דלה את תמצית מהותו של הצעיר הנבוך העומד לפניו, והוא ז"ל האיר לו את פניו, עודד אותו „לפתוח את כל הלב“, ומיד פתח. בשיחה, שיחת חכם ספוגה פקחות ומתובלת בפניני מאמרי תורה ומוסר והכל התיישב מאליו. העלטה והמעמסה שהיו רבוצות על רוח הצעיר הוסרו בבת אחת, והנפש הי- נבוכה והנאבקת בנגודי יצרית הוראה ב" ברק פתאום. ר' אייזיק ז"ל לא אהב לחטט ולנקר בנפש השופך לפניו את שיחו, ל- פשפש במדותיו ולתהות אחרי המסתתר בחביוניה ובנבכייה של גפש רצוצה. הוא חשב זאת לעינוי-נפש והוא היה אומר: חזיטוט נפרז הוא בעצם יליד של נטיה סאדיסטית, מעין תאוה ר"ל לראות בפרפורי הנפש של הזולת, תחת זה בחר בתיאורן של דמויות גדולות, קדושות וי- טהורות של הדור החי ושל הדורות הקוד- מים, והלקח ניתן מאליו, מיניה וביה, בעל הספקות והרהורים הקשיב לדברים אלה בנשימה עצירה, מטענו הנפשי התפרק במחיידי, רוחו כאלו נתחדשה ונטהרה במעיינות רוחו הזכים של הרב המושיע.

הלא תדעו כי שר וגדול נפל בישראל, שר התורה וגדול חכמי המוסר — בפסוק זה פתחו הספרנים הרבים את קינתם הי- גדולה למותו הפתאומי של ראש ישיבת סלבודקה—בני ברק.

כל העינים דמעו וכל הלבבות נטברו לרגל האסון הזה, כיחוד גדול האבל ב- עולם הלומדים ובתי הישיבות בארץ ובי- חו"ל, הגדולות והקטנות, מלאו אהנות עמוקות, כי הגאון המנוח ז"ל היה ראש לא רק ליישיבתו בלבד, כי אם אב ופטרוֹן לכל הישיבות כולן, אשר ראשיהן ומנהי- גיהן באו לטכס עמו עצה ולשמוע הוראה מפיו בעניני רוח, חינוך והנהגה, מצודתו היתה פרושה על עם הלומדים בכל רחבי- עולם כולו, כל בן תורה, אהת היא אם הוא סלבודקאי, מיראי, טילזאי או נאור- דקאי, נחשב לו לבן משפחתו, דאג לכל צרכיו בין צרכי גוף ובין צרכי נפש, הכל ידעו כי אצל ר' אייזיק (כך היה שמו ב- עולם הלמדני) ימצאו אוון קשבת ולב מבין, לכל בעיותיהם וסיבוכיהם, לכל הרהוריהם וספקותיהם, לכל לבטיהם וכיסופיהם. והוא שמע בהקשבה אבהית לכל הדברים שנאמרו לו בלחש או שנבלעו בתוך חצאי- הדברים שנפלטו באונס ובפנים מלאי- בושח, הוא ידע את נפש הנוער, המובדל

* נכתב ליום הזכרון הראשון של הגאון המנוח ז"ל ומפני סבות שונות נתעכבה הדפסתו עד היום.

גרמ"ע ז"ל ומרן הסבא ז"ל לארץ ויסרו ובנו את ישיבת הברון המפורסמת, נסאר ר' אייזיק למלא את מקומם בין בראשות הישיבה ובין בהנהלה. עמו יחד שמשו כראשי ישיבה הגאון ר' ברוך הורוויץ מאליקסטו ז"ל ובהסתלקותו — בנו הגאון הצעיר ר' שרגא הורוויץ ז"ל הי"ד ויבלי"ה חתנו של הגרי"א"ש הגאון ר' מרדכי שולמן שליט"א. אולם העול הגדול של הישיבה ברוח ובחומר הועמס על שכמי הגאון ר' אייזיק ז"ל והוא נשא בעול זה עד הרגע האחרון, ולא היה דבר קשה, אם זה נגע לעניני הישיבה הרוחניים או לעניניה ה"חמריים, אשר לא יוכל על עצמו במסירות נפש שאין דוגמתה.

וכדאי היה להקדיש פרק מיוחד למס"ג זו של ראש הישיבה הסלאבורקאית. למס" עותיו באמריקה ואנגליה שבהם קידש ש"ש והגדיל כבוד התורה וכבוד לומדיה באופן יוצא מגדר הרגיל. וכן יש לספר על עמלו הרב בבנין ההיכל הגדול בשולי הישיבה בסלאבורדקה. היכל נפלא זה ש"ה הגאון המנוח השקיע בו כל כחו ומרצו במשך שנים רבות ושעלה לו בקרבנות רבים של גוף ונפש. חרב, לאבלנו הגדול, בכוא השואה הגדולה שהשמידה יהדות ליטא כולה ועמה — בנין התפארה ה"ה וכאן זכור לטוב הגאון רי"א הרצוג שליט"א הרב הראשי לא"י, שעמד לצדו של הגרי"א שר ז"ל ועזר לו בכל כחו ובעזו השפעתו הרבה להקים את הבנין הגדול הנ"ל, זכותו גדולה מאד והמים ה"ז'דובים של מבול הרשעות שהציפו את ההיכל מן העולם לא יוכלו לכבותה ול"השכיחה מלבה של סלאבורקאי.

עם הסתלקותו של הגרי"א"ש נסתלק מעולמנו אחד משיירי כנסת הגדולה של הרמ"ם הליטאיים המובהקים. ר"מ במש" מעות המלאה והעשירה של תואר זה, מבני אותו הטיפוס הנעלה של מרביצי תורה

ונפש הרב צהלה מרוב אושר פנימי על שוכה לפשט את העקמומיות בלב צעיר תועה ותוהה ולהכניסו תחת כנפי השכינה של תורה ומוסר. לאושר גדול זה לא יוכל לזכות אלא מי אשר הרבצת התורה היא לו צורך חיוני, וכוח נפש אהרים הוא משושו היחידי בעולם הזה.

כזה היה ר' אייזיק, ראש ישיבת סל"בודקה, שעמד בראש הישיבה הגדולה הזאת, ישיבת"התבל המפורסמת, אם ה"ישיבות, כולן או רובן, כארבעים שנה ויותר. בעודנו צעיר לימים בערך נתמנה לר"מ ביזמתו ובעצתו של הסבא ז"ל חותנו ורבו הגדול. ידוע כי מרן הסבא ז"ל לא עשה מעשה רב או קטן בהליכות הישיבה אלא אם נמלך תחילה בגדולי הישיבה ואף נהג לשאול בעצתם של גדולי הדור. היתה זאת הצטיינות גדולה יוצאת מן הכלל ל"המנות למשרה חשובה זו. מרן הגאון ה"אדיר מו"ר הגרמ"ם עפשטיין זצ"ל עמד בעצם פרסומו הגדול בחור ר"מה הראשי של הישיבה הגדולה, ואולם כשנתמנה לאב"ד בעיר סלאבורקה ופרסומו הלך הולך וגדול גברו עליו הטרדות הרבות והמרובות. הוא חרג כבר ממסגרת של ראשי ישיבה ונעשה לאחד מראשי הדור. מכל פינות העולם פנו אליו בשאלות ב"הלכה למעשה ובקושיות ותמיהות. הורגש צורך בתוספת כח חדש שיקדיש את עצמו כולו לחיי הישיבה שנתרבתה ונתעלתה ו"היתה לתלפיות לכל העולם. והסבא ז"ל בחר בר' אייזיק בבחינת "מקרב אחיך תשים עליך מלך", לפי שגדל והתחנך והשתלם בישיבה עצמה, וידע לקנות את לבבות חבריו בין במתק תורתו. (תורת ההבנה הליטאית המהוללה בסגנון סלבור"קאי מהודר שבמהודרים, פשטות, ישירות ועקמות בצורה בהירה ומאירה) ובין ב"נועם מוסרו, הן והסהור המחמם והמאיר כאחד. וכשעלו רבותינו הגדולים מרן ה"

אתר דעת - מכללת הרצוג

זה שהעמיד אלפי תלמידים ותיקים, בייניהם רבנים ורמ"ם גדולים, ביניהם חכמים וסופרים, מדריכים ומנהיגים מקיפים מים את התורה בכל קצו העולם היהודי. אדם גדול זה אך עתה היה בתוכנו והאיר את חיינו, והנה הוא נעלם מאופקנו. אין בחיים עוד איש התורה והמוסר הגדול, המורה והמאיר, היועץ והמושיע, המנחם והמעודד. מי יתן לנו את המורחו? אבל זכרו לא יסוף מקרבנו. מחשבותיו ותגיותיו נותני מנסרים בחללה של ישיבתו ישיבתנו הגדולה, וקולו, קול התורה והמוסר שהשמיע בכת ובהרר, לא יחדל לפעם בלב תלמידיו חניכיו, לא יחדל מלעזור זכרון חי בלב אלה שזכו לעמוד במחיצתו וליהנות מעושר נפשו ותנובת רוחו.

בדורות הקדומים שלצערנו הוא הולך ורמת מעט. לא מגיד שיעורים בלבד היה אלא ראש ממש, מורה, מרדך ומנהל לכל אחד ואחד מבני הישיבה, אביה של הישיבה בפנים ומגינה וסומר על כבודה בחוץ. בשמירת הכבוד של הישיבה ושל בני הישיבה לא היה מי שיוכל להדמות אליו. מי שפגע בכבוד הישיבה או בכבודו של החור הישיבה כאילו נגע בכבת עינו, ולא נח ולא שקט עד שהביאו לחזור בתשובה ולבקש מחילה. עם הסתלקותו של ר' אייזיק ז"ל התמוטט עמוד התווך של המוסר הסלאבורי קאי — נחלתו הרוחנית של מרן הסבא ז"ל, אחד המשיפיעים והמהנכים הגדולים ביותר שבדור, אשר כמעט לא הניח כמותו בישראל. נלקח מאתנו אחד מגדולי הדור.

ב

מימי נעוריו ועד הגיעו לראשות

מימי נעוריו, אותם הימים הרחוקים הם כיכר קרובים... בעל כרחי עלי להצטמצם ברשימת שרטוטים קלים וקיים כללים מהשמור בזכרוני, שיכולים אולי להשלים את התמונה המבטיקה של ר' אייזיק ז"ל, ובוודאי יבואו אתרים, תלמידיו וחניכיו. ויתארה תיאור שלם ומלא כראוי וכדרוש. זוכר אני את ר' אייזיק משחר ימי נעוריו. כאשר נכנסתי אל ישיבת סלבודקה, ואני עודני נער, עמדה הישיבה במרום גדולתה, לאחר סגירת ואלווין ע"י מלכות הרשעה של הצאר הרוסי ירשה סלבודקה את מקומה ואת שמה בעולם התורני. בה נקבצו ובאו כל העילויים הגדולים שבפעולם היהודי, וכל בעל כשרון בישראל נדחק ובה לישיבת כנסת ישראל. הסבא ז"ל. שעמד או בעצם ימי זריחתו, פתח את פתחי הישיבה לרווחה וקירב את כל מי שבא ללמוד, בין שהוא בעל כשרון גדול, ובין שאינו גדול בכשרון, אלא שיש בלבו

על ר' אייזיק ז"ל ראוי לכתוב ספר גדול, שיקיף את אישיותו רבת־הגוונים ועשירת הקסמים וסיספר לדורות צדיק מה פעל ומה יצר בעולמו. אבל אין אני האיש המוכשר לכך, אעפ"י שאני מכיר בחשיבות עבודה זו ובנחיצותה. הספרו של אדם גדול משיער קומתו של הגריא"ש ז"ל יש בה משום יקרא דחיי ומשום חינוך והשפעה לדורות, ואני שרוי בעצבות ורוחי נכהתה, לעיני תלכים ונשמטים הי גדולים אחד אחר, וגם זה איננו עוד, ולבי מלא צער ותוגה על הרמות היפה שנגזרה ונעלמה מאתנו, זה שכל שיחת־חולין שלו היתה מלאה תורה וחכמה עליונה. יותר מדאי שזורים וארוגים נימי לבי במסכת חזיו של האיש הגדול הזה ששימש לי אלוף ורוע, חבר וידיד נפש באחד, אשר התחממתי לאורו, אור ההגיון הוך והנאצל, מישוב הדעת, טוהר המחשבה ואהבת הי אמת. עמו יחד ירדו לקבר מיטב זכרונתי

החביב לה ביותר. הבחורים שמעו דברים אלה יוצאים מפי הסבא כשהם נאמרים באהבה וברחמים גדולים ובסמיכות ידו על שכמם, התרשמו מאד ושכחו סבלות רעב ומחסור...

ברם צריך להיאמר כי בנוגע לחלוקת כיבודים נעשו הבדלים רבים. המשטר ששרר אז בישיבה היה משטר אריסטוקרטי, ורק לאט לאט הלך והתפתח למשטר דימוקרטי גמור כהלכתו. בזמן שהוא היתה קופת הישיבה עניה מאד. חסרו לו להסבא ז"ל האמצעים הכספיים שבהם היה יכול להנות את טובי בעלי הכשרון ואת השקדנים הגדולים כדרך שעשה בימיו האחרונים שהעניק לעילויים ולמחמדים מותרות כסף ביד רחבה. ולכן השתדל לחלוק להם כבוד בצורה בולטת ונראית לעין כל בני הישיבה. הנמוק היה כמובן חנוכי פדגוגי, אבל היה בכאן גם משהו של נטיה אישית שלא ביודעים אולי. אהבתו של הסבא ז"ל לבעל כשרון היתה למעלה מדרך הטבע. ויפה אמר הגאון רא"ד שפירא זצ"ל, האבד"ק קובנה, בהספדו על הסבא ז"ל: „אהבתו לבעל-כשרון היתה גדולה מאהבת האב לבנו יחידו“, ואעפ"י שהוא עצמו התרחק מהנאה של כבוד בתכלית הריחוק עד קצה האחרון, היה מתלהב מ שמחה כשניתנה לו האפשרות לתת ביטוי ממשי להרגשת אהבה ההומה לבנו ל" בעל כשרון מצוין שהשקדיש את עצמו לתורת-ד', פניו הזוהירו כוהר השמים ובהדרת קודש לחש את הברכה; ברוך שחלק מחכמתו ליראיו...

בזמן כניסתי אל הישיבה היתה היא מלאה מפה אל פה, הצפיפות של הספסלים והעמודים היתה מפילה על הנכנס חרדה ואימה גדולה — צפיפות שלא נראתה כמותה בישיבה אחרת. לפעמים הוצרכו שלשה וארבעה בחורים לעמוד צופפים יחד בכדי להניח את גמרותיהם על טפח

תשוקה גדולה ללימוד התורה. על טענת המנהל הכלכלי; מאין יבוא לחמם של מאות התלמידים, היות ואין לישיבה מקור רות הכנסה אחרים (שר"רים לא היו עוד לישיבה) אלא תמיכתו החדשית של הנדיב הצדיק ר' עובדיה להמן ז"ל? ענה הסבא ז"ל: לא ניתנה התורה אלא לאוכלי מן, המן היה בא לישראל במדבר בנס. וכל לומד תורה לשמה ראוי לנס כמו שאמרו חז"ל ומדבר מתנה, כל המשים עצמו כמדבר וכו'. וכן היה באמת. כל אחד קיבל את חלקו בפת שהיה „הצדיק מבירז“ ז"ל מאסף בבתי נדיבי קובנה ומחלקו לבני הישיבה. שתי ליטראות לחם ליום. ואף הסבא בכבודו ובעצמו התפרנס מפת קיבר זו שקיבל מהצדיק הברזאני, כחלק שניתן לאחד מבני הישיבה. ואעפ"י שכרגיל שמרו על הכלל „אין בודקין למונות“ ולא הבדילו בחלוקת מנות הלחם בין תלמידי לתלמידי, וכולם קבלו את לחם חוקם בבודה שווה. מ"מ התלחשו בישיבה, שהצדיק הברזאני עושה פדות בין בחורי הישיבה ובין בחירי-הישיבה. ל„בחירים“ הוא נושא לחדרם את המנות המשובחות ביותר, משובחות לא במשקל ובמדה אלא בטעם ובטיב. ויש שבאו בטענת מחאה אל הסבא ז"ל בגלל ההעדפה הזאת של הבחירים על חשבון הבחורים, ויש שצעקו בקול: כל בני הישיבה קדושים וכו'! ואז הוציא הסבא ז"ל את המנה שקבל הוא, ושאל, האם שלו טוב משלהם. וה"סבא ז"ל הוסיף; נכון אני להחליף את מנתי במנתכם; אבל אפשר — הוסיף הסבא — שבמקרה מזדמן החלק הטוב לאחד ולא לשכנו. ואפשר שאין זה מקרה, אלא בהשגחה של היושב במרום. שגאמר בו קרוב ד' לכל קוראיו, ואין קריאה אלא רינה של תורה. עיני ד' צופיות על מי שממית עצמו באהלה של תורה ורחמיו עליו כרחמי האם החולקת מנה יפה לבנה

אתר דעת - מכללת הרצוג

אברהם טורשאי (המנהל הרוחני של ה-ישיבה אשר נספה בשמך הנורא של ה-רשעים הנאצים ימ"ש) ועוד אחרים הרבה אשר ילאה העט לסופרם. בדור הקודם לו נעטרו ר' אהרן מאיוויע, ר' נפתלי טראפ מגרודנא ור' ברוך הורביץ מפונדלא בכתר ה"עילוי" והם נתפרסמו אח"כ לגאונים אדירים.

לא היה הדבר קל להתעטר בכתר "עילוי" או להגיע לשם "מבחירי הישיבה". הסבא ז"ל השגיח ושמר על תואריו אלו בקפדנות יתירה. לא הגיח להתעטר בכתר של תורה זה אלא למי שהיה ראוי לכך מצד כשרונותיו וידיעותיו הבלתי רגילים. עליו היה לעמוד תחילה במבחן לפני גאוני הדור ולעבור אח"כ תחת שבת הביקורת של טובי בעלי הכשרון שבישיבה. היה צריך להציע לפנים חידושים שחידש בסוגיות הש"ס והם היו נוהגים לקפחו בהשגות ובסתירות וברמזות של "כבר קרמוך", והיו מקיפין אותו בקושיות כתנור של עכנאי. ורק כשיצא בשלום וזר הנצחון בידו ניתן לו התואר מאת הסבא ז"ל, ומכיון שזכה בתואר זה זכה לדברים הרבה. היה יכול לשבת אל השולחן בשעת שיחותיו של הסבא בחדרו, שיחות מיוחדות רק ל"בחירים". היה זוכה לפרקים בעליה של "ששי" ע"י הסבא בכבודו ו' בעצמו. שבוסן ההוא היה הוא נוהג לחלק בעצמו את העליות לעולים לתורה, וכן היה צריך לקוות שהסבא יזמינו כשיתפנה חדרו הצר. לגור עמו בחדר אחד ולאכול עמו על שולחן אחד, וזכות זו היתה גדולה שבוכיותו, שזכו אליה רק אלה שהיו גדולים הן בחזרה והן במוסר. "עילוי" בלא מוסר, או "בעל מוסר" שאינו עילוי לא זכו בה מעולם...

וזכר אני כי בין בחירי הישיבה ש' עמדו בכותל המזרח התנוסס לתפארה ר' אייזיק מהלוסק, בחור רוה וגבה קומה

אתר של עמוד אחד. ובכ"ז איש לא התאונן לומר: צר לי המקום. כל אחד שמח ב' חלקו להיות אחד מן החבורה הקדושה. ביום כניסתו אל הישיבה קבע לו כל אחד את מקומו בספסל ובעמוד, וזכותו זו נש' ארה לו בכל השנים ששהה בישיבה. בזכות הישיבה על הספסל ובזכות העמידה אל העמוד נשתו כל הבחורים באין הבלד בשנים או ביחוס אבות. אבל לא כן היה הדבר "בכותל המזרח". שם הותרה הישיבה. רק כמי שניתן לו הרשיון לכך ע"י המשגיח. המשגיח קיבל את ההוראות ל' מתן הרשיונות מהסבא בכבודו ובעצמו. ואם מי שהוא העיו פנים ועלה לכותל המזרח בלא רשיון לא גירשהו שום איש משם. אבל חבריו נגשו אליו ולחשו ב' אזוני; מדוע הגך פורש מן הציבור. עדיין לא נעשית "בחיר". הגך עוד בחור כמונו כמוך. והבחור המבוש חזר למקומו ה' ראשון והוסיף שקידה ועיון עד שהגיעה שעתו לעלות וליראות ב"מזרח"...

כותל המזרח היה מעוטר ב"עילויים" ו"גדולים" (בבקיאות בש"ס) וכן הגדולים בחכמת המוסר. והאחרונים היססו לעלות, מחשש של זהירות וגאווה. אבל המשגיח רמז להם: "כך צריך להיות", והם הבינו כי זה הוא רצונו של הסבא ולא יכלו לסרב.

העילויים של דורי נתפרסמו אח"כ כגדולי הדור, אחדים מהם עודם מתהלכים עמנו לאר"י ושנים, ולא אמנה אלא מעטים שכבר הלכו לעולמם: ר' יצחק זיוו ה' טאברייג, מ"מ של הגאון ר"ש שקאפ ז"ל ברבנות בריינק, ר' שרגא הינדוס מסלוצק חתנו של הגרש"ש ור"מ בישיבת גרודנא, ר' לייב מוויסקי חתנו של הסבא ורב גע"ח שבעיר דזוינסק, ר' יוסף מלובץ רבה של העיר סובאלק, ר' שפטיל מליגום ר"מ ומנהל בסלוצק, גיסם של גאוני הדור מרן רמ"ע ז"ל ומרן הגרא"מ ז"ל, ר'

נתמד בתורתו ונחמד בשיחתו ונחמד בכל הליכותיו. ר' אייזיק הוא באמת אג גע שמאקער מענש, אין בו „עוקצים“ אין בלשוננו מחס דוקרת. הוא אדם שלם, בלא פגומות, בלא סירכות, בלא קמטים. הוא פשוט ומישר, נעים בהילוכו, בדבורו, במלבושו, בכל מה שיש בו ובכל מה שעליו. נוח למקום ונוח לבריות...“.

החיבה והכבוד שהראה לו הסבא ז"ל לא נפלו בחלקו כמחנת־חנם, אלא באו לו כתשלומים וכגמול צדק על עבודה רוחנית גדולה בתיקון ושיפור עצמו ובחינוך אחרים. עבודה זו החחילה אצלו בצעירותו, בעודנו יושב על ספסל הישיבה, ונמשכה כל ימי חייו עד שהגיעה לשלימותה ה מופלאה על כסא ראשותה של הישיבה הגדולה, כסא רם ונשא, שהוא ז"ל הוסיף לו פאר והדר רב. כשנתמנה ר' אייזיק לראש הישיבה לא התגדל ולא התרברב. לא היה מטיפוסו של ראש ישיבה הוורק מרה בתלמידיו ומטיל עליהם אימה, אלא כל בני הישיבה, מקטן ועד גדול, ואף העלויים בכללם, היו סרים למשמעתו מ רצון ומאהבה, לפי שראו בו איש משלהם ורק — בצורה מושלמה ומשוכללה יותר. ואעפ"י שיחסו לתלמידיו היה יחס אנושי לבבי בפשטות חמה ותמימה, היתה ההע רצה אליו נישאה מכל עבר. הוא התקרב לכל ואפילו לקטן שבתלמידיו, אבל הם נזהרו מלהתקרב אליו יותר מן המדה הדרושה מתוך רוממות הכבוד שרחשו לו. נהנים היו מזיו אורו ומשפעת חכמתו. אבל גרעתו מפני דמותו הנאצלה שגראתה להם כבאה מתוך ספירה עליונה ומברלת אולם דעתו לא היתה נוחה מחציצה זו. הוא סבר, כי מחובת הרב להתערב עם תלמידיו ללא מחיצות וללא הבדלים, כי בעירוב זה יוכל לרוממם ולהעלותם מבלי שתהיה להם הרגשת פחד של עליה לגובה מרום מהם.

עם עינים מפיקות חכמה וטוב־לב. כל העינים היו נטויות אליו ושמו נישא על שפתי הכל כ„פאר הישיבה“. הסבא ז"ל ה' רגיל לשלוח אליו את בעלי־הכשרון לשוחח עמו בדברי־תורה ואף מינה אותו לישב ראש ב„ועדיי־המוסר“ שנועדו כ מיוחד לחינוך תרבותי־מוסרי. כל אלה שעמדו במחיצתו התרשמו מאד מן מקסם אישיותו בעלת אופי שלם ואחיד, הבהיגו בו את סברתו בתורה שהיתה מבהיקה בבהירותה, בחושו החריף לחדור לתוך חוכו של הענין הנידון ולהאירו בהערה מאירה וקולעת. ר' אייזיק ז"ל לא אהב את ההתנחלות ואת ההתפלפלות לאין סוף של חריפי הישיבה שהיו מתגרים זע"ו בעידנא דריתחא. אלא הלך והסביר, הלך והבדיר את פלפוליהם של המתקטטים עד שהמתקש עמד מעצמו על טעותו ונענע לו בראשו מתוך הוריה של שמחה. הסבא ז"ל היה נוהג לשאול את צעירי הישיבה לדעתם על מי שהוא מ„בחירי“ הישיבה, כדי לעורר בהם „קנאת־סופרים“ ולהבדיר מלבם את הקנאה העוורת שסופה שגאה בכושה.

בזדמנתי פעם בביתו בשעה ששאל לצעירים אחרים לדעתם על ר' אייזיק, ענה אחד ואמר: אדם נחמד וטעים (אין געשמאקער מענש). הרתיח חברו וקרא: וכי זה שבח על ר' אייזיק? והרי הוא אחר מאריות שבחבורה! חייך הסבא ואמר: וכי זו מילתא זוטרתא? והרי חז"ל אמרו „כל שרות הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו“. התערבתי בשיחה ואמרתי, וזו בכלל מה שאמרו חז"ל: „לעולם אל יספר אדם בשבחיו של חברו, שמתוך שחבו בא לידי גנותו“, שבח זה שגאמר על ר' אייזיק לא בא אלא לגנותו ולמעס דמותו. דפק הסבא על ידי בלבביות כבושה ואמר: „מה שאמרת. הוא „דרוש“ ולא „מוסר“.“ האמת היא, כי אדם נחמד הוא נחמד בכל,

אתר דעת - מכללת הרצוג

לדמותו הרחנית של הגאון ר' יצחק אייזיק שר זצ"ל

9

ג

המזיגה הנפלאה של סלבודקה

של חלק אחד בתורה מצד הלומדים. הוא חולל את תנועת המוסר שמגמתה העיקרית היא תיקון המצב המקולקל הזה. ומרן הסבא ז"ל בהיותו הדור כולו רעיון זה של רבו הגדול מחה בעוזו נגד פילוג רשויות זה של "לומדות ומוסר". בהוראתו באצ"כ בעל רי"ס ותלמידיו הגדולים, אשר מהם קיבל הסבא ז"ל את יסודות תורתו, שהיו בעת ובעונה אחת גאונים כלומדות וגאונים במוסר, טען ואמר, שכן התורה הקדושה בעצמה וכן חז"ל לא הודו בהפרדה בלתי טבעית זו.

הסבא ז"ל היה הראשון כדורות האחרונים שמיזג את הלומדות ואת המוסר וכך אותם ביחד. ב"שיחותיו" הנפלאות הרכיב מוסר הכלכה והלכה במוסר והראה במופתים מאירים שהלומדות המוסרות הם שחיים שהן אחת. ולא רק שאינן צרות זו לזו אלא משלימות זו את זו. הסבא ז"ל העמיד למיזה זו נוסחה קבועה. צד לה צורה וחוקים מסוימים. המוסר — היה אומר הסבא ז"ל — אינו דבר של הפקר ואינו מסוד לחופש הדמיון וההתלהטות הרגשית. המוסר צריך להיות בניי על בסיס איתן של ההגיון הבריאי של המחשבה ההלכותית. מוסר שאינו ניתן לצינורותיה של ההלכה סופו להיות סוטה למדבר של ההויה הרמיונית.

הסבא ז"ל פתח. כידוע, חלון חדש למחשבה עברית מקורית. בלא ערוב של חכמות הנגזרים ובלא סקירות למה שנאמר מחוץ לתחום תורתנו. הדות המיוזגות הנפלאה של תורה ומוסר נתקבלה שיטת המוסר בכל העולם התלמודי ונתעלתה למדרגה של תורת חינוך כשכיל כל בני תורה. וחייבים אנו להודות ולברך את הגרי"א שר זצ"ל שכוכותו נתקיים המוסר ונתחזק בעולם הלמדני ונעשה לרבו שאין

בכל יצירותיו של מרן הסבא ז"ל יש לציין את יצירתו הנפלאה של מזיגה אחת — דה ושלמה של לומדות ליטאית תריפה ועמוקה עם מוסר נשגב ומוזקק — מזיגה שלא היתה לטוהר ולעומק כמוה בשום מקום אחר. כדורות האחרונים שקדמו ל"תקופת סלבודקה נעשו ה"לומדות" ר"ה. "המוסר" לשתי רשויות המוציאות זו את זו. מי שרצה לעלות בתורה הלך וישב לרגליו של גאון מפורסם. וזה שרצה להתרום במדרגת היראה וההסידות הצטופף בצלו של צדיק גדול ושפך מים על ידיו. המוח והלב נעשו צרים זה לזה. מי שרצה בפיתוח שכלו, השקיע עצמו בפלפול. בחקירה עיונית ובסברא הגיונית. בהם מצא סיפוק גמור להשלמה שכלית גבוהה, ורעפו וחה עליו כי נשאר עם זה שתול כגן עדן של תורתנו הקדושה. ומי שרצה לטהר את לבו ולפרוק מעליו את המטען הכבד של שסויות העולם והבלי-החיים נכנס לבית-מדרשו של המוסר. שם מצא פתרון לשאלות המטריות של יצר רע ויצר טוב, שאלות שתחלתן בלבול ומכוכה וסופן עקירה ויציאה מעולמו של הקב"ה. במוסר נצרפה ונוקקה ונזדככה נפשו בכור ההתלהבות וההתלהטות של "ראה ואהבה". בו מצא את תקונו בחיים. את הדרך לעליה במעלות הנפש וסיפוק לכינסופי נשמתו לבורא עולם ומלאו. הישיבות בכללן הוניחו משום סיבות שוריות את הלימוד של החלק המוסרי בתורה. רבנו רמח"ל ז"ל בספרו הקדוש "מסלת ישרים" קובל, כבר "על בני אדם העוסקים בכל החכמות והעיונים בפלפולי הלכות וכדומה. אולם מעטים הם האנשים אשר יקבעו עיני ולימוד בענייני שלימות האדם". ורבנו הגדול רי"ס ז"ל היה הראשון בדין רות האחרונים לקרוא תגר על הנוחה זו

הגדול ביותר לא יגיע ולא יכול להגיע לגובה השמימי של הספר האלקי. המשורר האמתי צריך להודות, כי עומד הוא באולת־יד לעומת הדמויות התנכיות: המִּתְנַגְדִּים בספורי התורה ביופי אִי־סוּפִי. וצריך לקבוע בבושה, כי הויקה לתנ"ך באה לסופרינו החודשים מתוך זיקתם לספרות העולם. את ההכרה ביופי הלשון ויופי התיאור של סיפורי התורה קיבלו מסופרי־העמים הגדולים, שהצביעו על היופי הסיפורי של התורה והם שגילו אותו קודם שנתגלה לסופרי ישראל המִּדְרָשִׁים, שבראשונה התייחסו באדישות קלת־דעת לסיפורי התורה. הם ניסו לתקוח את סופרי העמים מתוך בושה, שמא ילגו הגויים על עני זה שאינו חש באוצרות היקרים הטמונים במרתפו. אבל הכושה אינה יכולה להיות מקור ליצירה אמיתית. סופה של יצירת־חֲקוּי לנחול כלימה ולעג. הקטן נראה בגמדותו דווקא כשהוא נאחז בנושא העולה על כחו...

גישתו של ר' אייזיק לספורי התורה היתה גישה מוסרית־ישראלית. והוא היה רגיל לומר: הניגש לספורי התורה צריך להשפיל את ידיו, להרים את עיניו למעלה וללחוש בחרדת־קודש: מה רבו מעשיך ר'; משל לאותו תייר העומד בשפל העמק, ומסתכל בשיאו של הר גדול, מרום ונשא... ספרו הקטן של ר' אייזיק ז"ל על אברהם אבינו משמש דוגמא לגישתו המוסרית לסיפורי התורה, ואף הסופר המִּדְרָשִׁי דרני אם אינו נגרע ברשלנות גאוותנית יוכל ללמוד ממנו הרבה. ואולי ימצא בו גאולה לכח־היצירה הכבול בו ואינו מוצא תיקונו. מתוך גישתו של הגריא"ש לספורי התורה מובנת יותר התרסותו החריפה נגד מתנגדי המוסר של הדור הקודם. כשאמר לו: „והרי הרבה רבנים גאונים התנגדו לשיטת המוסר“ — היה ר' אייזיק אומר: „איני רוצה להאשימם ולא להצדיקם. ורק

עליו עוררין. שוטני המוסר ומקטרגיו נעלמו. אין פוצה פה ומצפצף נגד לימוד המוסר. אישיותו המזהירה של ר' אייזיק ז"ל שימשה גורם חשוב להשבת המצב. בו ראו הכל: לרבות מתנגדי המוסר לשׁ עבר, דוגמא של ת"ח גדול בצורה מרהיבת עין, איש שהן תורתו בלומדות הליטאית והן במוסר הסלאבוקאי מאירה את העינים ומשמחת את הלב. הרמוניה יפה של יצור תורתִי נעלה, של טיפוס סלאבוקאי למופת.

שיעוריו בהלכה שנאמרו בישיבה הצ׳יטניו בישרות שכלית, בסברה יפה וברה, בהרצאה נאה ובהסברה בהירה. כאמור למעלה, לא אהב את הפלפול ודעתו לא היתה נוחה מן הניתוחים ההגיוניים הדקים מכל דק שאין להם שורש בשכל הבריאי. מבלי לפלפל הרבה, ידע למצוא בכשרון רב מוצא מן הסבך של קושיות ותירוצים בהערה מאירה, אחת ובשיבה לדרכי העיון של רבותינו הראשונים וטובי האחרונים ז"ל.

ונימה חדשה לגמרי הנהיג הגריא"ש ז"ל בשיחותיו המוסריות, והיא: הפרשנות לסיפורי התנ"ך. הוא היה אומר: הרי חז"ל באו והודיעו, כי יפה שיהתן של עבדי אבות מתורתן של בנים, ומדוע לא נת־עמק בחלק זה של תורתנו הקדושה? ור' אייזיק התעמק והעלה פנינים ומרג־ליות, שבבילו היה סיפורי התורה, ואפילו אלה העוסקים באישים חילוניים וזרים, מקור החיים והמוסר, באר עמוקה של חכמה. מעין לא אכזב להתרוממות נפשית ולהתעלות רוחנית. בזמן האחרון, התחילו בספרות העברית החדשה לעסוק בנושאים תנכיים. כמה מסופרי ישראל התחילו לה־בין, כי ספורי התורה הם מקור לשירה ולפיוט עילאי וכמה ממשוררי ישראל ניסו לעשות אנשי התנ"ך ענין לשירה ולאמנות פויטית. אבל הנסיונות האלה לא הצליחו. ואי אפשר היה שיצליחו. כי אפילו האמן

אתר דעת - מכללת הרצוג

שבתיים, גשמיים ורוחניים כאחד. ואשר למוינה הטלבוּדקאית של חוזה ומוסר היה ר' אייזיק אומר: אין כאן שני יסודות שונים שצריכים מויגה והרכבה. אין לומדות לחוד ומוסר לחוד. שניהם עולים בקנה אחד ואין האחד נכונה מחוץ פתו של חברו כי שניהם מסייעים זל"ו. הלומדות נותנת למוסר בסיס וגדר. והמוסר משרה על הלומדות רוח של אמת. של הודאה באמת, ושל דרישת האמת. המוסר הוא המצפון ההי של הלומדות. הוא מוסך בה תסיסת חיים מבקיעה לרום שמים וחודרה לתחום הנפש. מעיר בה את היצר של עירנות יוצרת ושומר עליה בפני הסטייה למבואות מצומצמים שאין בתוכם ריח לגדלות המחוי"ן ולרחבות הנפש.

זוהי חמצית תורתו של ר' אייזיק ז"ל ואיך פירושה, זיל וגמור מפי תלמידיו ושומעי לקחיו הרבים. ולפיכך וזה ר' אייזיק למה שלא זכו רבים אחרים: הוא נעשה לאיש אשר מעושר נפשו נהנה כל הקרב אליו.

ואת אני יודע, כי דמות התורה נחבוצה אצלם מאד. בשבילם החורה היא רק אוהן הפרשיות המדברות על מאכלות אכורות או מצוות מעשיות. או אפילו הפסוקים המעטים המזוהרים על הרחקה מן השקר. מן הנקימה והנטייה, על שנאת אה וכדומה. אבל מה יעשו בכל הפרשיות שבספר בראשית. רוב הפרשיות בספר שמות ובמדבר. האם קדושתן פחותה יותר? אל חספרו לי מגאון זה או מצדיק פלוני. אני יודע רק אחת, שכל התורה כולה נמסרה למשה רבנו מפי הקב"ה ומצוות לימוד התורה מתפשטת על כל פרשיות התורה, ומי שמחסר אות אחת מפרשת סדום ולוט או מפרשת אלופי אדום מביא את התורה לידי פסול ח"ו. וזוהי עקביות הגיונית למדנית שאין לקפח בדברי-הבארי וסיפורים נבוכים".

יודע כי ר' אייזיק היה אחד מצדיקי הדור, אולם צדקתו לא הצטמצמה בחיובים ובאיסורים בלבד, צמצום שרבנו בחיי ז"ל כבר התריע נגדו בהקדמתו לספר "חובת הלבבות". אלא הקיפה את כל הטוהר

ד

אצילות מוסרית

משלו. ואמנם הסבא ז"ל דרש במפורש מאת תלמידיו שיוסיף כל אחד מהם נסך משלו לתורת-המוסר. והרי לנו אהרים מתלמידיו הגדולים שהלכו כבר לעולמם: ר' לייב משטוצין — ירושלים, ר' ירוחם ממיר, ר' זלמן מראדין, ר' אברהם מורשה ז"ל ועוד ועוד. ואף ר' אייזיק ז"ל. אף שהיה כפוף לתורת רבו, מבלי רצות לזון

(1) וראה מ"כ הרמב"ם בהקדמתו למק חלק: "ואין הפרש בין וכני חם כוש ומצרים ופוט וכנען וחמנע היתה שלטנן ובין אנכי ד' וכו' ושבע ישראל ד' אלקנו וכו' כי הכל ספי הגבורה והכל תורת ד' תמימה שטורה וקדושה". ואם כי זכרי הרמב"ם נאמרו לא מותך אוחו הכון, מ"ם הם מכליטים את האיסור לעשות הפליה ח"ו בין חלקי התורה ולומר מרשה זו נגלית לנו וצריכה עיון ומרשה זו היא מהנחתות לדי והיא סתומה וסגורה בפנינו. הכל חורה והכל זורש עיון ולימוד וחליה לנו לעבור על פרשיות גדולות כפרופו סניו ומחזי.

המוסריות. מאמרם של חז"ל "כל שתפארת לו מן האדם" ודאי שנתכוין לתפארת מוסרית-נפשית. אבל מי שמדותיו הטובות מעוררות גיחוך ולעג הבריות, הוא מאבד בידים "תפארת" זו שצריכה היתה להביא לידי קידוש-השם ולבסוף גרמה לחילול שמו ית' בסירוטה ופגימתה ע"י אדם מחו" סר טעם של יופי. אביא משל אחד מתורת המדות של ר' אייזיק ז"ל. ענוה. אין פירושה כפיפת קומה. הרכנת ראש. עיניים מושפלות על הקרקע וצעידה אטייה. עקב בצד אגודל. הליכה כזו היא זחילה של נמלה והיא גנאי לאדם שנברא בקומה זקופה. עניו הוא אדם המכיר בלבו את גדול המשימה שהותוותה לו ותרנתו ורואה את המרחק הרב שבינו ובינה. "הכנעה" ו"עצבות" מתוך כפיה מלאכותית גרמו לו מורת רוח. שהרי אמרו חז"ל: במסתרים הככה נפשו על גאותן של ישראל וכו'. דעתו לא היתה נוחה מסוג ידוע של "בעלי-מוסר" שיוצאים ידי חובתם כנגדי חות ויללות על עונשי הגיהנום הצפויים להם. ואשר הקוטב אשר עליו תסוב תר' כחתם בדרשותיהם היה: "כי כבר הגיעה העת להכין תכריכים ליום המיתה"... זכירת יום המיתה שעליה דברו חז"ל לא באה אלא להעיר את האדם על קוצר חייו ועל הקיצור שגורם הוא לעצמו בביטול זמנו לבטלה. זכירה זו פירושה תשוקה בוערת לעבודה ולשקידה. לירח ולוהריות. כלומר לחידוש החיים ולעידוד כחות הי-צירה. "מה חובתו של אדם בעולמו"? — לשאלה זו העוברת כחוט השני בספר "מסלת ישראלים" היה ר' אייזיק רגיל לזכרם תשובה בשתי מלים: להיות אדם! לשם זה אין צורך בביטול ישותו. בהכחשת פנימיותו ובויוף עצמותו. צריך האדם לפקוד את עיניו על קלסתר פניו הרותמים תוך כדי הסתכלות באספקלריא של תורה ומוסר, ורגש של חדלות, הכנעה וענוה

הימנה אף כחוט השערה, יצר ג"כ סגנון מיוחד שאישיותו המקורית השתקפה ממי נר. ביקשתי למצוא מלה מתאימה שיכולה לתת מיצוי שלם לאפיו האישי ותהלוך ג"כ את סגנונו במוסר ולא מצאתי אלא המלה: אצילות מוסרית או מוסריות אציר-לה. אישיות. שהיתה סגונה כולה רוח מוסריות טהורה. הוד של אצילות נאה והדרה היתה חופפת עליה. הוא היה אדם אציל מקדקדו ועד כפות רגליו. תנועותיו, מלבשויו וכן אפילו דברי החולין שלו העידו על אצילותו. ומי שהכירו מקרוב יודע, כי כל אלה לא היו אצלו דבר שבי-שיגרה נמוסית. אלא נבעו מעשרו הנפשי. מעין צורת ביטוי של הווייתו הפנימית. תמצית חיונית של חנוך מוסרי ארוך.

ר' אייזיק ז"ל לא העמיד חיץ מבדיל בין הנאה והטוב. תפארת ומוסריות — אלו הן שני דברים שהתברכות המודרנית מת-גדרת בהם. לפי ר' אייזיק הן שתיים שהן אחת. ת"ח שנמצא רבב על בנדו — ובדקו בו אם לא נמצא פגם במוסריותו. מי שלובש בגדים מלוכלכים והוא מתגנה כהם בפני הבריות, הרי הוא גורם להם צער, שהרי הם מעוררים בנוולותם רגשי בחילה וגועל-נפש. ודבר זה הוא כבר בגדר של עבירה מוסרית חמורה, ולא עוד אלא שבכך הוא עובר על צווי מפורש. "שיהא ש"ש מתאהב על ידך". הרדיפה אחרי תענוגות והקישוט השחצני הם בודאי דבר מכוער. אבל תענוגי-שבת ויו"ט ומלבושי-כבוד לשמם — היש לך דבר נאה הימנו? הוא יפה ומוסרי כאחד (ראה את מאמרו של הגאון המנוח: "עונג שבת", שנדפס באחת מחוברות "כנסת ישראל"). ואף המדות הטובות שבכלל הן נחשבות כמו-סריות סהורות. הנה לכשתדקדק בהן תמצא שהן מהוות את עצם היופי, היופי אינו בעצם תכונתו אלא צירוף של תפארת ושל קדושה. וזה הוא גם עצם מהותה של

אתר דעת - מכללת הרצוג

וכן לא היתה דעתו נוחה מההתבודדות לשם עצמה. או לשם קיום מצות חסידות מוסרית. רק האבל מצווה עליה כמשי"ב בדד וירום", וזה – שלא לשתף אחרים בצערו ובאבלו. ההתבודדות נאה למי שנפשו חשקה בתורה, למתמיד ממינו של הגר"א ז"ל שהיה חס על כל רגע ורגע שלא להוציאו ח"ו לבטלה. לעומת זה מבי"א אה ההתחברות לאנשים תמימי דעה וישרי-רוח תועלת גדולה. היא מעוררת את המחשבה ומעשירה את רגש החיים. כמ"ש חז"ל או חברותא או מיתותא. ואף ראוי לבעל מוסר לעמוד במבחן ע"י המגע עם חיי המציאות. ע"י משאו ומתנו עם הבריות. "שמור לשונך" נאמר. ואולם המסתתר בחדר סגור אינו טעון שמירה וכשיצא ממסגרו אינו עומד במבחן... ודבר זה אנו למדים מתפלתו של דוד המלך ע"ה: פנה אלי וחננו כי יחיד ועני אני. (תהלים כ"ה ט"ז). שמע מינה כי מי שהוא יחיד הוא עני ג"כ. אולם גם זו היא אמת. כי מי שהוא אחוז בשרשרת של מסורת האמונה. דבק בתורת ד' ושלוב בחברתם של הכמינו ז"ל איננו כלל בודד במועדך. אבל עכ"פ צריך המתבודד לבדוק בנוי נפשו. שמא לא באה הסתרה זו אלא משום שנאת הבריות ומתוך חיבה יתירה ל"אני" היחיד שלו. כדי להקציע מעון מיוחד לשע"טועים ולצפצופים עם ה"אני" היקר מכל יקר. לפי שאין לו בעולמו אלא אותו בל"בד... וגם מותר לו להתבודד לחשוד את עצמו. שלא ישמש לו חדרו הסגור מעין מקום מחבא לגאווה נסתרה שדוקאה בכח ולא בריות. שמא ירא הוא את ההליכה עם חכמים אחרים שלא יבואו עיני-פנים ב"אמת המדה" כדי שלא יבואו עיני-פנים ב"אמת המדה" וימדדו את גדלו במדה של גדולים וטובים הימנו. ומתוך פחד בלתי מודע הוא חש לו מפלט לקרן זוית שאין עין הבריות שולטת בה לסקור עליה בסקירה פוגעת

יתעורר מאליו. נמינות הלב מתוך פחד-נות אינה מביאה את האדם לידי פעולה של יצירה. אין השכינה שורה אלא על חכם ועשיר וכו'. עצלות המחשבה ורפיון הרוח הם אויבי האדם. הם מפילים עליו חרמה ורשלנות. יסוד ההתקדמות המורית הוא ההכרה. צריך שיכיר האדם את מקומו ושעתו. רק החלהבות הבאה מתוך הכרה יוצרת באדם כח דחיפה לתיקון עצמו. להעלאתו ולהשלמה עד אשר יגיע לדרגת יהודי התי ע"פ התורה.

ר' אייזיק לא רצה מעולם ללבוש איצ"טלא של "מוכח בשער" ולא הכריז על עצמו שהוא עומד להשמיץ רעיונות חדשים שלא שמעתם איון. טעמו האצילי הניאו מלהלוך בגדולות ולגלות "חדשות ונצורות". מתוך פסחות צנועה וענות הלב היה תמה על המדברים בגוה על האור הגנוז והמכוסה. וכך היה אומר: לא הגעתי למדרגה של בקשת הנעלם והי נסתר בתורת הסוד. דבר זה משומר ליודעי ח"ן. אנחנו נסתפק בראית הנגלה. שארו המבויק בוקץ מכל פסוק ומכל מלה שב"תורה. אלא שצריכים להתפלל לז' שיתן לנו עיניים לראותו. ואף הוא. הנגלה לנו ולבינו. הוא מכבשנו של עולם... התורה היא לנו מקור חיים והיא צריכה להעשוע לנו עבורת-חיים. אין התורה קנין של יחידים. גאונים מופלאים וצדיקים גדולים. כל ישראל יש להם חלק בתורה. שהרי גדלי כולם עמזו על הר סיני בשעה שהש"מיע הקב"ה את עשרת דברותיו. עשרת הדברות כוללות לפי דבריו של ר"ס גאון את כל התורה. (הגרי"א ז"ל פרסם מאמר שבו הוא מפרש דברי רס"ג ז"ל בדרך נפלאה. ראוי הוא שישתדלו להפיצו בר"ב"ם) ואם כן עלינו לתבוע את חלקנו בכל התורה כולה. איש מישראל אינו צריך ואינו רשאי לוותר על חלקו. בכחה של תביעה זו נזכה לגילוי אורה.

שים בין המוחש ובין המופשט שבחיי האדם, או בלשון פשוטה יותר, בין הגשמי הנמוש בידים ובין הרוחני הנחפס רק במחשבה. אין כאן מקום לחלוקת רשויות בין הגוף והרוח. האדם יציר כפיו של הקב"ה הנהו כולו יציר רוחני וכל מה שהוא עושה הוא מעשה הרוח שנוח בו יוצרו. דבר גשמי הנפך מיד לרוחני אם מזווגים לו כיונה ומחשבה וכן מחשבה מופשטת מתגשמת אם היא נאחזת בצבת מוגשמת וגסה. לאדם ניתן כח היצירה והוא נצטווה על קיומה, כלומר, אין לו לתפוס את הדברים שבעולם תפיסה גופנית ולד"כ כות בהם מן ההפקר. אין עולמו של הקב"ה הפקר, שכן אמרו חז"ל: לא יטעום אדם כלום עד שיברך, שנאמר לד' הארץ ומלד' אה וכו'. הנהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל עד שהתירו לו כל המצוות (תוספתא ברכות פ"ד). ויפה פירש הגר"ד פרדא בח"ד שהברכה יש לה כח פדיה מן ההקדש. ואין לפדיה זו משמעות אחרת אלא זו, שע"י השראת הרוחניות על הגוש החמרי הוא הופכו ומשנהו וקונוה בקנין של שינוי צורה. שינוי צורה הוא מפעל רוחני. כלל מר, מעשה יצירה של הרוח.

ואף זה הוא ממהלך מחשבותיו של ר' אייזיק ז"ל. מעין חוט"שני העובר בכל שיחותיו; חיי הנפש מהותים אריג אחיד גדול, הוא נארג מפעולות, מחשבות והת"כ רחשויות רגשיות. אי אפשר לחתוך את האריג הזה חתיכות חתיכות. לפסול את האחת ולורוקה לחוקי, יש במעשה חיתוך זה חשש סכנה, ביחוד אם הוא נעשה ע"י טירון במלאכת הרפואה. מתפקידו של המוסר הוא לבדוק את הליקוי שבנפש בצירוף עם כללות חייה. לכל לקוי נפשי, ואפילו הקל ביותר, יש סיבות ושרשים הנעוצים במערכה הנפשית כולה. ולהכריא את הלקוי אפשר לא ע"י עקירתו מקרקע הנפש, שהרי אף לאחר עקירתו הוא משאיר

ועולבת. בהרהורים על ה"שמא" הזה ימצא אולי הרופא לנטיה חולנית, שבה לקה רוחו אגב קריעתו מחיי"חברה טבעיים ובריאים.

כדאי להזכר בקשר עם הנ"ל שיחתו על בן סורר ומורה שהובאה במאמרו המ"צוין של הרב פנחס ביברפלד על המנוח ז"ל. חטאו של בן סו"מ שהוא זולל וסובא, זולל בשר וסובא יין. זהו בבחינה גסה ומגושמה. אבל יש זולל וסובא בבחינה דקה ורוחנית, הוא זולל מצוות וסובא מע"ט. יש ואדם זולל תעניות... הראשון מוקצה מחמת עבירה ונידון ע"ש סופו. והשני ככל חטא של מחשבה אינו נידון כלל בב"ד של מטה, אבל הוא — מוקצה מחמת מיאוס...

מי שאינו רגיל בדרכי מחשבה של מוסר יתהה על דברים הנ"ל וכן מי שלא ירד לעמקייהם אפשר שימצא בהם דופי. אבל זה שנהירה לו ההסתכלות למסתרי הנפש של חכמי המוסר יצטרך להודות, כי אכן זו היא מחשבה של אציל מוסרי. כך רשאי לדבר מי שהאצילות המוסרית נע"שתה לו קנין נפשי, חיוני ולוהט.

ר' אייזיק הגיע אל העיון המוסרי אחרי שמילא כרסו בשי"ס ופוסקים ולאחר שקי"בל תורת המוסר מפי הסבא ז"ל שם בה כל מעייניו, ומכיון שהתעמק בה הלך והתעמק ראה בה חזות הכל, הפך בה והפך בה עד שנוכח בצדקת שיטתו של הסבא ז"ל. כי המוסר והלומדות היינו הך, והש"תלד להכניס הכרה זו בלב תלמידיו ושר"מפי שיחותיו. הודות זו ביצע לא כדבר"ה הפגנה סתם, אלא ע"י הוכחות מכריחות ועל דרך ההשוואה של הלכות פסוקות וסוגיות, ערוכות בשי"ס עם צוויי מוסר נשגבים כפי שנמסרו לנו מפי חכמי היראה ז"ל. והוא העלה את ההשוואה הזאת למד"רגה של לומדות חריפה עד מאד.

הוא ז"ל היה קובל על ההפרדה שער-

שרשים והם עתידים להצמיח לקויים חדשים. והעקירה עצמה היא פרצה הקוראת ללקויים נסתרים שיבואו ויתגלו לעין. וזה הוא תפקידו של הרופא המומחה לעמוד על תוכו של הלקוי ולעסוק בהבראתו עפ"י המיתודה של המדע המוסרי.

נסיתי לתת ביאור כללי משיטתו של ר' אייזיק ז"ל במוסר ובחינוך. יאמרו אין בה משום חידוש. דבר זה למדנו כבר בבית-מדרשו של הסבא ז"ל, אולם ר' אייזיק היה המפרש המובחר לתורת הסבא העמוקה והרחבה מני ים. והוא לא היה מפרש סחם. הוא היה מפרש מחודש. תוך כדי פירוש גילה בה פנים חדשות. הוא הסביר את תורת רבו, ובהסברה זו העמידה על מכוונה ושמר עליה מפני הטילופים ומגילוי פנים שלא כהלכה. ואף הוסיף עליה נופכים רבים. בהם הראה את עומק דעתו וגודל חכמתו. אולם הנוסף: המשובח ביותר הוא מה שהשרה על המוסר מזוהר אצילותו האישיה.

פעם אחת נקהלו החברים לדון על שיטת המוסר. מהותה וצורתה. כל אחד ניסה לתת הגדרה למושג שלדעתם לא נתבהר עוד כל צרכו. עמו אחד ואמר: את הפירוש הטוב ביותר נתן ר' אייזיק בו כעצמו. באישיותו ובווהר הקורן מכל הווה יתו. וזו אמת לאמתה. כל מי שעמד במחיצתו יעיד עליה. עצם מציאותו כאילו יצרה אוירה מוסרית טהורה. אוירה מבוססת מהמיגה הסלאבובודקאית. לומדות תריפה ומוסריות עדינה.

הגר"א לירושלמי כלאים פ"ב ה"א

סאה — שיעור איסורו ברובע. ומוה מסיקה הגמרא. שאם שיעור זריעתו קביים לבית סאה, שיעור איסורו אינו ברובע אלא בא' מכ"ד. הברייתא השניה מתייחסת לסיפא דמתניתין, האומרת שבורעוני גינה שיעור איסור הוא בא' מכ"ד. לנה מוסיפה הברייתא. שאם שיעור זריעתו לבית סאה הנו קב. ומוה מסיקה הגמרא. שאם שיעור זריעתו לביים הוא קביים שיעורו לאסור בתערובות הוא רובע.

ממשיכה הגמרא: הכא את אמר קביים ברובע והכא את אמר קביים אחד מעשרים וארבעה. פירש בביתאורי הגר"א שאין זו קושיא. אלא הגמרא קובעת — בניחותא — שבתבואה השיעור רובע עוד במין ששיעור לביים הוא ג' קבין, אבל מין הנזרע קביים לביים או פחות מכן שיעורו בתערובת א' מכ"ד. לעומת זאת זרעוני גינה שיעורם בקב הוא אחד מכ"ד. ובק' ביים (או יותר מזה) שיעורם ברובע. לפי זה מסקנת הגמרא היא, שכל ששיעורו כזריעה יותר מקביים לביים שיעור התערובת שלו. הוא רובע. בין בתבואה בין זרעוני גינה; וכל ששיעור זריעתו פחות מקביים לביים שיעור התערובת שלו הוא א' מכ"ד. בין בתבואה בין זרעוני גינה; וכל ששיעור זריעתו הוא קביים — הרי בתבואה שיעור התערובת שלו הוא א' מכ"ד. וזרעוני גינה שיעור התערובת שלו הוא רובע (1).

בס"ד, כ"ד באלול תשס"ו. יום א' וסליחות, יום השנה לפטירת אאמ"ר טובהק הרב ר' בנימין זאב בן הרב ר' חיים שמואל זינגל הכהן זצ"ל, אשר הנחני בדרך אמת ועל מפנינת התורה והחכמה חינוכני. תנצב"ה.

בכלאים פ"ב מ"א שנינו: כל סאה שיש בה רובע זרע ממין אחר ימעט. ופירושו, שאם נתערב רובע הקב שיעורין (שהוא א' מכ"ד בסאה) בכ"ג רובעי קב חסין, אסור לזרוע וצריך למעט. המשנה מוסיפה: ברי"א? תבואה בתבואה, וקטנית בקטנית, תבואה בקטנית וקטנית בתבואה. באמת אמרו, זרעוני גינה שאינן נאכלין מצטרפין אחד מעשרים וארבעה בנופל לבית סאה. ופירושו, שזרעוני גינה, הרי קיב, אשר בשטח בית סאה (הוא חמשים אמה על חמשים אמה) נזרעת מדה קטנה, כגון רק קב מהם, צריך למעט כשנתערב אחד מכ"ד מהשעור הנזרע מהם בבית סאה. ואם נזרע מהם קב בבית סאה, אם נתערב אחד מכ"ד בקב הסאה חסין — והם מהוים יחד סאה — צריך למעט.

בירושלמי נאמר למשנה זו: ותני עלה כגון שלשת קבין וארבעת קבין — הא קביים אחד מעשרים וארבע... ותני עלה כגון קב וחצי קב — הא קביים ברובע. פרשו המפרשים — ובכללם הגר"א. שברייתא ראשונה מתייחסת לרישא של המשנה, האומרת כל סאה שיש בה רובע זרע ממין אחר ימעט. לזה אומרת הברייתא. שאם המין האחר זריעתו היא ארבעה, או אף שלשה קבין (הוא חצי סאה) לבית

(1) לפי הרי"ס קובעת הגמרא כאן מחלוקת בין המסקנות בשתי הברייתות — ואינה מבדילה בין תבואה לזרעוני גינה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

הגרי"א לירושלמי כלאים

17

שיעורו רובע, וכן אם מין ששיעורו מן ג' קבין עד סאה נתערב במין ששיעורו מן ג' קבין עד סאה או משערים ברובע. אבל אם נתערב מין ששיעורו ה' קבין עם מין ששיעורו ד' קבין אין שיעורו רובע אלא א' מ"כ. וע"כ אין כאן פטיסות לאי"י בעיא. תשעה ועשרה מהו שיצטרפו.

וזהו מה שהגמרא אומרת: ורובע סאה אסור בשלשת קבין חרובע שלשת קבין אסור בסאה, רובע סאה אסור בתשעת קבין ורובע תשעת קבין אסורין בסאה. כלומר, אם נפל רובע ממין ששיעורו סאה אוסר במין ששיעורו שלשת קבין ואם נפל רובע ממין ששיעורו ג' קבין אוסר במין ששיעורו סאה. וכן אם נפל רובע ממין ששיעורו סאה אוסר במין ששיעורו ג' קבין אוסר במין ששיעורו סאה. ואם נפל רובע ממין ששיעורו תשעה קבין, ואם נפל רובע ממין ששיעורו תשעה קבין אוסר במין ששיעורו סאה. בהחזון איש"ה ה' כלאים סי' ד' ס"ק ד' סיכום קושיות על פירושו זה של הגרי"א והן:

א. קשה הלשון של הגמרא. תשעה ועשרה מהו שיצטרפו. הרי כאן אינו שואל על צירוף אלא על איסור (2).

ב. מה כבדא היא זו דבתשעה בתשעה יאסור רובע וכעסרה לא יאסור רובע — הרי סאה מהנופל עשרה לבי"ס הנו פחות בשטח וריעתו מסאה של המין הנופל תש"ע לבי"ס. אי"כ נתגדל ערך של הרובע הנופל ובדואי צריך לאסור.

ג. מאי פשים מהא דשלשה אוסר בתשעה בשיעור רובע. רובע קב מהמין הנורע שלשה בבית סאה הוא א' מ"ב מהנורע לבית סאה. לעומת זאת רובע

ר' זעירא ר' אבונא בשם ר' הונא: חד אמר תשעה וחרנה אמר עד שמנה. פירושו לפי ביאורי הגרי"א, שר' זעירא ור' אבונא מחולקים בשם ר' הונא בקטר לשיעורו למעלה, כלומר, לדעת אחד משניהם מין ששיעורו זריעתו לבית סאה תשעה קבין (כלומר סאה ומחצה) שיעורו בתערובת הוא רובע, אך אם שיעורו זריעתו הוא עשרה קבין שיעורו בתערובת הוא אחד מ"כ. ולדעת אחד משניהם בתשעה קבין כבר שיעור תערובת שלו הוא אחד מ"כ ורק עד שמנה קבין שיעור תערובתו לאסור הוא רובע.

מקשה הגמרא: תשעה ועשרה מהו שיצטרפו?

פירושו לפי ביאורי הגרי"א, אם נפל מין ששיעורו זריעתו תשעה לבית סאה — ושיעורו לאיסור הוא רובע — למין ששיעורו זריעתו הוא עשרה לבי"ס — ושיעורו לאיסור הוא א' מ"כ — באיזה שיעור משערינן לאיסור? בא' מ"כ, או ברובע? ופשיטין: איחא חמי — בא וראה — חשונה תשעה מצטרפין תשעה ועשרה לא כ"ש. פירושו לפי ביאורי הגרי"א: אם נתערב מין ששיעורו זריעתו הוא תשעה לבית סאה עם מין ששיעורו זריעתו הוא שלשה לבי"ס משערין לאיסור ברובע, אף שרחוק קיים הם זה מזה, לא כל שכן בתשעה ועשרה, הקרובים זה לזה. משערין ברובע. רבי אבין ור' חנינה תרויהוון אמרו:

סאה חולקת ביניהוון. פירושו לביאורי הגרי"א, שלדעת ר' אבין ור' חנינה שיעור רובע לא נאמר אלא אם נתערב מין ששיעורו מסאה עד תשעה קבין עם מין אחר ששיעורו מסאה עד תשעה קבין — אז

(2) ומה שנקט במשנה לטון. ו"ב מצטרפין כבי מירסו הכפרטים שכתנתו שכרפתו מנה מצטרפין שני מינים שונים לאי"י מבי"ד לאסור ומחוץ להחק אפשר אולי לאמר שלטון ואיבעיא הושפע מלטון המשנה.

אליהו" הייתה בחמשה עשר באב תקנ"ט. אך דווקא מ"שנות אליהו" עצמו יש להביא סתירה לביאורי הגר"א הללו. בכ"י אור המשנה הזאת נאמר שם: "ירושלמי, תני עלה כגון ג' קבין וד' קבין [הא קביים אחד מכ"ד] (4) ומקשה הא תני עלה כגון קב וחצי — הא קביים ברובע. הנא את אמרת ברובע והכא את אמרת מא' ועשרים וארבע. ולא תירץ על זה כלום". לפי זה ברור הוא שהגר"א בשנות אליהו פירש את התחלת הגמרא כפירושו של הר"ש (5) שלירושלמי מסקנות שתי הברייתות. האלה סותרות זו את זו, ולא כמו שהבאנו לעיל בשם ביאורי הגר"א, שהגמרא מעמידה המסקנות אחת ע"י השניה, בנחותא. ולפי זה פירוש הירושלמי שבמסר בשם הגר"א אינו אלא מתלמידו.

אמנם נוקפני לבי לאמר דבר זה אחר שראיתי עדות ברורה לכ"י של הגר"א שורות מועטות אח"כ בביאורי הגר"א לירושלמי. אך בסופו של דבר, דווקא ע"י ברא זו, שהגר"א הגיה במקום אחד ולפני זה לא הגיה בביאורי הירושלמי מחוקת ההשערה. שלא ראה את כל הפירוש הזה לירושלמי. כי הנה אמרנו שהפירוש הזה לירושלמי הועתק ב"שנות אליהו" כלשונו ממש בביאורי הגר"א. והנה יש שם שתי טעויות, שא"א שלא להגיה אותן, ומכיון שנכללו בשני המקומות — הן בביאור שבירושלמי, הן ב"שנות אליהו", אין לנו אלא לאמר, שלא ראתה עינו הטהורה של הגר"א פירוש זה.

כד"ה "סאה חולקת ביניהן" אנו קר' ראים: פי' דפליג על מאי דפשיטא ליה דתשעה ועשרה מצטרפין לאסור ברובע. מפני שיעורן שוה ברובע. על זה פליג

קב ממין הנזרע תשעה לבית סאה הוא א' מל"ו מהנזרע לבית סאה.

ד. לפי מה שאמר סאה חולקת יצא דשל שלשה אינו אסור בשל שבעה וזה אינו מובן. הרי רובע הקב מהנזרע שלשה בכ"י יש בו יותר מא' מכ"ד.

מתוך כך מסיק בחזו"א: "ונראה דלא נמסרו לן דברי רבינו כראוי". וחזון ואומר "לא נמסר בכתב כראוי".

במאמרי "לחקר ביאורי הגר"א לירושלמי ולתוספתא סדר זרעים" (3) המאמרי דברי הרידב"ז על כ"י ביאורי הגר"א אשר נדפס אח"כ בירושלמי מהדורת ווילנא וממנו הועתק כמה פעמים. הרידב"ז מביע ספקות בנוגע לזהותו של כ"י זה וכותב "ותוערת (=אישור-המעתיק) הגר"א ד"ל לא נמצא עליו רק במקום אחד במס' כלאים נכתב על זה תעודה שראה הגר"א ד"ל רק על כ"י של מס' כלאים לבר". והנה הערה בכ"י של הגר"א נדפסה במהדורת ווילנא הנ"ל למס' כלאים פ"ב מ"ג. ביאורי הגר"א לירושלמי כלאים קבלו ע"י זה חיזוק יתר על שאר ביאורי הגר"א לירושלמי. והנה הובר לן שלמרות כל זאת גם בדברי ביאורי הגר"א לכלאים יש לשדות נרגא. אך יותר על כך. דברי ביאורי הגר"א האלה נמסרו בלשון ממש שבמצאים לפנינו גם ב"שנות אליהו" פי' רוש הארוך לפ"ב דכלאים מ"ב ומקדים שם להם: "ובביאורו להירושלמי מבואר פירושא דתאי וז"ל — לכאורה יש מכאן הוכחה נוספת לאמינות יחוס הדברים להגר"א. כי, הרי נדפסו במהדורא קמא ב"שנות אליהו", והיא נדפסה פתוח משנ"י תיים לאחר פטירת הגר"א — הגר"א נפטר בי"ח תשרי תקנ"ח והשלמת דפוס "שנות

(3) עיין "המעין" כרך ב' גליון ב"ג (איי תשס"ו) ע' 63-62.

(4) הוספתי אני וברור הוא שיש להוסיף את המוקף.

(5) עיין לעיל הערה 1.

אתר דעת - מכללת הרצוג

הגרי"א לירושלמי כלאים

19

אינו מובן מה ענין רובע אצל בית רובע. ובספר "מענין יהושע" להרב יהושע העשיל כ"ץ ריינעס (6) בביאורו לשונות אליהו כלאים פ"ב מ"ב מגיה דצ"ל "אם יש יש ממנו רובע אסור". והוודאי שאינו מובן כלל. כי האם בא להשמיטנו שאם שיעורו ברובע או אסור ברובע? ולולא דמסתפינא הייתי אומר שדברים אלה הנם גליון לפירוש זה ומביעים התנגדות למי רש המחודש כאן — ופירוש: לענין מדידת רובע — כלומר לענין זה אי מר דרין ט' ב' ברובע או בא' מכ"ד — לא מספקא לי' הודאי משערין באותו המין שנפל, אם יש ממנו רובע אסור ולא זו האיבעיא. אלא רוצה לפרש האיבעיא כר"ש, שהסאלה אם מצטרף $\frac{1}{2}$ רובע של מין ט' עם $\frac{1}{2}$ א' מכ"ד של מין י' יחר לאסור.

ואמר, דזה לא מיבעי לי' דתשעה ושלושה וודאי אין מצטרפין וכו'. — במהדורות החדשות של "שנות אליהו" הגיהו "דפליג על מאי דפשיטא ליה דתשעה ושלושה מצטרפין כו'" אך במהדורא קמא של "שנות אליהו" נאמר בטעות. כמו בביאורי הגרי"א בירושלמי, "בתשעה ועשרה" — ולא זכחה טעות זו לתיקון בכ"י המקורי שהי' בירי הגרי"א ושצ"יין עליו תקונו כמה שורות אח"כ — אלא וודאי שלא ראה פירוש זה כלל.

ויש שם פיסקא שניה שאין לה מובן. לאחר שסבכיר המפרש את הפשיטותא לענין תשעה ועשרה מהא דתשעה ושלושה... אנו קוראים, "ולענין מדידת הרובע לא מספקא לי' דודאי משערין באותו המין שנפל, אם יש ממנו בית רובע אסור". החז"א (שם בכלאים) אומר על זה, ג"כ

(6) הרה"מ הוא לדברי ר' ש"י מן ג'כנסת ישראל' מבדולי הכמי הוראנו. נפטר שם בשנת תקצ"ב הספר "מענין יהושע" נרפס בשלמות בשנת חרמ"ח ולדברי מהר"ד נרפסו הנהות מפני ג'שנות אליהו" כשכעים שנה לפני זה, כפי הנראה בפהורות. שנות אליהו" חילט הוראנו תקע"ח (לא היה בידו). הרה"מ מביא בספרו זה ביאורי הגרי"א לירושלמי בכמה מקומות ועו"כמה שהבאתי הוא מכונה אותם בעקביות, "כתבי תלמיד החסיד" — בכלאים פ"ב מ"א בפירוש הקצר, ואינו כלשון הזה בביאורי הגרי"א לפנינו (ע"יין בטאמרנו להלן) וכן בכלאים פ"ב מ"ב ונ"כ אינו בביאורי הגרי"א שלפנינו כלשון הזה (ע"יין בטאמרנו להלן). לעומת זאת הטובא בכלאים פ"ו מ"ו נמצא ג"כ בביאורי הגרי"א לפנינו כלשוננו. בתרומות פ"א מ"ב מובאות מהורא קמא ומהורא בתרא. מתלמידי החסיד בשם בפ"י החסיד, וכן בפ"י מ"א דתרומות. ראיתי בכתבי הגלמ"ד והוא ג"כ לפנינו בביאורי הגרי"א. וכן בפ"י מ"ב כותב: "אעתיק לך כפי מה שמצאתי בכתבי תלמיד החסיד", ונמצא כן בהנהות הגרי"א, ובביאורי הגרי"א וברידב"ו בשם הגרי"א.

בפס' שביעית פ"ב מ"י אומר: "ובכתבי תלמיד החסיד מצאתי שפירש בשם רבנו" וכדבריו מוצאים אינו בכ"י א' ובכ"י ב' בביאורי הגרי"א שלפנינו — ויתר מדויק בכ"י א'.

בשביעית פ"י מ"א נאמר: אך ראיתי בכתבי תלמיד החסיד ויל שמגיה שיש בו אחריית נכסים בגירסת המפרש (=ר"א) תולדא שרפוסא אפסטרס), וכן הוא בכ"י א' ובהנהות שלפנינו בירושלמי: וע"יין ברידב"ו שכן היה בירושלמי שחתת ידו מהגרי"א, אך לא מכתב ידו. ובשנות אליהו" גרס "שאינו ברי" כמו גירסת הספרים שלפנינו.

בפאה פ"ג מ"א אומר: "מצאתי בהזיא בכתבי תלמיד הגאון בשם הגאון שמגיה". וכן הוא גם בהנהות הגרי"א ובביאורי הגרי"א כ"י א' שלפנינו.

בפאה פ"ד מ"א, "וכן הגיה בכתבי תלמיד החסיד ז"ל" וכתהנתו מצאנו בכ"י א' של ביאורי הגרי"א. לעומת זאת ב"המהות" וב"שערי ירושלמי" שבו נרפסו הנהות הגרי"א וביאורי יסון סעויות בהעתקת המהות.

ראינו שבעל "מענין יהושע" מדבר תמיד על "תלמידי החסיד" או "תלמידי הגאון" ולא על הגרי"א עצמו כשדן בביאורי הגרי"א שלפנינו. ורק בתרומות פ"ח מ"א איתא: וכן הגיה הגאון בתגמל הירושלמי — וכן איתא כהנהותו בביאורי הגרי"א שלפנינו.

וראיתי להעיר. בס' "מעניי יהושע" מביא פירוש הירושלמי בדרך שפירשו בביאורי הגר"א אך בלשון אחר. והלשון הזה ביחסו ללשון שבביאורי הגר"א הוא כלשון ביאורי הגר"א כ"י א' לביאורי הגר"א כ"י ב' במסכתות שיש שם ביאורי הגר"א בשתי נוסחאות. ומקדים בעל "מעניי יהושע" ו"ואעתיק לך דברי תלמיד החסיד ביאור על הירושלמי הזה. וז"ל תלמיד החסיד בפירושו. ומסיים "עכ"ל תלמיד הגאון זצ"ל. וכן בביאורו לפירוש הקצר ל"כלאים פ"ב מ"א מביא לשון תלמיד החסיד בפ' הירושלמי. ואינו מתאים ללשון של-פנינו. אמנם המובא בפ"ו מ"א הוא כמעט שמדויק בניסוחו כלשון ביאורי הגר"א לירושלמי פ"ו ה"א (לדף כ"א ע"א במה-דורת ווילנא).

וכדאי עוד להוסיף: בפירוש "תלמיד החסיד" הגירסא היא בשתי הברייתות תני עלה... תני עלה — ולא ותני עלה... ותני עלה ר' החיבור הראשונה אין לה כמובן

כל מקום מאחר שכאן הברייתא הראשונה. ו' החיבור יש לה מקום בברייתא השניה, אם מפרשים אנו אותה כסתירה לראשונה. לכן אפשר להבין ש"תלמיד החסיד" שנה כאן "תני עלה... תני עלה", ובפירוש נאמר בביאורי הגר"א שלפנינו: "ותני עלה ותני עלה צ"ל תני תני". אמנם רושם ביאורי הגר"א האלה הבין כנראה שהגר"א רוצה למחוק המלה עלה וע"כ לפני הברייתא השניה כשבא לצטט דברי הגמרא כתב: "ותני כגון קב וחצי". (וכן הוא גם בציטוט ביאורי הגר"א שב"שנות אליהו").

לעומת זאת ב"שנות אליהו" בפירושו הראשון — בו מפרש כר"ש וכמו שהבאנו לעיל — גרים "תני עלה... ומקשה הא תני עלה", והמלה "עלה" היא שתי הפעמים במקומה. כי היא באה להורות בברייתא הראשונה שהיא מתייחסת לרישא דמשנה הדנה בעירוב תבואה בחבואה, ו"עלה" השני בא להורות שהברייתא השניה מת-ייחסת לסיפא דמשנה, הדנה בורעובן גינה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ד"ר יעקב לוי, ירושלים

נחוחי מתים בישראל

(ההלכה והמדע הרפואי)

רצונן קרובו מפקירה אותו אתר מותו — אפילו אם יש טעמי מצפון המתנגדים לכך — והמת הישראלי הפקר. היתכן? אני בטוח שמומחי משפטים ימצאו, ובודאי כבר מצאו. את ההסבר. אכן, אתה יכול לחיות לפי מצפונך, אבל המות משנה את הכל. אין לכם זכות לאחרי המות. המת הוא „רכוש נטושי“. המדינה קנתה אותו. כך עלה ברצונן המחוקק. אין מצפון אחרי המות.

ב.

ומה בדבר חופש הדת ביחס לניחוח מתים? תשאלו אם יש בכלל מקום לחור פש הדת במדינה היהודית. באמת, במדינה המשיחית של התורה אין חופש הדת. כי המשפט האלוקי היוצא מלשכת הגזית מחייב את כל אחד — הכלל והפרט. זהו מטבעה של התיאוקרטיה. שלטון אש"ד בישראל. ואיש לא יתנגד, כי מלאה הארץ דעה את ה'.

לא כן במדינת ישראל אשר בתוכה אנו חיים. היא מטבעה דמוקרטית, כל-מר: רצוננו של העם הוא הגורם המכריע. אם כן, קיימת כמו בכל המדינות הדי-מוקרטיות הסכנה שהרוב ידכא את המיעוט גם בענייני דת. כדי למנוע סכנה

א.

לפני כמה חרשים עוררו שאלה בכנסת, ובחוגים מסוימים התלחשו כבר על שעי-זריה. — מה קרה? הודיעו מעל במת הכנסת שבבתי החולים בארץ לוקחים את רובם של המתים לניחוח הגופות, ובאחד מבתי החולים המרכזיים של הממשלה הגיע המספר הזה ל-90%. כלומר: נותחו כל המתים בלי הבדל. לשר הבריאות האזרחי לא היה קשה למצוא הסברה: הבל געשה לפי החוק שהכנסת עצמה קבעה אותו. אין צורך בהסכמת החולה, אפילו למרות התנגדותו בחיים והתנגדותה של המשפחה יכולים הרופאים לבצע את נחוח המת — רק בתנאי ששלושה רופאים מוסמכים לדבר זה מסכימים לכך. זהו חוק בישראל (1). לא ידועה לי שום מדינה בכל העולם התרבותי, בה מותר לנחח את המת נגד רצונו ורצונן משפחתו המפורש — רק בישראל, אשר בה מכריזים בקול רם על כבוד המת בבית הקברות ומוחים על בדי-ונו — רק בישראל יש חוק המפקיר למעשה את המת.

היתכן? כך שאל האזרח הפשוט. המדינה השחורת חירות והמבטיחה חופש דת ומצפון לאזרחיה מחליטה לקפח את זכויותיו היסודיות של האזרח, ונגד רצונו

(1) „מותר לרוסא לנחח גויה לשם קביעת סיבת המות או כדי להשתמש בחלק ממנה לרפוי של אדם, אם נקבע בתעודת שנתחמה ע"י שלושה רופאים, שהוסמכו לכך בהתאם לתקנות, כי הנתוח משמש לאחת המטרות האמורות.“ (חוק האנטומיה והפתולוגיה תשי"ג—1953, סעיף 6.)

לחופש הדת והמצפון. היה להם להוסיף לחוקם סעיף כולל: אסור לנתח גיית אדם, אשר התנגד בחיים לניתוח זה מטעמי דת, או שקרוביו אינם מסכימים לניתוחו.

ג.

בשאלת ניתוחי המתים יש שתי שיטות המתנגדות זו לזו בעיקרן: שיטת הרבנים ושיטת הרופאים. הרבנים טוענים שניתוח מתים יהודיים אסור לפי דת התורה, יש כבוד המת, שאסור לנוולו, יש אצלו איסור הנאה, יש איסור של לועג לרש וכו'. לעומת זה טוענים הרופאים שבלי ניתוח מתים אין מדע הרפואה היום. רק ע"י הניתוח הזה למדנו ולומדים אנו את בנין הגוף, את טיבן של המחלות, ובע"קיפין את אפשרויות הטפול בהן. זהו בכ"ל פקוח נפש, ונגד זה כל האיסורים שלכם אינם שווים לנו, ואפילו לשיטתכם: "אשר יעשה אותם האדם וחי בהם — ולא שימות בהם". טכנת נפשות דוחה אפילו את השבת!

"סכנה": זהו השלט שמרימים תמיד על גס כשרוצים למצוא היתר לאיוה אי"סור בלתי נעים. אני מבין: אם יש לפנינו חולה מסוכן וחולה אחר שסובל מאותה המחלה מת לפנינו והרופא חושב שאולי ע"י ניתוח המת ימצא סיבת המחלה ויהיה בידו להציל את החי — במקרים כאלה כבר הורה בעל "נודע ביהודה" (3) שאין

כזאת יש בכל הארצות הדימוקרטיות כלל גדול בחוקה — חופש הדת. גם ביום היוולדה של מדינת ישראל אנו מוצאים בהכרזה על הקמת מדינת ישראל את המשפט: "מדינת ישראל מבטיחה חופש דת ומצפון".

הכלל הזה אינו נפגע ע"י המצב של איתור מדינה ודת במדינתנו. למדינה שקורה באופן רשמי הדת היהודית, וקיימת הרבנות הראשית, אבל ליהדות הרש"מית אין שלטון מחלט בתוך המדינה בכלל, היא קובעת את צביונה הדתי של המדינה בענינים צבוריים, אבל יותר לא. היא אינה תובעת את הוכות להכריח את אזרחיה לחיות לפי הוראותיה את החיים הפרטיים שלהם, כמובן בתנאי שהתנהגותו של היחיד לא תפריע את האופי הדתי הצבורי של המדינה. אם יש חילוקי דיעות בין שומרי הדת, אין ברצון היהדות הרש"מית להכריע ולכפות על היחיד את רצונה. יתכן שגם בענין פרטי האיסורים הכרוכים בניתוח מתים יש חילוקי דיעות, יתכן שלרבנות הראשית יש עמדה שאינה מחמירה ביותר (2), תהיה עמדתה איך שתהיה, אין בידה לקבוע את השקפתו וחיוו הדתיים של כל איש ואיש, מאחר שיש גם דיעות מחמירות יותר בענין הנ"ת. לפי הכלל היסודי של חופש הדת, כל אזרח יכול לחיות לפי השקפתו הדתית — לחיות וגם למות מחוקקי חוק האנטומיה קיפחו במחי יד את זכות האזרח

(2) אני רחוק מהמחשבה, שהרבנות הראשית הסכימה ומסכימה לחוק האנטומיה והסתולוגיה בצורתו הקיימת, לתקנותיו ודרך ביצועו.

(3) "נודע ביהודה" מהורוא תניינא י"ד ר"י.

הרעיון של הנודע ביהודה, שרק אז יש למצוא היתר לאסור ניתוחי מתים אם חולה ודאי חזקון לכך יהיה לפנינו, הוא התנאי היסודי לכל ההיתרים בשטח זה. גיריבר בספרו (ראה להלן) רוצה לקרער על התנאי היסודי הזה. הוא מביא תשובה מתשובות הגאונים (כלי שם הגאון המשיב. למי השערת הרב אסף זיל תשובת רב שרירא או רב האי גאון. — "תשובות הגאונים מתוך הגניזה", שפתה אסף, ירושלים תרפ"ט, תשובה ל"ה, עמוד 211) על התרופה הפטורסת מימי קדם "תריאקא",

דרכים אחרות להעמיק את ידיעותינו במדע הרפואי — על זה עוד ידובר — אבל נניח שאשיג ע"י ניתוח אחי המח הרחבת ידיעותי כרופא — האם זה כבר טעם מספיק לעבור על זכויותיו של זולתי, שברגע זה אינו יכול להתוכח אתי, מפני שלאכוננו הוא כבר מת? יש הרבה מומ" חים בין הרבנים שאינם רוצים לראות במקרה זה "סכנה" הרוחה כל האיסורים שבתורה.

"סכנה" היו קוראים גם אז בימי מאבק הסטודנטים לרפואה שלמדו באוניברסיטאות פולין. לא היו מאפשרים שם לסטודנטים היהודיים ללמוד, אם לא הביאו גופות של יהודים לניתוחם. הסטודנטים היהודים תבעו מהקהילות למסור להם הגופות הדרושות כדי שיוכלו לגמור את לימודיהם כרופאים. "אנו צריכים להכניע לעובדות — למציאות", אחרת יש "סכנה", ובפומבי תבעו מהרבנים למצוא היתר לזה. אין צורך להדגיש שכל רבני פולין ובראשם הרב שפירא מלובלין סרבו אז לתת את היתר. למרות זה הביאו הסטודנטים היהודים גופות של אחיהם ואחיו"תיהם לאנטומיה הפולנית! אות קלון להם!

מאותם הטעמים תובעים גם במדינת ישראל שחרור המתים לניתוחים. זאת תהיה אבן הבוחן לרבנים, אם ידעו להבין, מה הזמן דורש מאתם.

להתנגד לניתוח המת, וגם בעל "חחם ס"ר פ" (4) הלך בעקבותיו.

אבל הרופאים מרימים היום את נס ה"סכנה" אפילו במקרים הרחוקים ממנה. הם טוענים: אם כעת אין החולה המסוכן לפנינו, יכול להיות שיבוא לפנינו מחר או מחרתיים, ובכן יש תמיד חשש של סכנה. אין אנו יכולים להחמיץ את ההזדמנות לנתח עכשיו את המת כדי להרחיב את ידיעותינו במדע הרפואה. ה"גודע ביהודה" התנגד בפה מלא להרחבת הגדרת ה"סכנה" כשיטה הזאת, אבל Tempora mutantur (הזמנים משתנים). הספרות הרפואית מפיצה את תוצאות מחקרנו וכל תפוצות הארץ, ושם יש אולי חולה או יהיה חולה מבני ישראל שיועילו לו מחקרינו אלה לשמור על נפשו. הלא גם זה נקרא "סכ"נה", ובטענתם זו מצאו הרופאים מקום לפרוץ מין פרצה בחוגים מסוימים של רבנים "אחרוני אחרונים" — והפרצה קראה למסתננים!

"זהירות! סכנה!" סיסמה זו כתובה גם על דף אחר של הויכוח. לטובת מדינת ישראל ויושביה מוכרחים לקיים ביו"ט ספר לרפואה, ולפי ההשקפה המודרנית אי אפשר ללמוד את הרפואה בלי ניתוחי מתים. ולא רק הסטודנטים בבית הספר, אלא כל רופא ירחיב את ידיעותו ואת נסיונו, אם במקרה של ספק באבחנה יראה בעיניו את אברי הגופות המנותחת. לדעתנו יש גם

שנתערב בה חמץ. האנון מתיר להשהות את התרופה בססם. אפי"ב דלא שכיח הוא עידנא מן דצדיק ליה.

לדעתנו אין ה"גודע דומה לראיה. האנון בעצמו נתן טעם לדבריו המקילים. תריאקא לא מין אוכל הוא אלא רפואה ואין איסור חל עליו: "על ידי תערובות מין בשלא מינו הוא ההוא חמץ דאית ביה כגון לבטל במיעוטו דמי". מטעמים אלו מתיר האנון להשהותו בססם אפי"ב דלא שכיח הוא עידנא מן דצדיק ליה.

מובן מזה שאי אפשר להעביר את הספק המקיל לענין של ניתוחי מתים אשר איסורים אוריתיים כרוכים בהם. בענייני התנאי של ה"גודע ביהודה" במקומו עומה, שהחלה צדיק להיות לפינוג. (4) "חחם סופרי" ו"יר שלי" אבל בעל "בנין ציון" מתנגד להיתרם. "ע"ג כן ס' "חזון איש" (אהלות ס"י כ"ב ס"ק ל"ב) ומה שהעיר הרב קלמן כהנא בה"מעיין" כרך ב' גלין א' עמוד א.

ברסלאו, פרנקל וגרץ. גם היא רוצה חיים לפי ההלכה, אבל בהגבלה, שההלכה תהיה מתאימה לחיים היום־יומיים. אחרת היה לכה צריכה „להתפתח“ (6).

כך היו אז הסיסמאות, וכך הן עוד היום. לי כמובן אין רשות להחליט על מאמר של רב פלוני, אם הוא עומד בחזית של ה„קביעות“ או עבר לצד ה„התפתחות“. בכלל אינני רוצה להכניס את ראשי בין ההרים לדיון בהלכה, ואף אילו רציתי אינני רואה את עצמי רשאי להכנס למשא ומתן בשטח זה. בכל זאת, להבנת נקודות השאלה בהשקפתי הרפואית נחוץ שאקדים — בקצור — רעיונות דתיים כלליים שמקורם כמובן בהלכה. סקירה על יסודות ההלכות כלולה במאמרו של הרב וולגר (7), אשר בה אני תומך יתידותי.

ה.

א. מצות הקבורה. מצוה מהתורה לקבור את המת ביום המיתה ומי שמלין את המת שלא לכבודו בטל עשה של „קבור תקברנו“ (8). כפל הלשון רומז שהמצוה חלה לא רק על הרוני ב"ד (הרב הירש מתרגם: קבור תקברנו — גם אותו). המלין עובר נוסף לזה על הלאו של „לא תלין“. הרמב"ן כותב, שבארץ ישראל יש עוד לאו נוסף של „ולא תסמא את אדמתך“.

„כי עפר אתה ואל עפר תשוב — וישב העפר על הארץ והרוח תשוב אל האלקים אשר נתנה“. אין מקום לפולחן מתים בישראל. גוף בלי נשמה הוא רק עפר.

בין שתי הקצוות האלו — יש שממ"ץ לציים על ניתוחים ויש שמתנגדים לניתוחים אפילו בזמנים אלו — יש כמובן הרבה גוונים וגונוי גוונים. יש למשל רבנים הממליצים על הניתוחים רק על תנאי — אם אי אפשר לסדר את הניתוחים בלא־יהודים וכו'. אבל בכולם צד היתר מיוסד על פקוח נפש: „סכנת נפשות“.

ד.

„חשש סכנה או אין חשש סכנה? השאלה הזאת מפרידה בין הדעות“. מי שחושב כך אינו אלא טועה, לדעתי. מי שמתעמק בטעמי המתירים ירגיש שאין כאן בראש וראשונה הבדלים בקביעת העובדות אלא יש הבדלים בהשקפה היתר דית לעומת העובדות. מצד אחד עומדים אישים המסוכנעים שההלכה קבועה ועד מדת לעד, ועל היהודים בכל דור ודור להתאים בחייהם את המציאות המשתנה להלכה, ומהצד השני עומדים אישים הסבורים שההלכה צריכה להיות גמישה, צריכה להתפשר עם העובדות של החיים השוטפים (5). קוראים את זה „התפתחותה של ההלכה“.

מי שמכיר את דברי הימים של הרייפורמה באירופה ישמע בנקל את הבעימה הישנה מתוך הקולות. כאן ישנה השיטה של היהדות התורתית, של ה„אורתודוקסיה“, השיטה של מנהיגיה, הרב שמשון ב"ר רפאל הירש זצ"ל והרב ד"ר עזריאל הילדסהיימר זצ"ל — שם האסכולה של

(5) ראה בחוברת של ד"ר גרייבר: „ניתוח המתים לצרכי למוד וחקירה“, ירושלים תש"ג.
 (6) ע' רש"ד הירש, כתבים מלוקטים, כרכים ה' וו', וע"פ ד"ר עזריאל הילדסהיימר במאמרו „בהמעין“ חוברת א', וקובץ אגרות „חזון איש“, צ"ו, ירושלים תשס"ו.
 (7) „התורה והמדינה“ ירל מסעם חבר הרבנים של הפועל המזרחי. קובץ ה—ו, תשי"ג—תשי"ד. ר' שם פרטי הספרות ההלכתית.
 (8) „ומצוה עשה לקבור את כל הרוני ב"ד ביום ההריגה שני כי קבור תקברנו ביום ההוא ולא הרוני ב"ד בנבד, אלא כל המלין את מתו עובר עליו בלי"ת (רמב"ם, הלכות טהורין).

מטמא למת מצוה כוה. וראו כמה רחוקה רוח זוהק האנטומיה במדינת ישראל מרוח היהדות. דוקא את המת שאין לו קרובים מוסרים כהפקר לאנטומיה לנתחו עד בלתי השאיר לו שריד.

ב. על יסוד רעיונות כאלה מבוסס איסור ניוול המת, והוא איסור תורה. כנראה יש דרגות שונות של „ניוול“. במעשה שהיה כבני ברק (12) היתה השארה. אם מותר לבדוק בילד מת אחד אחר הקבורה אם הביא סימנים — לצורך פסק דין לטובת לקוחות. בימים ההם — ימי המשנה — היו רגילים לקבור את המתים בחוף בוכים, שהיו סגורים ע"י אבן גדולה שנקראת „גולל“. כשגללו את האבן היה קל להגיע אל המת. ומטעמים שונים היו פותחים את הקברים, לצורך ליקוט עצמות וכו'. במס' שמחות (13) מדובר ג"כ על מקרה כזה שהיו פותחים את הקבר בצנזר חכמים. ומענין מאד שגם שם מביאים כנראה את מעשה בני ברק כמעט כאותו הלשון כמו בגמרא בב"ב. יש להניח שגם במעשה בני ברק היה המת שוכב בכוך, ואפשר היה להגיע אליו בלי שום איסור. אכן ה„טלטול“ של הילד המת שהיה נחוץ לבדיקה הדרושה. הוא בכלל „ניוול“, כלשון הגמרא בב"ב (14). אבל הניוול הזה הוא בצורה כל כך קלה. שהיא אפשר להתוכח אם לדחות את האיסור אפילו מטעמים כספיים. ובאמת לא נזכר בשמחות הביטוי „ניוול“ אלא „אין מזיון את המת ממקומו“. כבר מטעם זה מסתבר שאי אפשר להשוות ל„ניוול“ זה את הניוול

החלק החמרי של הגוף — הגופה — יכול להיעשות סמל של החמריות — מטריאליזם — בכלל, של חוסר הבחירה של האדם. מפני שאין בגופה רוח חיים. לפיכך צריך להעביר את המת מפני „האדמה“. שהיא שטח פעולה של „האדם“ החפשי בבחירתו. כך אנו יכולים להסביר לנו את מצוות הקבורה ע"פ דרכו של הרב הירש (9). עאכ"כ בארץ ישראל שהיא „ארמתך“. אדמת העם הקדוש. שפעולת האדם תהיה מוקדשת יותר לתפקידו הרוחני. למעלה יתרה קבעו בעיר ירושלים שאפילו לכבוד המת אין מלינים אותו בה.

כל זה נובע מהערך השלילי של גופת האדם. אכן יש גם צד חיובי בגופתו. אותו הגוף שבמיתתו יורד לתכלית הסומא, היה בהכרח ראוי להיות כלי לנשמה ולעלות לקדושה וטהרה: אדם נברא בצלם ד'. האופי הזה אינו נאכד לעולם, על כן אנו צריכים לכבדו אפילו במותו ולרחיק ממנו ביוון וניוול. „איסור ניוול המת בא מצד צלם אלוהים שבאדם שהוא מיוחד לישראל ביותר בהירות מצד קדושת התורה“ (הרב קוק זצ"ל) (10).

אפילו במקרה שאיש אחד ימחל בחיים על ביוונו לעת מותו — גם זה לא יועיל לפי רוב הפוסקים לפטור אותנו ממצוות הקבורה. מפני שהביוון אינו רק ביוונו של אלא „ביוונג דכלתו חיי“ (11).

אם נרצה להעריך חשיבותה של מצוות הקבורה נתבונן בהלכה של „מת מצוה“. מת שאין לו קוברים. אפילו בהן גדול

(9) דברים כ"א, כ"ג.
 (10) „דעת כהן“ סי' קצ"ט, ראה ג"כ בפירושו של רש"י על דברים כ"א, כ"ג את המשל שהביא מהגמרא (סנהדרין פ"ו ט"ז).
 (11) טור יו"ד ט"ז שפ"ה.
 (12) בי"ב קנ"ה.
 (13) ס"ד ה' י"א.
 (14) גם אחרים מן הפוסקים בענין ניוול ע"י ניתוחי מיתים טוסכים כתשובותיהם על הגמרא הנ"ל.

ערך לחלקה הנשאר. מפני שהחלק הנפשי הוא זעיר ביחס לחלקה הגופני. לא כן אצל אדם מת, ובפרט אצל מת יהודי, אשר נשמתו נוטלת את חלק הארי של הרקב בריאתו. משום כך, כשנשמתו פורחת מה גוף, הגופה הנשארת היא תכלית הטומאה ונראית כסמל החמירות. —

אבל אין זה חשוב, אם החסברה הזאת מוצאת חן בעיני קוראיה או לא — איסור

ההנאה במקומו עומד.

בעניננו — ניהוח המתים — יש השוללים את הדעה שיש כאן איסור הר-נאה, מפני שהנאה בדרך ראייה, הסתכלות ולמידה איננה ההנאה האסורה. אבל לא מתו של דבר לא כך לומדים הסטודנטים את מדע האנטומיה, שכן כאשר חותכים הם בידיים את המת, הנם עושים מעשה, ומכיון שהם עושים מעשה ומתכוונים ללימוד ע"י המעשה — הרי זו הנאה ממש.

סוף דבר, כשנסקור מספר רב של מאמרים הלכתיים בענין ניהוחי מתים נראה שכהוט השני עוברת הדיעה שרק במקרים מיוחדים ובתנאים מסויימים אין להתנגד לניתוח המת. את ביאוריו בהלכה מסיים הרב וולנר במסקנה: „והיוצא מכל זה שאין היחד ללמד חכמת הרפואה על גופות יהודים וכבר יצא מפורש מפי כה"ג מרן הראי"ה קוק זצ"ל לאסור ניתוח מתי ישראל“.

ו.

כך נראה. בעליל: שתביעות ההלכה מנוגדות לתביעות חכמת הרפואה התובעת ניהוחי מתים. גם מטעמים מעסיים של יעילות, וגם מטעם המדע הסהור — הלימוד לשמו כביכול. אין גבול לתביעות

המוגע בגופת המת, אשר עליו אנו דנים בשאלת ניהוחי מתים.

ג. איסור של „לועג לרש“: כל הרואה את המת ואינו מלווהו עובר משום „לועג לרש“ (15), גם אם אין כונתו לבנות את המת. ואם אמרו, כל הרואה את המת ואינו מלווהו עובר על איסור זה, איך יעמוד ויסתכל כשמנוולים את המת, וכי יש „לועג לרש“ גדול מזה (16)?

ד. הרעיון החשוב ביותר לעניננו הוא איסור ההנאה מהמת היהודי, שהוא איסור מן התורה (גזרה שוה מעגלה ערופה) (17). מדרבנן יש איסורים גם בענין מת שאינו יהודי. אכן יש הבדל בין מת יהודי למת שאינו יהודי. מוסבר הרבר גם ע"י הרעיון שהבאנו בשם הרב קוק זצ"ל; אך יש בגישתנו אולי גם צד משפחתי. בגמרא (ב"ב קנ"ד) אמר רבי עקיבא לבני מש"פחת המת „אי אתם רשאים לטוולו“, כלומר על הקרובים מוטל יותר למנוע ניוול המת, ועל הקרובים מוטלת בראש וראשונה גם חובת הקבורה. אם אנו מרחיבים את המושג „משפחה“ לכל אלו שאומרים „כלנו בני איש אחד נחנו“, נגיע אולי להבנה, למה זה מתנגד יותר לרגשותינו לבחור גופת יהודי שאחינו בשרנו הוא.

אם אנו רוצים להסביר לעצמנו את הרעיון של איסור זה, אנו יכולים להמשיך את הסברתו של הרב ש"ר הירש בענין הקבורה. גופת המת היא תכלית השפלה לענין החמירות, ואילו היינו משתמשים בחומר זה, היינו מודים בערכה של החמירות. כל דבר שהבורא ברא בעולמו, בראו משוכלל בתכלית הטוב, כגון תבחימה שניב-ראה על חלקה הגופני וחלקה הנפשי. אם במוחה נלקח החלק הנפשי ממנה, יש עוד

(15) ברכות י"ח.

(16) „לבושי מרכי" או"ח סי' כ"ט, מהורא תליתאה.

(17) ע"ז כ"ט.

אתר דעת - מכללת הרצוג

נתוחי פתים בישראל

21

וכי' (19). הרבנים האלה נתאכזבו בדרי-
כהם שרצו ללכת בהם בכבוד. ואכזבתם
היתה הכרחית, כי הויתורים היו אמצעים
בלתי יעילים — מי בקהל הרופאים אינו
מעונין בניתוח המת? — ואין הקומץ מס-
ביע את הארי. המדע חובע מאה אחוז!
וכך מתנגנים בכמה מבתי החולים
במדינה.

2.

נשוב אל הכור אשר לא יכזבו מימינו
ונגסה ללכת בדרך השניה שצינו. עלינו
לכרר אם ע"י ויתורים של המדע אפשר
למצוא בסיס לבנות גם במדינה שהתורה
שולטת בתוכה בית ספר לרפואה. אם
המסקנה תהיה חיובית. מה טוב ומה נעים
וגברך על קיומו. אם לא, רווח והצלה
יעמוד למדינה ממקום אחר — ע"י רופ-
אים יהודים שלמדו או שילמדו בחוץ
לארץ.

נתחיל באנסומיה הנורמלית שכל אחד
מהרופאים צריך ללמוד בשנות לימודיו
באוניברסיטה. אין לימוד רפואה בלי ידי-
עות מדויקות באנסומיה. ביחוד חשוב
הדבר לגבי אלה מהרופאים הרוצים להש-
תלם בכירורגיה, כדי לבצע ניתוחים בחי-
יים. הסטודנט צריך לקחת את אברי המת
לידיו ולנתח אותם בזהירות, כדי שימצא
בתוכם אחרי הסרת העור והשומן, את
השרירים ואת העצבים. להסיר אח"כ גם
את אלו, להגיע עד העצמות והפרקים
ולפנות אותם מכל השכבות הרכות. כן
צריך הוא לפתוח את חללי הגוף. החוזה

הרפואה הרוששת לנתח כל המתים ללא
יוצא מן הכלל. רק ע"י עבודה שיטתית
כזאת אנו יכולים לקדם את חכמת הרפואה
ובעקיפין גם להועיל לקידום הבריאות
במדינתנו — אומר המדע.

האם אפשר לפשר בין התביעות המת-
נגדות האלו של ההלכה ושל המדע
הרפואי?

לכאורה ישנן שתי אפשרויות להכרעה.
הדרך הראשונה מתבססת על העובדות
וסימני דרכה הם: ה' נתן לנו את מדינת
ישראל, יש בתוכה אוניברסיטה ובית ספר
לרפואה לשם ולתפארה. ואין פקולטה
רפואית בלי ניתוחי מתים. על הרבנים
לסגת מעמדתם ולהסכים לויתורים.

הדרך השנייה יוצאת מנקודת ראות
ההלכה. הקובעת איסור לנתח את המתים
שלנו. יקוב הדין את ההר. על בעלי המדע
לותר. ואנחנו השואפים לשלטון התורה
גם בחיי הפרט וגם בחיי המדינה נבחר.
כמובן בדרך השנייה הזאת. (ע"י לעיל
פרק ד').

היו רבנים במדינתנו אשר חשבו לור-
תר לתביעות הרופאים — ולדעתי לא
הצליחו. הם התירו בדוחק עד כמה שמצ-
פונם הרשה וע"פ חכמתם וידיעותיהם
הרחבות. וזאת מתוך תקווה שהרופאים לא
יפריעו בניתוחי מתים ושלא יהיו מתי יש-
ראל הפקר (18). הם רצו לבא לידי הסכם
עם בתי החולים או עם מחוקקי המדינה
שרק במקרים מיוחדים יעשו את הניתוח-
חים. למשל רק אם סיבת המות אינה ידו-
עה ויש אישור לזה ע"י שלושה רופאים

(18) כ-משפטי ענייני-ח' ז"י-ס' כ"ח כ"ט כותב המחבר אשר עליו סופכים כל הרופאים
המקילים: "מה שכותב (הנודע ביהודה) שא"כ ינתחו כל המתים ודאי זה טעם מספיק שלא להתיר
בהלכה ולעשות מתי ישראל הפקר לכל מי שרצה ללמוד חכמת הרפואה, אבל במקום פתח...".
(19) במאמרו של ד"ר זינגרשטיין (כעית ניתוח המתים ופטרונגו", "בנה" ג' ניסן תשי"ב, ע' 214)
אפשר לראות כעליל עד כמה החוקיק לכת רבנים בירושלים במאמציהם ובויתוריהם כדי לבא לעקם
השהו עם הנהלת ביה"ח האוניברסיטאי "הדסה". רעל אף הפסדה הותרנית שבהתלתם, לא הצליחו
לגזור את סרצות משכרי הים האדירים של ניתוחי מתים.

את גופותיהם כמו שהציע הרב קוק זצ"ל. קטני אמונה חוששים שעלידי שנחת רק מתים שאינם יהודים ונמנע מלנתח גופות אחינו ב"י מטעמים דתיים. נבוא חוי"ש לחלול השם. קולות אלה אפשר להשתיק ע"י התשובה הברורה של הרב קוק האומר: „ואין לחוש בזה משום שני את הגויים, כי הישרים בהם יבינו. שסו"ט אומה זו שנבחרה להביא את אור הקודש של ידיעת ד' אמת בעולם וטובלת ע"ז צרות מרובות לאין שיעור, היא ראיה גיב לאיזה פריביליגיה של קדושה, והמ" קולקלים שבהם לא יחדלו להפעיל עלי- לות גם אם נקח מתים מישראל לנת- חם" (20).

לפעולת ניתוחי מתים יש — אפילו לדעת הפוסקים המקילים — תנאי"ט, שאנו צריכים ליחד עליהם את הדבור, ולבחון אם הם חנושי"ט, אם אפשר לכצע אותם. התנאי הראשון של כל הפוסקים הוא, שלא יהיה ניוול מכון בשעת הניתוח שאינו לפי כבוד החת. מי שהיה פעם באולם האנטומיה יודע שאין מחלקים כבוד גדול לגופה המנותחת. הכל לפי המנ" וול (נון פתוחה) ומעשי הניוול. אף אם כל הסטודנטים וכל הרופאים המנתחים את המתים יהיו בני תורה וצדיקים, כמעט אי אפשר למנוע פגיעות בכבוד המת. הביטו נא וראו איך מתעסקים חברי החברא- קדישא, שמעשיהם רק לשם שמים ולמו" בת המת, באימה וביראה, איך הם מבקשים מחילה מהמת, שמא אירעה להם איזו תקלה, ופה באנטומיה עובדים סטודנטים שאינם מכבדים את עמדת התורה כלפי

הבטן, המוח וכ"י ללמוד גם את צורת המעי"ם ויחסיהם. כל זה, כמובן, ילמד באופן הפשוט ביותר ע"י מישוש חלקי הגופה בידיים. אנו יודעים שהרבה מהתכ" שירים לסטודנטים אינם מוצלחים ומשוכ" ללים ביותר. אעפ"כ הפעולה המנתחת הזאת היא חשובה, שכן גם משגיאותיו יל- מד וידייו תרכשנה נסיון, מלבד זה חשוב שיתוו להם לעזרה תכשירים לדוגמה של אברים, שנחתו המורים בעצמם בכשרו- נותיהם והנשמרים היטב, כדי שילמדו מהם הסטודנטים מדור לדור. לדעתי אי אפשר לוותר לגמרי על הפעולה החשובה של הניתוח הזה, אבל יש דרכים בחסכון במתים הדרושים, אם אנו משתמשים בדוגמאות המלאכותיות החדישות שיוצ- רים כעת בשלמות משוכללת באמריקה ובצרפת. גם מסרטים אפשר ללמוד, בנוגע לאימון הידים אנו יכולים להשתמש גם בעל-ידיים במקום גופות אדם. כמובן בנין הגוף של בעל-ידיים שונה מזה של בני אדם. אבל לענין זה גם הם מתאימים שירכשו בהם הידים את הזריזות הדרושה. ולא רק זה בלבד — המדע למד בעבר הרבה על הפעולה של האברים ע"י נס" יונת בבעל-ידיים, דברים שאי אפשר היה ללמוד ע"י חקירות בגוף האדם.

כך יהיה אפשר להצטמצם לגופות אדם אחדות ואלו הגופות צריכים אנו לקנות בכסף מלא מלאי יהודים, יש במדי- נתנו מיעוטים שאינם יהודים, שאינם קשורים ע"י הלכות דת כמונו, ושאינן הד- כר מנוהג בעיה דתית או סתם מצפופית עבורם ואחידים מהם יהיו מוכנים למכור

(20) רצו למצוא חסידה כעמדתו של הרב קוק כאלו דבר אחד בסך אחד בלבד. לרגלי פתיחת האוניברסיטה בירושלים וברו בשיחה פרטית על מחלקה להכמת הרפואה עם ניתוחי מתים, נשמעו דבריו של הרב שהיה אז עוז אוהד האוניברסיטה: „זה דבר קטן שלא יעכב, וחשבו את דבריו אלה כהיתר" לניתוחי מתים. הוא הכחיש את הדיעה הזאת תיכף בעתונות. לפי מה שהרב כותב בתשובתו, נרור שחשב לקנות מתים מלאי יהודים ללמוד האנטומיה באוניברסיטה. (דעת כהן ק"ט).

הרבה פעמים שומרים על האברים הפנימיים אחרי שהוציאו לשם הצגתם בפני הרופאים, ובינתיים קוברים את המת בלי האברים הפנימיים, ואחר כך כמעט לא יהיה אפשר להביא אותם במלואם לקבורה. שלא ישאר ממנו שום חלק אפילו ביותר? עט' ב"י קבורה" (21), התנאי הוא אי אפשר לקיימו, שהרי אפילו הגולים היוצאים מהגופה בשעת הניתוח טעונים קבורה. "משום מהול היוצא ממנו שהוא כגופו של מת" (22), אם התנאים של הפוסקים המקילים אינם ניתנים לביצוע למעשה, אין תועלת מעשית בהיתורם.

ח.

בשקולים מעשים אלה כבר נגענו בשאלת נתוח חולים מתים, הנקרא "פתר לוגיה". את הבעיה הזאת אפשר לברר משתי נקודות מבט: מצד המדע הטהור ומצד היעילות. טוענים, שהמדע הטהור יכול להגיע לסוד הטבע ולסוד המחלות ע"י ניתוחי המתים. יש להורות בכך שע"י האנטומיה הפתולוגית באה בעבר ההתקדמות הגדולה בחכמת הרפואה. היא הוציאה אותה מחבלי ההרהורים של ה"ספקולציה", שהיתה שוררת עוד בימי הביניים וזאת הפתולוגיה ההומורלית, שביססה כל המחלות על שינויים בנוזלים של הגוף. כגון דם, מרה וכו' — עד שור"ח שמש הדעת ע"י האנטומיה שמצאה את סיבות המחלות באברים שונים. הידועות האלה הועמקו ע"י בדיקות מיקרוסקופיות, שעל-ידיהן מצאו את השינויים בתאים שהם החלקים הקטנטנים של הרקמות, וקראו את המדע הזה פתולוגיה צלולרית. מפי המדע הזה אנו חיים עוד היום, והוא עוזר לנו להפריד בין המחלות השונות ע"פ סימניהן בחיים. כל האבחנות

מתים יהודים, ואי אפשר למנוע שביניהם לא יהיו גם כאלה המתנהנים נקלות ראש, ואולי אף בליצנות, כלפי הגופות.

אבל עוד יותר מעציב מהניווול הסוב-ייקטיבי הוא הניווול האובייקטיבי. אם מפ"שיטים את העור ומנקרים בתוך שכבת השומן ומחפשים שם את הורידים ואת העצבים, האם אין זה ניוול? אם מגלים את השרירים ומפנים אותם עד תומם עד העצמות — אין ניוול? אם משליכים את השכבות שאין להם ערך בשביל החכשיר — אין ניוול? אם מוציאים את המעינים מתוך חלל הבטן, פותחים את הגולגולה במשורר ומוציאים את המוח — הלא לא נקרא ניוול? זאת התמונה האמיתית הריאליסטית של האנטומיה: אין אנטומיה ב"י ניוול!

הרגש היהודי סולד מהמחשבה, שככה ניוולו את מתי אחינו בני ישראל. אני מזיר רופאים לא מעטים שברוך כלל תקיפים הם בדעתם לנתח את המת כדי להגיע, אולי, לאבחנה הנכונה — בתנאי שמתים אלה לא יהיו קרובים להם, אך כרגע שמת להם אחד ממשפחתם, הקרוב ללבם, ונפשם קשורה בנפשו — אז בעל כורחם מתפרץ גם אצלם הרגש היהודי, ומשתדלים הם בכל הדרכים למנוע את נתוח המת ואת ניוולו. כי עתה תבוא אליך ותלא תגע עדיך ותבהל (איוב ד, ה). יש רופאים הרוצים להרדים ולהמת את הרגש הטבעי הזה של היהודי המחונך על פי ההלכה, לא נשמע לקולם!

גם התנאי השני של כל יודעי התורה אי אפשר לקיימו למעשה; כל חלקי המת עד הכזית האחרון חייבים להיקבר בקבר יש"דא. אינני רוצה לדבר על מקרים לא נדירים, בהם הוציאו את המעינים וחזבו במקום סטרטוטיום וסגרו את העור בתפירות.

(21) משפטי עזריאל. (22) משפטי עזריאל.

אותו עם הענק של מיליוני ניתוחי מתים שבוצעו ושמבצעים באמריקה ובארצות גדולות אחרות — אוי הערך של עבודתנו המדעית בארץ בשטח זה נראה כבטל ומבוטל. אין פלא שהאנטומיה שלנו לא הוציאה לעולם חידושים חשובים, אע"פ שמנתחים "מאה אחוז" בתי חולים מסוריימים (23). החומר המדעי שלנו כשחק מאזנים נחשב מול הכמות הרבה שבעולם הרחב. מטעמי המדע הטהור אנו יכולים לוותר על ניתוח מתים יהודים בארץ. מטעמים אלה אין לרופאים הזכות לדרוש מההלכה ל"וותר" על עמדתה. נהיה "חכ"מים ונבונים" בשטחים אחרים של המדע. יותר רצינית היא השאלה של הפתרון לוגיה היעילה, המועילה לסטודנטים ולרופאים בארצנו ללמוד ולהשתלם בידיעת המתלות. כי על ידי כך תבוא תועלת לבריאות העם.

ראינו בחלק ההלכתי של מאמרנו שרוב הפוסקים רואים טעם של פקוח נפש רק אם החולה המסוכן הוא לפנינו. אבל יש טענה חדישה: היום תמיד חולה מסוכן לפנינו. אם לא בעיר זאת אזי במקום אחר, וע"י הספרות הרפואית אנו יכולים להפיץ תוצאות ניתוחינו בכל העולם ולהציל ע"י זה נפשות רבות. אני מסופק אם ע"פרסום מחקרנו הנדירים והמשונים — ורק אלה כדאי לפרסם — נעזור בכל למישהו מבני עמנו בתפוצות התבל הסובב לים דוקא במחלה המשונה הזאת. לעומת הסיכויים הזעירים האלה ללמוד מניתוחים שלנו — יש מאידך גיסא לראות בהתפתחותה של העתונות החדישה גורם חשוב להשתלמות הרופאים שלנו. חשיבותו של הגורם הזה בולטת לעינים, מפני שהידי

של הרפואה המודרנית מבוססת על הישגי האנטומיה הפתולוגית. התקדמות נוספת באה ע"י מציאת החידושים והנגיפים כגורמי המחלות. בחקירות אלה גילו גם את הגופים הנגדיים בדם. גם כדיוקת כימיות של הדם ונוזלי לים אחרים של הגוף הביאו הרבה הישגים חדשים בהכרת מחלות. למשל בשטח התורמונים. ההשפעה של החשמל והקרניים הפיסיקאליות וגם מדע האטום עזרו הרבה. לא רק לריפוי אלא גם להכרת המחלות ואבחנתן. ע"י התפתחות זו עבר מרכז הכובד של המדע הרפואי כעת מהאנטומיה, אשר תוצאותיה החשובות כבר קבועות, לסרולוגיה, כלומר כביכול חזרה אל הפתולוגיה ההומורלית. לגלגל הוא שחוזר בעולם. כוכב האנטומיה הפתולוגית הוא נעת בירידה, ואנו רוצים להרים את קרנה על חשבון ההלכה?

כל התקדמותה של חכמת הרפואה בשנים האחרונות לא באה ע"י בדיקות אניטומיות במתים אלא ע"י נסיונות בבעלי-חיים ובדיקת חלוף המרים אצל חיים. אתן רק שלוש דוגמאות: המהפכה הגדולה בטפול נגד הזיהומים באה ע"י הפניצילין וחבריו. אלה נמצאו ונחקרו בלי ניתוחי מתים במעבדות ביולוגיות. האנטומיה של מומי לב כבר ידועה הרבה עשרות שנים, אבל הניתוחים במומי לב היו ניתנים לביצוע רק ע"י שכלול הבדיקות הרנטגנולוגיות בלב והכימיות בדם. ההתקדמות במניעת שחוק ילדים לא באה ע"י ריבוי ניתוחי ילדים מתים, אלא ע"י נסיונות בבעלי-חיים (קופים) ומחקרים סרולוגיים בדם של ילדים חיים.

למעשה, אם נביט על הגמד הזה של מדע האנטומיה במדינת ישראל ונשווה

(23) באוניברסיטה הסטורסטת "קולומביה" באמריקה עושים ניתוחי מתים רק ב-30%. לא שמעתי שהפרסטיבה המדעית של האוניברסיטה הזאת נמלה לעומת כתי החולים שבשארל המתחים ב-90%.

אתר דעת - מכללת הרצוג

נתוחי מיתש בישראל

31

כרטיסאות בחוץ לארץ. עריכת נסיעות כאלה תביא ברכה לרופאינו העתידיים גם במובנים אחרים: האופק הכללי והרפואי של הצעירים יתרחב, ושם יקשרו קשרים עם המדע של עמים אחרים ועם אישים בעלי שם. סבורני, שהצעה זו היא ענין בל חשיבות לאומית. הוא מציע להקים גם מעונים דתיים לסטודנטים עבריים באוניברסיטאות בחו"ל. מעון זה יקרב את נוער הארץ לקהילותינו שבגולה ולנוער הגדל ברוח הגלות.

ההצעה הוואת והעצות אחרות שציינת אפסר לבצע. אולם רק בדצון טוב ובמרץ נלהב, כשאנו שואפים לבנות ככל כוחינו חיים חדישים על פי ההלכה גם בשטח חכמת הרפואה. איני מנותק כל כך מהלך הרוח האמתי בחוגי האוניברסיטה חוגים מדיניים בארץ, כדי שאחשוב שתצטח משם עזרה רבה לשאיפתנו. אנו עוד דחוקים ממטרותנו. אבל מותר לחלום, לחלום על התפתחותה של מדינת החורה בארץ ה"קודש, ובתוכה בית ספר לרפואה על פי ההלכה.

איש כפורסם אמר פעם ליהודים: "אם הרצו אין זו אגדה", ואנו נוספי: "ואם ירצה ה'" (25).

עות המתפרסמות מבוססות על ניתוחים ככמויות מרובות פי אלף ורבה.

כמוכן איננו חושב שאנו יכולים להציג טמצם רק בלימוד ע"י תמונות ומאמרים בספרים ובספרות. אנו צריכים גם חומר לימוד כמש. את החומר הזה אנו יכולים להשיג גם על ידי התכשירים מניתוחים כירורגיים, גם מניתוחי מיתש לא-יהודים, גם ע"י ביופסיות כשמוציאים חלקים קטנים מהגוף החי לבדיקות מיקרוסקופיות, וגם ע"י תכשירים שאנו צריכים לקנות בחו"ל. הקשיים להשיגם מחו"ל אינן נראים כל כך גדולים כמו שאנו חושבים ברע הראשון, כי רוב התכשירים החשובים הם מיקרוסקופיים ולא נראה קשה ביותר להביא אותם ארצה.

בצורה זו האנטומיה שלנו יכולה לתת פתח לדעתנו כגורם חשוב בחנוך הרופאים והשתלמותם בארץ, כדי שיהיו הרופאים בארץ מדרגה מצוינת — בלי לפגוע ב"תביעות ההלכה, אבל תמיד יהיו מבקרים שיאמרו: כל זה לא יספיק! לאלה אני קורא: ראו, יש עוד אפשרות אחרת, למצוא מילואים שכלולים לחנוך באוניברסיטה. יש ההצעה של חברי א. ת. מרבצק (24), לשלוח את תלמידי הרפואה לזמן מוגבל לשם לימוד האנטומיה לאוני-

(24) ד"ר א. ת. מרבצק, "יבנה", קובץ אקדמי ותי, ניסן תש"ס, כרך ג', ע' 208.
(25) אחר כתיבת המאמר הזה שמעתי הרצאה מפי הפרופסור ברוך מאוניברסיטת ה"סורבונה" בפריז. הוא הביע את דעתו על ניתוחי מיתש, ודגה טיכום דבריו לפי "הארץ" (מיום ו' באלול תשס"ו): "מתשנות עתה שיטת ניתוחי המיתש בחוגי הפתולוגים, וקימות שיטות חדשות, שבחן אפסר לקבוע את סיבת פוחה של אדם גם בלי לפגוע בשלמות גופתו. הגטיה כפרד המדעי היא להמנע יותר ויותר כניתוחי גופות, הן כדי לענות לדרישות אנשי הרות והן מאחר שהשיטות החדשות הן נוחות יותר והיגיוניות יותר". הוא הוסיף: "בלימוד האנטומיה יש גם כאן דרכים חדשות המצאו תהליך של יצירת אברים מלאכותיים ההולטים את צרכי הסטודנט לרפואה. רוב האנטומים עוד מתנגדים לזה, אכן האנטום המוטמה של ה"סורבונה" בעצמו הציג לפני-שנים ליסר בירושלים עיר הקודש אולפן לאנטומיה לאות ומחפת אשר בו לימוד הסטודנטים את האנטומיה בלי ביתורי מיתש רק ע"י ציורים, מודלים וכי. הפרופסור לאנטומיה הבטיח לשלוח את כל החומר הדרוש לירושלים.
האם גם דבריו של הפרופסור ברוך יהיו לשוא, או אולי הרצאתו היא — אילת השחר המכפיתה תקיפה חושש?

הערות לתחילת נבואתו של ירמיהו

פרק ג': תאריך הפסוקים א – ה.

רש"י, מצודות) (3) אלא על העבר, כמו "זה עתה" (4), אזי מותר לראות בפסוק הזה ובבא אחריו רמז לברית שכרתו זה לא מזמן, ואז קראו להשם "אבי" ואלוף נעוריי, והמלים "הנה דברת" פירושה הנה הבטחת לחזור בתשובה, אבל לא קיימת, אלא "ותעשי הרעות" (5); (ג) אח" דות הפרק מודגשת גם על ידי "מלים מדריכות", כולן נגזרות מן השרש "שוב" הדומות זו לזו בצליל, העוברות כחוט ה"שני את כל הפרק, החל מפסוק א: "הישוב אליה עוד", ושוב אלי". בפסוק ו: "משובה ישראל". בפסוק ז: "ואחרי עשותה את כל אלה אלי תשוב ולא שבה". בפסוק ח: "משובה ישראל". בפסוק י: "לא שבה אלי". בפסוק יא: "משובה ישראל". ב"פסוק יב: "שובה משובה ישראל". בפסוק יד: "שובו בנים שוכבים ארפא משובו תיכם". העניין בלבד אינו מחייב ריכוז ה"מלים האלה שצילין דומה, אלא יש מה מלאכת מחשבת סגנונית: הצלילים האלה מתגברים והולכים, נשמעים בפסוקים ה'

בפסוקים ו ואילך צויין זמנם "בימי יאשיהו המלך (ו) ומתקבל על הדעת ש"נאמרו זמן קצר אחרי שהמלך כרת ברית עם העם לשמור התורה, אחרי שמצאו ספר תורה (מלכים ב', פרקים כ"ב וכ"ג). אף על פי ששמו של ירמיהו לא נזכר בקשר למאורע הזה אלא חולדה הנביאה (שם כ"ב יד) הרי בלי ספק ירמיהו הסכים לברית הזאת (1) ויתכן שהוא רומז לה בפרק י"א (הדבר אשר היה וגו' שמעו את דברי הברית הזאת וגו' — ועוד נדבר על זה להלן). וגם בפרק שלנו, במיוחד בפסוק י' "וגם בכל זאת לא שבה אלי... בכל לבו; כי אם בשקר" משמע, שאמנם שבו בתשובה (2). לתחילת הפרק (פסוקים א–ה) לא ניתן תאריך אבל סבורני, ש"אפשר להראות שהקטע הזה והקטע ש"אחריי חטיבה אחת ודבור אחד הם, כי המשל של האשה הנוגדת בא גם בקטע הראשון (פסוקים א, ב) וגם בקטע השני (פסוקים ח, ט; ב) אם נפרש בפסוק ד "מעתי" לא על העתיד (כמו יתרוגם,

- (1) כבר עמדו חז"ל על השאלה מדוע לא שאלו את ירמיהו על דברי הספר הנמצא, מגילה י"ד ע"ב, מובא גם ברש"י לפסוק ה"ל.
- (2) עיין רד"ק לפסוק ה"ל.
- (3) לפי זה קשה להמשיך "קראתי", היה צריך להיות "תקראי".
- (4) "מעתי" על משקל מאן, — זה נרבה זמן, במשמעות זאת אין למלה הזאת דוגמה במקרא.
- (5) עיין רד"ק בסוף דבריו לפסוק ה, בשם אביו.

אתר דעת - מכללת הרצוג

מספר נגזרות מן השרש "שוב" במסגרת פסוק אחד או שני פסוקים (ולא פרק שלם), ושם בלי ספק יש כעין משחק עם מלים לתפארת הסגנון. המקום הראשון הוא ח' ד. ה: "ואמרת אליהם כה אמר השם היפלו ולא יקומו אם ישוב ולא ישוב. מדוע שובבה העם הזה ירושלים משובה ניצחת החזיקו בתרמית מאנו לשוב" (הרמו ב' מלים "אם ישוב ולא ישוב" אולי מתכוון גם כן לתשובת דורו של יאשיהו שהיתה תשובה מפקפקת. תשובה ולא תשובה — "ישוב ולא ישוב"). המקום השני הוא ט"ו יט: "לכן כה אמר השם אם תשוב ואשוב כי לפני תעמוד ואם תוציא יקר מזולל כפי תהיה יעשו המה אליך ואתה לא תשוב אליהם". אציע לפרש הפסוק הקשה הזה ככה: השם אמר לירמיהו: "אם תשוב" מלבדו מתפקידך הנבואי (ענין שני ה' פסוקים הקודמים גם א' יו' ט' א), או "אשיבך" אעורר בהתגשמות החלפתך (ב' חזינת "בדרך שאדם רוצה לילך בה מוליך" כים אותו, מכות י' ע"ב. והיפך "אל תחת מפניהם פן אחיתך לפניהם". ירמיה א' יז). "לפני תעמוד" על דרגה מוסרית גבוהה וחבים כאילו ממעלה למטה על בני דורך, ועליך להרים אנשים אל דרגתך לעשות נפשות יקרות. בעלי תשובה, מ' תוך המוני העם פחותי ערך, ואם תעשה זאת. "אם תוציא יקר מזולל", אז כפי תהיה" כלומר או מלאת תפקידך שהוא הכרות מוסר בשמי, כי עליהם להתרומם ולהתנשא מעל חיי עבירה ולשוב למוטב. למקום עמדתך הגבוה. — ולא עליך לב'

ראשונים פעם. פעמים. עד הפסוק כב. ששם הנביא חוזר אל הנאמר בפסוק יד "שובו בנים שובכים" בתוספת "ארסא משבותיכם" ואם כן יש לנו פה אליטרא" ציה משולשת — לחיזוק הרעיון. הצירוף "משובה ישראל" (6) לא נמצא בכל ספר ירמיה (ולא בכל התנ"ך) רק בפסוקים ו. ה. יא. יב של הפרק שלנו (7). בלי ספק נודעת חשיבות סגנונית לריבוי השימוש במלים כמו ושוב, שובה, משובה ודומיהן במסגרת פרק אחד. בפרקים הקודמים כל המלים האלה אינן באות פרט ל"ומשוב" "תך" בפרק ב' יט. בפרק שאחריו. פרק ד', אמנם נמצא בפסוק הראשון "אם תשוב ישראל נאום השם אלי תשוב", ואולי הת" חלת פרק ד' שייכת עוד לנבואת פרק ג'. נוסף לטוף דברינו שאמצעי סגנוני, שדברנו עליו. או דומה לו אינו זר ל" ירמיהו גם במקומות אחרים. בירמיה ח' יד כתוב "האסוף" כי צלילו דומה לאסוף אסיפם שבפסוק לפני זה. אף על פי ש" אין מובן זה כמובן זה, כי תרגום של "אסוף אסיפם": "שיצאה אשיצונו", כ" לומר "אוציא אותם", ותרגום של "האסוף": "אתכנסו", כלומר "התכנסו". ואצלו גם כן מובנו של "ישוב", "תשוב" (למוטב) הפך של מובנו של "משובה" או "שובבה" ורק הצליל דומה. והשווה עוד שימוש מלת שכן (בבנין פיעל) בפרק ד' פסוק ג' "ואשכנה אתכם. פסוק ז: "ושכנתי אתכם" פסוק יב: "אשר שכנתי שמי שם". כדאי עוד לציין שני מקומות בספר ירמיה אשר שם הנביא משתמש במלים

- (6) "משובה" במובן המפשט (= שובבות) נמצא עוד פעמים אחרות בתנ"ך, גם בירמיהו. לדוגמה בקרב שלנו. פסוק כב, אבל במובן המוחש (= שובבה) רק בצירוף "משובה ישראל" שבא רק בפרק שלנו, כניל.
(7) אין לשאול מדוע המלה "תשובה", שהיא יכולה לשמש כעין כותרת לכל הפרק, לא באה פה. — כי הלא המלה הזאת לא באה בתנ"ך במובן של "תורה למוטב". רק במובן "תשובה ממקום למקום" "תשובה לשאלה".

„ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת“ (פסוק ג) מזכיר לנו את מעמד הר גריזים ועבל, כי שם נמצא לשון ארור (דברים כ"ו כז): „ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת לעשות אותם“; וגם סיפא של הפסוק בדברים. „ואמר כל העם אמין, נרמו בירמיה שם, פסוק ה: „ואען ואומר אמן ה'“. ונשאלת השאלה: מה שייכות קללה ואמירת אמן של מעמד הר גריזים ועבל לגבי חידוש ברית סיני? אבל אם נעיין בדברי חז"ל נראה שבאמת לשון „ארור“ עם אמירת אמן שייכת גם לגבי מעמד הר סיני, כי בסוטה ל"ז ע"ב נאמר אחרי תיאור של מעמד הר גריזים: „וכן בסיני וכן בערבות מואב“, ר"ל גם שם נאמרו המצוות בלשון ארור ובעניית אמן. בפסוק אין אנו מוציאים רמז שישאל קיבלו עליהם המצוות בסיני בצורה זאת, אלא ודאי מסורה היתה בידיהם שכן היה. כנראה היה או קיים מנהג גם בכריתת ברית בין שני אנשים, לאשר הדברים בלשון ארור וברוך (1). לפי ר' שמעון (בסוטה שם) חטיבות של אמירת הברכות והקלות ב"הר סיני בולטת במיוחד, כי לפי דעתו נודעת חשיבות לאמירה זו בהר סיני עוד

רוח מן מקום עמידתך הרם אל האנונימיות ולהשפיל את עצמך (8) להיות פלוני אל"מוני כאחד העם, „ישבו המה אליך, ואחה לא תשוב אליהם“. בכל „שיבה“ שזכרת בפסוק זה יש תנועה מעמדה לעמדה: „אם תשוב ואשיבך“ מעמדה שפלה לעמדה רמה; „ישבו המה“ כמו כן; „ואתה לא תשוב“ כיוון הפוך.

פרק י"א:

ירמיהו וחשובת דורו של יאשיהו „הברית הזאת“ הנזכרת בפסוק ב, היא, כמו שהפסוק עצמו הולך ומפרש (פסוק ג, ד) הברית של סיני שהמלך יאשיהו חידש זה לא מכבר (עיין לעיל בהתחלת מאמרו). המלים „שמעו בקולי ועשיתם אותם ככל אשר אצוה אתכם והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלקים“ (פסוק ד) רומזות לדברי השם לפני מתן תורה, שמת י"ט ה: „ועתה אם שמוע תשמעו בקלי ושמרתם את בריתי והייתם לי סגלה מכל העמים“ (סוף פסוק ד תפס לשון פרשת בחוקותי. ויקרא כ"ו יב: „והייתי לכם לאלקים ואתם תהיו לי לעם“. שם גם כן מדובר על קיום המצוות שניתנו בהר סיני). לעומת זה סגנון המילים

(8) גם יונה נסה „לברוח תרשישה מלפני השם“ (יונה א' ג) ומעניין שמיד אחרי כן מניד עליו הפסוק שלש פעמים ש"ירד": „וירד יפו“ (א' ג); „וימצא אניה... וירד בה“ (שם שם); „ויונה ירד לא ירכתי הסטיגה“ (א' ה). אולי הפסוק רומז בזה לירידתו המוסרית.

(1) ברוב המקרים נזכר רק לשון קללה במקרא, בסגנון כמו שמואל ב' ג' לה: „כה יעשה לי אלקים וכה יוסיף, אם לפני בוא השמש אטעם לחם“, ונמצא גם „אם וגו'“ בלי המשפט הראשי, כמו בראשית י"ד כג: „אם מהוש ועד שרוך נעל“; „שה"ש ב' ז: „אם תעירו ואם תעוררו“, וכן אצל ברית בין יעקב ולבן, בראשית ל"א, ג: „אם תענה את בנותי ואם תקח נשים על בנותי“, ויתכן שזה לא צריך עם הבא אחריו אלא צריך להשלים „יעניש אותי אלקים“, ואחרי כן מתחיל משפט חדש: „אין איש עמנו ראה אלקים עד בני ובנינו“. בכל המקרים האלה נזכר רק לשון ארור, אבל גם במעמד הר גריזים ועבל כתוב רק לשון ארור אצל כל מצוה ומצוה, אף על פי שלמעשה אמרו כל מצוה ומצוה גם כן בלשון ברוך (משנה סוטה ד' ה). כנראה עיקר קבלת הברית היתה בלשון ארור ולשון ברוך היה תוספת. ואולי אצל ברית בין יצחק ואבימלך נרמזו שני הלשונות (בראשית כ"ו, כח) „תהי נא אלה (זאת ואמרת): קללה בנותנו כינונו וכינוך ונכרתה ברית עמך. (פסוק כט): אם תעשה עמנו רעה וגו' אחת עתה ברוך השם (כלומר): ברוך תהיה — אם תשמור תנאי הברית).

דברי התורה הואת" ל"שמע את דברי הברית הואת" ? וג"ל שירמיהו רצה ב" כוונה להשתמש בביטוי אחר מאשר ה" פסוק בדברים עם משמעותו המיוחדת שיש לו לפי חכמינו ד"ל אשר הכירו שה" פ"על "יקים" לגבי "דברי תורה" הנו יוצא דופן (3) ושאלו (ירושלמי סוטה פרק ז' הלכה ד') : וכי יש תורה נופלת ? ותשובת ר' שמעון בן חלפתא שם : זה בית דין של מטה. פירוש : הפסוק איננו מדבר על שמירת ועשיית המצוות בכללן, אלא על שמירת מצווה מיוחדת מן המצוות : הטלת חיוב על הסמכויות, כמו בית דין, מלך, כהן גדול וכו' אשר בידם וביכולתם להש" פ"ע על זולתם, — הטלת חיוב על סמ" כוונת אלה להשתמש בהשפעתן כדי לחזק ולהרים כבוד התורה, כאילו להק"ט בנין התורה (או : קרן התורה) ולמנות ב"די המבטלים, והורסים את התורה. ה" תלמוד (שם) מספר : "ועל הרבר הזה קרע יאשיהו ואמר : 'עלי להקים' כלומר : כאשר הביא לו חלקיהו את ספר התורה ומצא כתוב בו "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הואת לעשות אותם", קרע המלך את בגדיו ואמר : עלי מטל להקים, ואז קיבץ כל יהודה וישראל לתרש הברית וללכת אחרי השם, ובוה קיים המלך יאשיהו מצוות הרמת קרן התורה, ועכשיו ברור

יותר מאשר לאמירה זו בהר גריזים, אף על פי שדוקא במעמד הר גריזים הושבעו רק על י"ב ציוויים שכתובים בפירושו, ובהר סיני על כל המצוות, וכך לשון ה" תלמוד שם : "ר' שמעון מוציא (במניית אסיפות קהל עם אמירת קלה וברכה) הר גריזים ועבל ומביא של אהל מועד תח" תיהן", כלומר : שלשת המקומות החשובים של אמירה זו הם הר סיני, ערבות מאב (הברית של ערבנת מאב הושוותה בפירושו לברית של סיני, דברים כ"ח ט) (2) ואהל מועד (ששם היתה השבעה על כל מצווה ומצווה שניתנה שם). לפי זה הטכס של הר גריזים ועבל רק דוגמה קטנה היא של טכס דומה בהר סיני, ואם כן אין ערבוב שני דברים אצל ירמיהו, כי אם הוא רומז גם למה שכתוב במעמד הר גריזים וגם למה שכתוב במעמד הר סיני (כמו שראינו למעלה), וזה מפני שצורת כריחת ברית בהר סיני היתה זאת של הר גריזים, ובוה פירשנו לשון "ארור" בפסוק ג וענינתא אמן בפסוק ו לגבי חידוש ברית מסיני.

ועוד מתעוררת שאלה : אם הפסוק ג "ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת" הושפע מן דברים כ"ו בו : "ארור אשר לא יקים את דברי התורה הזאת", מדוע בא השינוי מן "יקים את

(2) שם נזכר גם כן בפירושו לשון ארור ולשון ברון, כיוצא : ברוך אתה בעיר וגו' (דברים כ"ח ג) ; ארור אתה בעיר וגו' (שם פסוק טו).
 (3) ביחס לדברי תורה ולפצחת מתאישים הפעלים לסמור, לקיים (בניין פ"על), לעשות. במיוחד בספר זכרים יש הרבה דוגמאות : ד' א, ב, ה, יד, מ ; ה' א, יב, טו, כו, כס, לב ; ו' א, ב, ג, יז, כה, כה ; ז' יא, יב ; ח' א, ב, יא ; י' יב ; י"א א, ה, יג, כה, כה, לב ; י"ב א, ה ; י"ג ה ; י"ד א כ"ח א (מיד אחרי הפסוק שלנו) ט, יג, טו, מה, נח (שם הביטוי הוא : "את כל דברי התורה הזאת", כמו בפסוק שלנו, אבל הפעלים הם : "אם לא תשמור לעשות"). — הפועל "להקים" אמנם נמצא בספר דברים, אבל מה מקומים ? מקומים דבר (דבר שבועה, ט' ה), מצבה (ט"ו כב) שם (כ"ה ז'), אותך לעם (כ"ח ט), מלך (כ"ח לו), ואם כן, צירוף הלשון "יקים את דברי התורה" טעון ביאור ושאלת חז"ל מיוסדת על קושי בלשוני משש : וכי יש תורה נופלת, כלומר : הלא פירוש הפועל "להקים" הוא : להרים משהו, וכי התורה נפלה, שצריך להקים אותה ? והתשובה : המבנה על בנין התורה : באופן מושאל, (ע"י המודש במלאו בהסתר המאמר), ולזה מתאים לשון הקמח.

מדוע ירמיהו (4), אשר וודאי הסכים עם הברית הזאת (ענין על זה התחלת מאמרנו) לא הביא את הפסוק הזה בצורתו המקורי. רית, כי הלא אז עתה קיים המלך את ה מצווה אשר מתבטאת בפסוק ולא ראה שום צורך לאיים עליו בלשון „ארור“, ובשביל זה שינה ירמיהו את הסגנון בדרך הכללה: ארור האיש אשר לא ישמע את דברי ה ברית הזאת, ואיננו פונה בזה אל מנהיגי האומה, אלא אל כל אדם מישראל, לקיים דברי התורה, כמו שהבטיחו זה עתה. ונוסיף שגם לפי הדעה (שהובאה ב רש"י דברים כ"ו כו) שכוונת הפסוק ב דברים לכל המצוות, ו"להקים" פירושו כמו „לקיים“ — בכל זאת אפשר היה להבין את הפסוק הזה לשתי פנים וירמיהו רצה למנוע המשמעות השניה. כי מגמתו הוא לא היתה להזהיר את המלך, אלא את העם: „ארור האיש אשר לא ישמע את דברי הברית הזאת“.

דבר ? ברצוננו לנסות לייחס כל הפסוקים האלה לירמיהו, ואז כל הפרק הוא דו שיח בין ירמיהו לאלקיו. בשלשת הפסוקים הראשונים (א-ג) הנביא מתלונן על מריביו. תשובת השם באה בשלשת הפסוקים שאחריהם, ד-ו. ענין מצודות לפסוק ד: „זהו תשובת המקום“. הנביא שוב נושא הדיבור בפסוקים ז-יג, ובסוף שוב באים דברי השם, בפסוקים יד-יז. ולפי זה נפרש פסוק ז: מפני דברי נבואתי היתי מוכרח לעזוב את ביתי (1) וליטוש את נחלתי בענתות ולחת את נפשי בכף אויביה, כי אנשי ענתות יורדים לחיי והביטוי „ידידות נפשי“ הוא כינוי פיוטי לנפש, כמו „יחידתי“ (תהלים כ"ב כא), „כבודי“ (שם ז' 1), גם כאן „ידידות נפשי“ כמו נפשי שהיא „ידידותי“ (2). פסוק ח: „נחלתי“, כלומר אנשי נחלתי, היתה לי... כאריה ביער, נתנה עלי בקולה, כלומר רדפו אותי (מקביל לדברי השם פסוק ו: „גם המה קראו אחריך מלא“). על כן שנאתיה“ פסוק ט: הם רדפו אותי כמו עוף טורף, כמו עיט, אף על פי שכלמי חוץ לפעמים התחסדו ודברו טובות עלי. תוכם לא היה כברם: הם היו צבועים, ועיט צבוע כמו שונא צבוע (3) וזה כעין הד לדברי השם פסוק ו „אל תאמין בהם כי ידברו אליך טובות“, גם לפסוק ב: „קרוב אתה בפייהם ורחוק מכליותיהם“ (4)

דבר ? ברצוננו לנסות לייחס כל הפסוקים האלה לירמיהו, ואז כל הפרק הוא דו שיח בין ירמיהו לאלקיו. בשלשת הפסוקים הראשונים (א-ג) הנביא מתלונן על מריביו. תשובת השם באה בשלשת הפסוקים שאחריהם, ד-ו. ענין מצודות לפסוק ד: „זהו תשובת המקום“. הנביא שוב נושא הדיבור בפסוקים ז-יג, ובסוף שוב באים דברי השם, בפסוקים יד-יז. ולפי זה נפרש פסוק ז: מפני דברי נבואתי היתי מוכרח לעזוב את ביתי (1) וליטוש את נחלתי בענתות ולחת את נפשי בכף אויביה, כי אנשי ענתות יורדים לחיי והביטוי „ידידות נפשי“ הוא כינוי פיוטי לנפש, כמו „יחידתי“ (תהלים כ"ב כא), „כבודי“ (שם ז' 1), גם כאן „ידידות נפשי“ כמו נפשי שהיא „ידידותי“ (2). פסוק ח: „נחלתי“, כלומר אנשי נחלתי, היתה לי... כאריה ביער, נתנה עלי בקולה, כלומר רדפו אותי (מקביל לדברי השם פסוק ו: „גם המה קראו אחריך מלא“). על כן שנאתיה“ פסוק ט: הם רדפו אותי כמו עוף טורף, כמו עיט, אף על פי שכלמי חוץ לפעמים התחסדו ודברו טובות עלי. תוכם לא היה כברם: הם היו צבועים, ועיט צבוע כמו שונא צבוע (3) וזה כעין הד לדברי השם פסוק ו „אל תאמין בהם כי ידברו אליך טובות“, גם לפסוק ב: „קרוב אתה בפייהם ורחוק מכליותיהם“ (4)

פרק י"ב:

נושא הדבור של הפסוקים ז-יג

לפי כל המפרשים שראיתי הפסוקים ז עד יג מייצגים המשך דברי השם: „עוב תי“ — אני השם „את ביתי“ — זה בית המקדש, „נטשתי את נחלתי“ — זו עמי וגו'. אבל קצת קשה מדוע מתחיל פסוק יד „כה אמר השם“, אם גם עד עכשיו השם

(4) ביתר ידוע השם יח, אשר בשמו ירמיהו מדבר.

(1) הנביא כבר נמצא בירושלים, כי בפסוק ה השם רומז לו על רדיפות וגם מצד אנשי ענתות (הרגלים), גם מצד שרי ירושלים (הסוסים), אין אנתו יודעים בדיוק מתי עבר הנביא בענתות לירושלים, אבל „נראה שמפני הרדיפות בעיר מולתו עבר ירמיהו והשתקע בירושלים בעונו צעיר“ (סגל, מבוא המקרא, מג' שניה, כרך 2, ע' 344, עיין שם הסמוכים אשר מביא לתנהו זו).

(2) מעניין שהשבעים והחלנטאטה (התרגום האלטיני) פתרגמים „את נפשי הידיה“, ולפיכך פירוש המלים הוא: „את ידידות את נפש“ כמו שפירשנו, אבל אין להכריע לפי הם מחסום דברי הפסוק, אם להשם או לנביא.

(3) לפי זה בא „צבוע“ פה במובן שיש למלא זו בחלמוד (מוטה כ"ב ע"ב).

(4) במקום כי פסוק י ירמיהו מכנה את אויביו „שומרי צלעי“. אולי דרמשמעות הביטוי הזה (יש מפרשים: מפני כשלוני, ויש מפרשים: שומרים על ידך) מכונת על ידי הנביא, כדי לציינ אויביו, אשר אמנם אומרים שהם מנינים עליו. אבל באמת מתכוננים להכשיל אותו. מקרים של דרמשמעות

אתר דעת - מכללת הרצוג

הערות לתחילת נבואתו של ירמיהו

37

ולא „שלחתי שודדים“, כי המדבר הוא ירמיהו; אבל בקטע האחרון (ד); „הנני נותשם“ (טו); „אחרי נתיש אותם אשוב ורחמתיים והשיבותים“ (יז); „ותשתי“ — הכל בגוף ראשון של מביא הפורענות והגזמה — כלומר השם. עוד ישנו הבדל אחר בסגנון שני הקטעים; בסיים הקטע ו—יג. בפסוק יג כתוב „מחרון אף השם“, ולא „מחרון אפי“, כי ירמיהו מדבר אל השם; אבל סיום הקטע האחרון הוא; „נאום השם“.

ארבע יצירות

ואסיים בדברי הפסיקתא רבתי. פסקא „דברי ירמיהו“, על ירמיהו: הוא היה אחד מארבעה בני אדם שנקראו יצירים. הראשון הוא היה אדם הראשון הה"ד (בראשית ב' ז); ויציר השם אלקים את האדם. השני הוא היה יעקב דכתיב ביה (ישעיה מ"ג א); ועתה כה אמר השם בוראך יעקב ויוצרך ישראל וגו'. השלישי הוא היה ישעיהו דכתיב (שם מ"ט ה); ועתה אמר השם יוצרי מבטן. הרביעי הוא היה ירמיהו דכתיב (ירמיה א' ה); בטרם אצרך בבטן ידעתיך וגו'. אלו כתב בהם יצירה. ע"כ לשון המדרש. מניית ד' יצירות הללו לשם מה היא באה? ודאי לא לשם סטטיסטיקה גרידה. אלא רעיון מתבטא פה. לפי דעתי יצירות הללו מהוות נקודות מרכזיות בתולדות האנושות. עם אדם — נוצרה האנושות. אבל היצירה הזאת ילא היתה שלמה עד שנוצרה — עם יעקב

הפגוש יהיה: „העיס... סביב עליה“. כלור מר נבוכדנצר חרבי את ענתות. את העיר ענתות. בהיותה עיר מולדתו. הוא מכנה בהמשך הרברים. בכינויים של חיבה; „כרמי“, „חלקתי“. „חלקת חמדתי“ נוסף ל„נחלתי“. וגם לפסוקים אלה של פורענות יש הקבלה בדברי השם.

פסוק ד (5). גם בפרק י"א יט—כג מתאר הנביא איך אנשי ענתות רצו להרוג אותו ומתנבא עליהם פורענות מיוחדת בתוך החורבן הכללי. בבוא האויב להחריב את הארץ (עין גם י"ח יח—כג. גם ט"ו טו). גם פה; כש„הרועים הרבים“ (נבוכדנצר ועוריו) יבואו. ינחלו אנשי ענתות תבוסה מיוחדת בתוך החורבן הכללי של „כל הארץ“. ז"א כל ארץ ישראל.

מפסוק יד ועד הסוף שוב דברי השם; „כה אמר השם וגו'“ ובקטע הזה תיבת „נחלה“ באה במובן נרחב ומציינת את כל ארץ ישראל. כמו שהפסוק מפרש בעצמו (י"ד). „בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל“. ואם היה כבר מפסוק ז ואילך טונת המלה נחלה לעם ישראל. מדוע רק עכשיו מפרש „בנחלה אשר הנחלתי את עמי את ישראל“? אלא בקטע הראשון ה- נביא מדבר על ענתות ובקטע השני מדבר השם על ישראל וחוזר על מלת נחלה בשינוי מובן. גם יש לשים לב שבפסוק ט נאמר „העיס סביב עליה“ ולא „אשלה את העיס“ ובפסוק י „רועים רבים שחלנו כרמי“ ולא „שלחתי רועים רבים לשחח את כרמי“. גם בפסוק יב: „באו שודדים“

כסונה מראש ומצאים בתנ"ך, וזגמאות מביא ה. ילין תרכ"ז ה'. „משנההוראה בתנ"ך, ואולי יש להוסיף „שומרי עלעיי“, כאשר מירשנו.
(5) ועוד מוצאים אנו הקבלות אחרות בקטעים אשר כוללים את הפסוקים א—יב. הלא גם. לפי חלוקתנו, שלשה קטעים: א—ג (דברי ירמיהו), ד—ו (חשובת השם), ז—יג (שוב דברי ירמיהו). ככל חלק משלשת החלקים האלה באים לידי ביטוי שלשה רעיונות, והם זהים ככל חלק וחלק: רשות אנשי ענתות (א), בן—ה—ז, ח), צביעות אנשי ענתות (ב—ד—י, יב—ט, יג), כספירת הפסוקים האלה וכללים כל הפסוקים אשר בקטע א—יג.
י, יא, יב, יג, כספירת הפסוקים האלה וכללים כל הפסוקים אשר בקטע א—יג.

כונת גם להמשך הפסוקים של ירמיהו וישעיהו (1), כי לגבי יצירתם הפסוק מז' כיר מיד לשם מה הם נוצרו, מה תפקידם העיקרי. ירמיה א' ה: "בטרם אצרך בבטן ידעתיך ובטרם תצא מרחם הקדשתך נביא לגויים נתתיך". מפורט יותר בפסוק י: "ראה הפקדתיך היום הזה על הגויים ועל הממלכות לנתוש ולנתוך ולהאבד ולהרוס לבנות ולנטוע", — ארבעה ב"י טויים של הריסה כנגד שניים בלבד של בנייה. ישעיה מ"ט ה: "ועתה אמר השם יוצרי מבטן לעבד לו לשובב יעקב אליו, וישראל לו יאסף, ואכבד בעיני השם, ואלקי היה עוזי. (פסוק ו): ויאמר נקל מהיותך לי עבד להקים את שבטי יעקב, ונצורי ישראל להשיב, ונתתיך לאור גויים, להיות ישועתי עד קצה הארץ".

אבינו — האומה הישראלית. (כמאמרם הידוע, בראשית: בשביל ישראל שנקראת ראשית — ברא אלקים את השמים ואת הארץ). ברם ישראל לא נשאר גאמנים לתפקידם ההיסטורי להיות נושאי דגל התורה ובוה נפגעה שלמות יצירת האנושיות, ולשם תיקון הפגיעה הזאת יצר השם כביכול שתי יצירות: יצר את פורענות החורבן לכפרת העוונות, ויצר הנחמה ו־ הגאולה הסופית. שתי היצירות הללו מ־ יוצגות באופן מוחשי על ידי יצירת שני נביאים: ירמיהו שניבא על החורבן, ו־ ישעיהו אשר מפרק מ' ואילך ניבא על נחמה וגאולה, ימות המשיח ומלכות השם על ישראל ועל כל האנושות (והרפואה באה עוד לפני המכה, כי ישעיהו ניבא לפני ירמיהו). כמדומני שהפסיקתא מת־

(1) אולי הססיקתא התכוונה גם להמשך הפסוק ישעיה מ"ב א אשר הובא להראות שלשון יצירה נומל על יעקב, השם, כביכול, שמח על יצירתו המושלמת ומוכן לתת תחיתה את יצירתו הראשונה, את אדם הראשון וכל האומות שבאות ממנו, ססוק ד: "ואתן אדם תחתך ולאומים תחת נפשך" ובוה פגורש יפה "אדם" כשם עצם של אדם הראשון.

מרדכי ברויאר, כמר אליהו

פרקים בתולדות רבי שמשון רפאל הירש ז"ל

הרי מפעליו ועולמו הרוחני חיים ואקטור אליים, בצורה זו או אחרת, עד היום. קר רותיו, משנתו ואישיותו של רש"ר הירש לא תתכנינה אבק היסטורי כל עוד לא תרד מן הפרק בעיה היחס בין התורה הנצחית לבין החברה המודרנית. אין פלא, איפוא, אם רובם המכריע של הדברים שנכתבו על רש"ר הירש – וביבליוגרפיה מלאה מונה מאות רבות של מספרים! – לוקים בתד"צדיות ובטוב"י קטיביות.

ברצוני לנסות לתרום משהו להארת פרשה גדולה וחשובה זו בתולדות ישראל בזמן החדש. ואם כי אניני מתימר להיות אובייקטיבי יותר מאחרים, הרי אשתדל להתרחק מניחושים והשערות, ואתמך את יתדותי על דברים שבכתב, אשר חלקם טרם נחפרסם או נעלם מעיני רבים.

רש"ר הירש נולד בטנת תקס"ח (1808) ונפטר בגיל 80. רק הקשישים ביותר מ" בין בני דורנו יכולים עוד להוסיף מוכ" רונם הם על הידוע לנו אודות אישיותו וקורות חייו של הרב הגדול. הללו שייכות כליל אל המאה הקודמת והן נחלת ה" היסטוריה. אך עובדה היא כי עד היום לא נכתבה עבודה ביוגרפית מקיפה ו" מוסמכת על רש"ר הירש, ורבים עדיין חלוקי הדעות. ההשערות והניחושים מ" סביבו.

הן בחייו הן לאחר פטירתו כוונו אל רש"ר הירש רחשי האהבה וההערצה מכאן, וחצי ההתנגדות הנרגשת – מאידך, רש"ר הירש היה אחת מאותן דמויות גאונות שקשה להתיחס אליהן – מאיזה צד ש" הוא – יחס אובייקטיבי. יתר על כן, אם אמנם הוא עצמו נכנס מזמן להיסטוריה,

א. גייגר – חבר שהפך ליריב

הרוח של חכמי הגויים, כפי שעשו זאת לפניו יראים ושלמים מבין רבני אשכנז כר' יצחק דב במברגר ורבו ר' יעקב עט" לינגר, טעיה"ה זו היתה הכרחת לא רק על מנת להכשירו בעיני הקהל והרשות לקבלת משרת רב, היא היתה הכרחת אף לביצוע תכנית חייו, אשר היתה כבר או סדורה בלבו, (1) להתוויר את עטרת

בטעות מכתירים כותבי היסטוריה ומחברי ספרים את רש"ר הירש בתואר "דוקטור". כאשר נסע רש"ר הירש בשנת תקפ"ט (1829) משיבתו של ר' יעקב עט" לינגר במנהיים אל האוניברסיטה בבון, לא התכוון כלל להיכנס למחזור לימודים אקדמאיים ולהשלימו בדרך המקובלת. טור נתו לא היתה אלא לראות ולטעום מחיי

(1) לעת זקנותו החחרה רש"ר הירש: "לא צורך חיצוני הוא אשר הניע אותי לכחור בורכו של רב ישראל, כי אם תכנית חיים סנימית".

עיס לי את החיים מאד כאן בבון. הירש נדחף על-ידי ברניים בהמבורג (3) לכיוון מזרח במינו וקיבל ממנו מידת הערצה מופת רות לגבי התנ"ך ומין פילולוגיה מדומה בדרך פרשנותו. כבר הכרתיו בהיילברג... (4) ערב אחד התאוננו שנינו על בדידותם של תלמידי התיאולוגיה היהודיים והחלטנו ליסד ארגון נואמים... ארגון זה, כמדור מני, השפיע עלי השפעה מובהקת... והביאני לידי קשרי ידידות הדוקים עם הירש... לאחר שנשא הירש את נאומי הראשון (5), היה לנו וכות ממושך מאד שבו למדתי להכיר ולהעריך את כוח דבורו היוצא מן הכלל, את חריפות שכלו ואת תפיסתו הבהירה והמהירה. אולם וכות זה לא קירב אותנו זה לזה. כיון שנגענו גם בצד הדתי... באותו חורף ובעונת הקיץ שלאחריו למדנו ביחד מסכת זבחים (6). כך נוצרו במשך הזמן הערכה ואהבה הדדיות. הערכתני את תכונות רוחו התר"י מיות, את התנהגותו המוסרית הקפדנית. ואהבתי את טוב לבו... חברותי אתו היי תה לי לתועלת רבה ולתענוג.

במכתב ארוך ולבני ששלח גייגר מבון לרש"ר הירש באולדנבורג ביום 26 בפברואר 1832 (תקצ"ב). ושוב בירך אותו ל"גל חתנתו. כתב בין השאר (7):

„לעתים קרובות התבטאתי כלפי ידידים: יעשה הירש את אשר יעשה. אף על-פיכך אני נשאר ידידו.“

מכתב זה מכיל רמזים שרש"ר הירש הזמין את גייגר לבקר אצלו באולדנבורג.

התורה לישנה בתקופת הרת-עולם ובדור תהפוכות. עובדה היא שרש"ר הירש, אשר שימש אחר-כך אב"טיפוס לדמות חדשה של „רכ"דוקטור“, לא רכש לעצמו את תואר ה"דוקטור" ואף לא סיים והשלים כלל את למודיו האקדמיים.

רק שנה אחת בלבד ישב רש"ר הירש לרגלי הפרופסורים של אוניברסיטת בון. אולם לא ללימודים בלבד הקדיש את עתו תיו בבון. אופייני הוא בשבילו שנתן חלק ניכר מזמנו לעיצוב חיי החברה בין הסטודנטים היהודיים בבון ולהקמתו וניהולו של „ארגון נואמים“ מבין אותם הסטודנטים שנים התכוננו לרבנות.

אחד הסטודנטים לתיאולוגיה האלה היה — אברהם גייגר, מי שעתידי היה להיפך למתנגדו ואף למבון החריף ביותר של רש"ר הירש. ועמוד התווך של הריי-סורמה הקיצונית. באותה שנה בבון לא זו בלבד שגייגר היה חברו ללמודים ועוזרו הראשי בארגון הנואמים, אלא נקשרו בנייהם קשרי ריעות וידידות אשר נמשכו עוד כמה שנים לאחר שרש"ר הירש כבר עזב את בון ונתקבל כרב באולדנבורג. וזאת למרות העובדה שלא נעלם מעיני רש"ר הירש שדיעותיו של גייגר התרחקו כבר מרחק מדעת התורה.

בכדי לעמוד על טיבם האמתי של היחסים בין רש"ר הירש לבין גייגר, נביא קטעים מדברי גייגר עצמו.

ביומנו של גייגר (2) אנו קוראים: „להירש השפעה גדולה עלי. והוא הנ-

Abraham Geiger, Gesammelte Schriften, (2)

הרב „הכנס“ יצחק ברניים, רבו הראשון של רש"ר.

(3) עיר אוניברסיטה הקרובה למנהיים.

(4) נאום זה נדפסו בירחון „נחלת צבי“, כרך ג' ע' 74.

(5) יש משהו אירוני בכך שרש"ר הירש למד עם גייגר ודקא אותם קרובות שכל זכר מהם מתק

גייגר לאחר מכן מתוך סדור התסלה 1

(7) כתב היו של המכתב נמצא בידי משפחת גרוסמן בחיפה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

תפסו את היהדות תפישה נכונה. אמנם נכון, סגנונו הגרמני של רש"י הירש היה מיושן במקצת כבר בעיני בני דורו, ודברי בקורת על העצמאות היתירה בתפישתו ובדרך הסברתו נשמעו מימין ומשמאל. אולם רש"י הירש, אשר נוהר תמיד בקפדנות יתירה בכל כתיב הפולמוס הרבים שלו לבלי פגוע פגיעה אישית ב"יריביו, לא סלח לאיש מהם אם עבר מוכח עיניו להשמצה אישית.

מה, אפוא, סוד כוח המשיכה אשר משך זה אל זה שני אנשים אשר נועדו ללכת איש איש בדרכו, בכיוונים כה מגוונים והפוכים? מה משך את מי שנועד להיות מנהיג „האורתודוקסיה הקיצונית“ למי שנועד להיות מיסד הריפורמה הקיצונית? ראינו שגיגור העריץ את רש"י הירש בעיקר בשל שתי תכונות יסודיות: כנות אישית ושכל חריף. שתי תכונות אלו היו גם לגייגר עצמו, ואם תכונות אלו הובילו אותם אל מסרות כה מוגזרות, הרי אין פלא בדבר. שניהם היו מהפכנים. גייגר רצה להפוך עולמות ולכונן עולם חדש שהתאים לאידיאלים שלו. כונתו ושכלו תחריף דחפו אותו להעמיד דרישות עק"ביות קיצוניות במדה כזו שלא נתקבלו אף על מעריציו וחסידיו כתוג אנשי הריפורמה. עוד בשנת תקצ"א (1831), עשרים שנה לפני ייסוד קהילת „הפורשים“ החר"דיים בפרנקפורט, כתב גייגר במכתב פרטי שיש להקים קהילות נפרדות של „יהודים אשר התפטרו מן התלמוד“ (10)!

גם רש"י הירש היה מהפכן (11), אך הוא היה „מהפכן לגיטימי“, מהפכן אשר שאף להפוך את המציאות על מנת שתתאים

גייגר מתחמק מן ההזמנה ברמזים שקופים על התפתחותו הרוחנית והדתית אשר הריחקה אותו בינתיים עוד יותר מעולמו הרוחני והדתי של רש"י.

אבל עוד בשנת תקצ"ו (1836), כאשר הופיעו „אגרות צפון“, אשר הסעירו את הרוחות בקהל היהודי באשכנז, ואשר ניסחו במלים כדרבנות דוקא אותם רעיונות אשר גייגר כבר גמר אומר לחתור תחתם ולהציגם לבזו ולקלס בעיני הצבור — עדיין שמר אמונים ל„חסד בעורים“, ובי מאמר בקורת הכתוב בנימה מתונה למדי (8) אנו קוראים בין השאר: „ובכן היינו רוצים להושיט את ידנו בשמחה למרחקים כדי ללחוץ את ידו של אותו האיש אציל הרוח, הנערך והנערץ... אותה אישיות נגלה ואיתנה, אשר הכרה עמוקה בוערת בה... אותו ידיד, אשר מן הזמן הראשון בו הבטנו אל לבו פנימה קנה את הערצתנו וידידותנו השלמה, אשר לעולם לא תמוש מלבנו“.

אלו הן, עד כמה שידוע לנו, המלים ואחרונות, כמעט אפשר לומר דברי הפ"י רידה, בהן הביע גייגר אהדה אישית לר"י הירש, אך כעבור זמן קצר נפסקו לגמרי היחסים האישיים ביניהם. הדבר נגרם כנראה על-ידי מאמר בקורת שני על „אגרות צפון“ שגיגור לא נמנע מלחת לו מקום בכתב-העת שלו. מאמר זה כבר כתוב ללא כחל ושרק, והוא מלא השמצה אישית. לזוגמה (9)!

„הספרון הזה כתוב בסגנון גרוע המקלקל אפילו חבורים טובים, ונימתו מלאה התנשאות, כאלו לא קדמו למחבר אנשים כרמב"ם וכמנדלסון, אשר

(8) Zeitschrift fuer Juedische Theologie. 1836, 351 ע'.

(9) שם.

(10) Abraham Geiger, Briefe.

(11) ר' מאמרו של ד"ר יצחק ברייער וצלו: „רש"י כמורה דרך להיסטוריה“, „שערים“, סכת תשי"ב.

הולך בדרך „מהפכנית אי־לגיטימית“, ניסה להשפיע עליו ולמשוך אותו אליו. על מנת שילך אחר ב„מהפכה הלגטימית“ שלו. משנתפרדה החבילה, הפכו חברים — ליריבים.

שוב לחוק הנצח. גייגר היה „מהפכן אי־לגיטימי“ אשר רצה להפוך את חוק הנצח על מנת שיתאים למציאות שהשתנתה. רש"ר הירש חיבב את חברו הצעיר ממנו, ודוקא משום שראה והרגיש כי הוא

ב. גרץ — תלמיד שסרה

ההצלה לאמונתו הדתית. הוא החליט לע" שות צעד נועז. הוא כתב אל רש"ר הירש מכתב מלא התלהבות, התפעלות ונענועי־נפש, וביקש ממנו לקבלו לביתו ולהיות לו לרב ולמורה־דרך. היה זה כמעט מעשה יאוש, אך מה גדולה היתה הפתעתו של גרץ, כאשר תשובתו של „בן־עזריאל“ לא אחרה לבא, ואף הביאה לו את מלוי בקשתו.

והרי קטע ממכתב התשובה (14):

„את שביקשת ממני אמלא ברצון וב־שמחה במידת יכולתי. הרי ידעת מאמר חז"ל: „יותר משעגל רוצה לינוק, הפרה רוצה להיניק“, ומשום כך... אם גמרת ואומר ללמוד תורה לשמה, אקבל את פניך בגנפס חפצה. אך עלי להקדים בקשה אחת. אתה ציירת לך דמות עילאית ממחבר הא־גרות, אשר היא לעילא ולעילא מן המציא־אות האמתית...“

כמה ענותנות נובעת מן התשובה הזאת! וכמה רצון אמל לעזור ולסייע בידי צעיר יהודי מחוסר אמצעים והשכלה! רש"ר הירש הביע את נכונותו לאסכן את גרץ בביתו וללמד אותו — ללא כל תמורה. בודאי השפיע עליו גם הרצון לקרב אליו אדם אשר יוכל לעסוק עמו במילי דשמיא, כי דבר זה חסר מאד באולדנבורג. אולם אם דמותו של הרב, כפי שהיא מתגלית בחלופי מכתבים אלה, מזהירה בוותר כינותה ויושרה, מה גדולה היתה אשליתי על התלמיד! אם נשווה את מכתביו של

בשנת תקצ"ו (1836) פרסם רש"ר הירש, שישב אז על כסא הרבנות באולדנבורג. את ספרו „אגרות צפון“, ספר זה, אשר, כפי שראינו כבר, עורר תשומת־לב מרובה בכל חוגי היהדות דוברי גרמנית, הגיע גם לידי צעיר יהודי בן תשע־עשרה בע־ירה זרקוב אשר בפון. קורא צעיר זה רשם אז ביומנו:

„בעינים לזהטות ינקתי את הדברים שבו, וככל שהייתי מקודם פורק־עול לגבי התלמוד, כך השיב הספר הזה את לבי אליו, וחזרתי אליו כחזור איש אל אהר־בתו שהישיבה כבוגדת, אך נמצאה נאמנה.“
כותב היומן הזה (12) הוא — היינריך גרץ, מי שתמיד להיות ההיסטוריון היהודי המפורסם. כבנם של הורים עניים ופשו־טים, גילה גרץ עוד בגיל צעיר כשרונות יוצאים מן הכלל. ההורים שלחו אותו לל־מוד למודי קודש וחול בעירה וולשטיין הסמוכה, וגרץ רכש לעצמו השכלה רחבה, אם כי בלתי מסודרת, בעיקר בדרך למד עצמי. בהתקרבו לגיל עשרים גבר בו הר־צון למצוא לו מקום פרנסה ולא ליפול יותר למעמסה על הוריו. נסיונות אחדים בכיוון זה נכשלו, וגרץ היה שרוי במצב של אכזבה ודכאון שהחמיר ביותר על־ידי ספקות ופקפוקים בעניני תורה ויהדות אשר הלכו וגברו בלבו. *
במסיבות אלה (13) ראה גרץ הצעיר, הנבון והתוסס ב„אגרות צפון“ את עוגן

(12) נודס ע"י מ. בן ב־ Monatschrift fuer Geschichte und Wissenschaft des Juden-

tums. 1917-20

שם

(14) שם

אתר דעת - מכללת הרצוג

43

פרקים בחולדות רבי שמשון רסאל הירש וצ"ל

מעירי לפני ארבעה שנים ועתה אסיר תקוה אני לעלות במעלות החכמה לבא אל איש אשר חכונת נפשו כמלאך אלקים צב־אות".

גרץ יצא לדרכו מערבה, כשהמטען הקיקי אשר בירו הוא צרור מכתביו של רש"ר. בדרך הוא כותב ביומנו: „אל הגדולים שבאנשים אוכל עתה להכנס פני-מה. והרי מומן היה זה רצוני, להתהלך עם אנשים גדולים".

בדרך הוא סר אל ידידיו וקורביו של רש"ר הירש בערים שונות בגרמניה הצ' פונית. כשנגיע ערב חג הפסח הוא רושם: „נמנעתי מלצום כתענית בכורים מכלי שלמדתי [לשם עדיכת „סיוס"]. אך אינני יכול לתת דין־וחשבון לעצמי. מדוע מאי־דך, אינני יודע למה אצום?".

גרץ מגיע לאולדנבורג ומתקבל בסבר פנים יפות בבית הרב. על השיחה הראשון נה בין הרב והתלמיד, בה ביקש רש"ר הירש לעמוד על ידיעותיו של גרץ. נרשם ביומן: „תמיד הוא ניסח את השאלה בצור רת כזאת שהיה עלי להביע דעה על מה שקראתי או למדתי".

נקבע סדר למודים יומימי שכלל גם רא. אורח־חיים, תנ"ך, פוסקים, מלבד אלה למד גרץ מספר גדול של מקצועות כלליים. הלימודים נכנסו מיד למסלול קבוע וגרץ נעשה בן־בית במשפחת רש"ר.

הרי קטעים מן היומן המאיר את דרך הלמוד והתנוך של רש"ר הירש לגבי גרץ: „קראנו ביחד את ה„סלון" של היינה (15) המלא חילול השם ומינות. בין השאר גם ברכת השם המפורש. בשנה שעברה, כאשר קראתי תמצית ממנו, לא יראתי מלבטא בפי את הדברים האלה, ואפילו סיפרתי אותם לעתים קרובות, ועכשיו אני

גרץ אל רש"ר הירש עם רשימותיו ביו־מנו. הרי מצטיירת לפנינו דמות של אדם ספקן ופקפקן אשר עם כל רצונו להשתל־מות עצמית שואף לקראת מטרה עיקרית אחת: לשפר את מצבו החמרי והחברתי. שכן אחרי תשובחו של רש"ר הירש רושם גרץ ביומנו:

„דוקא על־ידי כך [התקבלותו בבית הרב] אוכל להוכיח להורי ולידידי כי אף־על־פי שהייתי הולך־בטל זמן כה ממושך, בכל זאת אוכל להשתעשע בתקוות שאעשה חיל בעולם. אולם גם כעיני עצמי עליתי בערכי, ויש לי עתה סכויים להיעשות גומל חסדים ומיטיב לבני־אדם. הלא היא התכ־לית המעסיקה אותי יותר מכל דבר אחר... אבל בעיקר אני מיחל שיפול בחלקי לסייע בידי אתי לאמונה להיטהר מוזהמת אמו־נתם הטפלה".

ואל הרב הוא שולח מכתב תודה מלא הכנעה וענות־שוא: „לבי ובשרי מיחלים להקדיש את חיי לתורה ולקיומה, ובכך להיעשות יהודי במלוא מובן המלה".

ברור, איפוא, כי לאמתו של דבר היה גרץ חתוק מאד מלמלא את התנאי שהעמיד לו רש"ר הירש, „ללמוד תורה. לשמה". מובן שהוא נזהר מלרמוז לרב על הכוונות האמתיות שהניעו אותו. ביתו ואישיותו של רש"ר הירש היו בשבילו ההודמנות הגדולה לצאת לעולם הגדול וקרב פגישה לקריירה" מכובדת. אולם בתוך הסבך הנפשי והרוחני בו אנו מוצאים את גרץ באותה שעה, כוללת ההפרצה הכינה שהוא רחש — לעת־עתה — למחבר „אגרות צפון". הוא רושם ביומנו את המלים העב־ריות דלקמן:

„א־לי קטנתי מכל החסדים אשר עשית את עבדך כי בער וריק באין תוחלת יצאתי

(15) קובץ מאמרים של הסוודר הגרמני־יהודי היינריך היינה, יצא לאור בשנים 1835–1840.

שנים צעיר מרש"ר הירש, נשאר תמיד מרחק בין התלמיד התוסס השואף להצלחה חומרית מהירה לבין הרב המדקדק והרציני. ני אשר אין לו בעולמו אלא ד' אמות של הלכה בלבד. גרץ קיווה למצוא בבית רש"ר הירש את שער הכניסה לעולם המודרני, אך מצא רק את שערי התורה וההלכה, אם כי בלבוש מודרני. לא יתכן שהרב לא הרגיש בהדרגה שתלמידו הוא אחד בפה ואחד בלב. כעבור שנתיים מופיעה כבר נימה של ליאות ואכזבה ברשימות גרץ: "אינני יודע מה עושה את לבי כה אטום. אין התקדמות, אין עליה בסולם ההשכלה, אך יש עליה בשחיתות, כן, לא אמנע מלכ" חוב זאת לבושתני ולחרפתי".

ודוי זה הוא רב־משמעות, ובקטע הבא נראה את השנוי הקיצוני שחל ביחסו הדי פנימי של התלמיד אל רבו. גרץ ליוות את רש"ר הירש אל עיריה אליה הוזמן להת" ארח בשבת. "המון גדול של אנשים התכנסו [לשמעון את הנאום בבית הכנסת], כולם סקרניים. אך בזמן התפלה צווחים כולם עד שתצלנה האזנים, וכל אחד מתפלל משהו לעצמו, אחד אומר תהלים לשבת, אחד קורא ברש"י, שלישי אומר מעמדות, כך מתנהלות קהילותינו החרדיות. מנין בא כל זה? מן התפללות הרבות שאין מבינים אותן, מן הפיוטים חסרי המובן, ואף־על־פי־כן, אם יתנו לו [לרש"ר] כל הון דעל־מא, לא יבטל אפילו "אך קוצץ"... (17) וזה מנין? מתוך והירות מופרות שקיבלה בירושה. הוא מסוגל לגשק את ספר־חסי־דים אם יפול אצעה, כשהוא נמצא בדרכים, הוא שותה קפוז שחור, אם כי הוא מיטיב לדעת, כמו הפרי־חדש (18), שבמקומותינו

מתחרט על כך הרבה. אולם רבי ומורי שאל אותי: הכיצד? כלום לא היינו מחו־יבים לקרוע קריעה, כשם שחייבים לעשות כאשר שומעים גידוף השם! השתוממתי, ואחר־כך הוא אמר כי ישרוף את ה"סלון" של היינה וישלם את דמי הספר לספרן. רש"ר הירש התייחס אל גרץ כאל תלמיד־חבר ונהג בו כבוד. כעבור זמן קצר כבר אותו בהצעה שיעזור לו בהגהת הספר "חורב" שעמד להופיע בדפוס. גרץ ראה בהצעה זו סימן לאימון הרב שרש"ר הירש רחש לו. הוכחה נוספת לאימון הזה, אשר כפי שראינו ועוד נראה היה מבוסס בחלקו על אשליה, נוכל לראות בעובדה שבשעה שרש"ר הירש נעדר מאולדנבורג לרגלי חופשה, הרשה לגרץ להשיב בעצמו על שאלות הלכה, "אחרי עיון ובירור". אך גרץ רשם ביומנו: "אף לא דין אחד או הלכה אחת יכולתי למצוא אל־נכון כתוצאה מהעיון".

מאידיך ראה הרב צורך בהטפת מוסר לתלמידו, אם כי בצורה עדינה וזהירה. מן המקום בו בילה חופשתו הוא כותב בין השאר: "העיקר — למד בהתמדה, כי בקרוב אשכח כל תלמודי ואצטרך ממש להתחיל שום בלמוד... ראיתי שקראת לעתים קרובות בבאיל (16). הרי זה אוצר של חכמה... אולם האיש השתדל להבליט בספרו דוקא דברי ערוה. דבר כזה הוא פטא ומטמא, אל נא תתעכב בכגון דא ואל תקרא אותו, אין בו תועלת כי אם הפסד. קרא רק את החלק המדעי בלבד. שמע נא בקולי...".

כנראה לא התפתחו ביניהם יחסי ידי־דות לבניים. אם כי גרץ היה רק בעשר

(16) Pierre Bayle, פילוסוף צרפתי במאה ה־17.

(17) מתוך הפיוטים לשבת פי זכור.

(18) מ ברוי, שם, בעיר כאן: השוה פריחדש לש"ע יודי סי קטיה. אולם שם טוסק הפריח רק שמונת לשתות קפה אצל גוים, אך אינו מזכיר ענין החלב.

אתר דעת - מכללת הרצוג

גרץ לזכות לפרסום ולהכרה בתור מי שרגיל כבר „להתהלך עם אנשים גדולים“, על היסטורי רש"י הירש בענין רבנות וולשטיין כותב גרץ ביומנו בעברית: „ד' אלקים איכה בראת את האדם! גם אם יתהלך כמו אס אם ברחים יכבוד כפרך כחמור עיד ישאג אם ינסו להוציא אותו מכור הברזל! הוא פה ללעג ולחרפה, יושבי אלדענבורג כל יכירו אותו, בל ישמעו לקולו באשר יירוש להם מדי שבת ואשר יהגה בה יומם ולילה כלמנן פולני בלי לדעת את צאת ואת מבוא העם! ועוד זאת בכל סביביו היהודים עוברים על תורתו גם בניו גם בני ביהו יחסאו וילמדו ממנם והוא כחרש לא ישמע, על משכבו ובסתר, חדרו יאנח עליו ויתאונן. אבל כבוא עת הגאולה כי יוכל לשנות את מעד מדו ולשבת בעיר אשר כל יושביה יכבדו אותו כמלאך אלקים הוא יחשוב וידקדק בחוט השערה מה מחסורו פה ואם יוכל להותר שם בוולשטיין — כי שער שניהם שניה ויוצג את אבותיו זאת צלעו אשתו... עוד לא דבר ידבר אודות דבר הגדול על התורה ועל הגדר אשר יגדור מפרציה אין דבר...“

והוא ממשיך בגרמנית: „כמה גדולות צפיתי ממנו! הוא כוער מרוב להיטות לצאת מבית כלאן אשר דעותיו הדתיות הקיצוניות, רבקותו צרת האופק בשולחן ערוך, עושות אותו לקודר עוד הרבה יותר. הנה הוא עושה חשבונות קטנוניים, בכמה שונים מחירי הקמח, הבשר, התרנגולות והאוזן פה משם — כל אלה ענינים של מה בכך המתאימים לחנוני קטן המוח, והרי זו קרתנות פרוזאית אמיתית. והאיש הזה יעמיד את היהדות על רגליה? יעורר

משתמשים גם הנוצרים רק בחלב פרות. בשבת הוא קושר לו את הממחשה מסביב לבטנו. אם כי הוא יודע היטב שאין לנו רשות הרבים והעיר מוקפת שערים. רק משום שזה כתוב בשולחן ערוך [כאן בא כנוי גם שקשה להעלות על הניר בלשון הקודש (19)], אשר הרחיק כבר הרבה צעירים מן היהדות. — הנאום היה טוב, הוא נגע ללב כל השומעים. ביהדות טמון שפע כה גדול של רעיונות ופיוט, שיעלה אפילו ביד הפחות מאומנת לזעזע את הלבבות. הוא נגע בהיסטוריה, אך רק בדרך כלל, כיון שאינו בקי בפרטים. הוא בקי יותר במחשט שמצא בערכי בית הכסוטה“ (20).

היחסים הלכו והתקררו באופן ניכר. בין הרבנית הירש לבין גרץ לא שררה כנראה מעולם אהדה יתירה. יתכן שאשת הרב, במבטה הנשי החודר, היטיבה מלכתחילה להכיר את גרץ מבעלה. רש"י הירש כבר הבחין שמוטב לגרץ להניח את עסקיו בתורה ובתלמוד. והוא יעץ לו לפנות אל מקצוע הרפואה.

עוד פרשה אחת מענינת מתגלית כאן. כמחוז מולדתו של גרץ נתפנו שתי רבנויות: בפוזן, לאחר פטירתו של ר' עקיבא איגר, ובוולשטיין. גרץ פנה אל קרוביו וידידיו בקהילות אלה והשתדל שתוצע מועמדותו של רש"י הירש. ההשתדלות הצליחה בוולשטיין, וראשי הקהילה הציעו לרש"י הירש את כסא הרבנות. אף על פי שרש"י הירש כבר אז גמר אומר לעזוב את אולדנבורג, לא נמשך לבו אחרי הצעה זו. מה הביע את גרץ ליטול לידי יומה זו? אין ספק שפעלו כאן שני מניעים: רצונו של גרץ להשיב לרבו במידת מה על כל הטובה שבגמל אתו, ושאיפת

Dieser Pfahl des juedischen Schmutzes (19)
(20) מיני ספרות, ר' חולין נ: — נימת הלעג שבדברי גרץ בולטת.

הרבה. אל תהיה כפוי־טובה. והיא הוסיפה לי את ידה באדיבות ולחצה אותה... אבל הוא היה באמת נרגש. יש לו רגש. אבל — אל לי לחרוץ משפט עכשיו... מדוע לא שאל אותי לפחות על מצב הקופה שלי?"

מלבד הערות בודדות. לא ידוע לנו על רשימות נוספות על רש"ר הירש ביר־מנו של גרץ, ונסקור בקצרה את תולדות יחסיהם מיום פרידתם.

רש"ר הירש וגרץ נשארו עוד שנים אחדות בקשרי מכתבים, וגרץ הביע לו את הערצתו ורגשי תודתו בהקדישו לו את ספרו הראשון שהופיע בדפוס "גנוס" טיציוס ויהדות". בהקדשה נאמר: "מוקדש לרב הכולל ש"ר הירש, לרוחם בעל שאר־הרוח למען היהדות ההיסטורית, למורה הבלתי־נשכח, לידיד האבתי, באהבה וברגשי תודה".

היה זה בשנת תר"ה (1845), בשבת רש"ר הירש על כסא הרבנות באמזן. כאשר עבר לניקולשבורג והתכונן ליסד שם בית מדרש למורים ולרבנים, הציע לגרץ, אשר עדיין לא בא אל המנוחה והנחלה, לבא ולקבל עליו משרת מורה בתלמוד־תורה, תוך סכויים שיוכל להורות במוסד הגבוה לכשיוקם. רש"ר הירש נתן לגרץ אף להרצות בפני בחורי ישיבתו בניקלש־בורג, ודוקא על תקופת המשנה והתלמוד! עד כדי כך עדיין השלה את עצמו על אמונתו ודיעותיו האמתיות של גרץ. אולם כאשר גרץ נשא אשה בשנת תר"י (1850), ואשתו לא כיסתה את שע־רותיה כדת, וכדין, והוא אף ביקש מהרב פאסל, יריבו בלב ונפש של רש"ר הירש במורביה, לסדר את הקידושין, אז נפסקו היחסים ביניהם. כמה מכאיב היה זה לרב לגלות את פרצופו האמתי של תלמידו! משהו מן הכאב הזה מורגש עוד ב־בקורתו החריפה והמפורטמת של רש"ר

את בני דורו לעיצוב חיים מלאי רוח ו־תוכן?" ובמקום אחר ביומן הוא כותב: "יש לו מעט מכרים, מלבד ספרי הפוסקים ה־עצומים שלו".

כדי להעמיד דברי שטנה אלה של גרץ באור נכון ואובייקטיבי יותר, די לנו אם נזכור כי רק כעבור שנים אחדות יחלים רש"ר הירש לנטוש משרה מכובדת ו־בטוחה כרבה הראשי למדינת מורביה ול־החליפה בכסא הרבנות, הרעוע עדיין ו־מעט־הסכויים, של עדת החרדים הננסית בפרנקפורט!

מלא אכזבה ממחבר "אגרות צפון" הנערץ, החלים גרץ, אפוא, לצאת לדרכו הביתה, עם כל מעופו הרוחני של רש"ר הירש ועם כל התלהבותו לחיים "מלאי רוח ותוכן", לא חדל מלהידבק בקוצו של יו"ד ממצוות התורה ומדברי חז"ל. ב־דמותו האישית היתה מידה מסוימת של קפדנות, ולא בקלות קשר קשרי ידידות אינטימיים. תכונות אלה גרמו לכך שגרץ לא היה מוכן יותר לשחק את תפקיד ה־תלמד הנאמן בבית הרב. כפי שראינו שררו ביחסים בין רש"י הירש לבין גרץ, עוד מלפני פגישתם הראשונה, אשליות ואי־הבנות הרדיויות, בעיקר בשל העובדה כי עוד מהתחלה היה גרץ אחד בפה ואחד בלב.

בחודש סיון ת"ר (1840), למעלה מ־שלוש שנים לאחר בואו של גרץ לאולד־בורג, הודיע בכתב לרש"ר הירש על כו־נתו לעזוב אותו. מן היומן אנו למדים כי הודעה זו לא היתה קלה לגרץ, "כתבתי את ההודעה בעברית, כדי שהיא [הרבנית] לא תקרא אותה... הוא השיב: צר לי ש־רצונך לעזוב אותנו כבר. זה הכל. שום דבר יותר... בשעת הפרידה הוא נשק לי, בְּעוֹיאל נשק לי! מעשה זה יישמע ב־פוזו כמו מעשה־נשים. לי זה לא שוה

אתר דעת - מכללת הרצוג

גרץ, מצדו, כאשר הגיע בתולדות ישראל²¹ שלו לתקופה האחרונה. לא הוכיח את רש"ר הירש בשמו המפורש. בספרו של גרץ מופיע רק שם המתבר של אגרות צפון – בך עזיאל.

הירש על ספרי ההיסטוריה של גרץ. מא- מרי הבקורת פותחים במשפט: „היה היה לי ידיד...“ (21). בהמשך המאמר אין לזהות „ידיד“ זה עם גרץ, אך שמא רמז יש כאן?

ג. רש"ר הירש מעורר להתישבות בארץ-ישראל

להלן מחפרסם בפעם הראשונה מכתב פרטי אשר שלח רש"ר הירש אל חתנו ר' מיכאל לוי (23) בלונדון בעניני ההגירה. ובו הוא מבקשו למסור כמה ידיעות חשובות לרב הראשי ר"ר נתן אדלר. ידיעות אלו נוסבות על עניני העלייה לארץ ישראל וההתישבות בה. ובכך ענינו החשוב של המכתב.

המכתב מדבר בעד עצמו, אך לא אוכל להימנע מלהבליט כי הוא בא להוכיח עובדה, אשר בודאי יש בה משום הפתעה לרבים: בשנת תרמ"ב לא ראה רש"ר הירש בשאלת העלייה לארץ ישראל והתישבות בה כל בעיה „אידיאולוגית“. מן המכתב משתמעת דעתו שאם אמנם אפשר ואפשר, למרות הסתר-המפנים, לעבד את אדמת ארץ ישראל ולהפריחה גם בימי הגלות, הרי אז עדיפה העלייה לארץ יש-ראל, במסיבות ששררו אז. על ההגירה לאמריקה.

והרי המכתב, בהשמטות קטנות:

ביום 1 במרס 1881 (תרמ"א) נרצח הצאר אלכסנדר השני, ומיד התחילה הריאקציה האיומה ברוסיה, אשר שאירה את רישומה העמוק הן בתולדות ענני עם ישראל, הן בתולדות נדודיו והן בתולדות הישוב החדש בארץ ישראל. הפוגרומים והתגרות שניתכו על ראשם של חמשת מיליוני יהודי רוסיה הביאו לידי זרם הולך וגובר של מהגרים יהודיים מרוסיה. זרם ההגירה הזה הגיע כרובו הגדול, ב- מישרין ובעקיפין, לארצות הברית של אמריקה, ובשנת 1882 (תרמ"ב) בלבד הגיעו לשם 17 אלף מהגרים יהודיים. מיר עוט קטן ממין המהגרים עלה לא"י. רש"ר הירש, הזקן בן ה-74, ידע את כל אשר נעשה. הוא היה בין יחידיו היחידים של הגולה אשר הגאון ר' יצחק אלחנן מקובנא שלח אליהם את המכתבים שנתפרסמו ב- שם „היה עם פיפיות“ (22). הוא עשה רבות למען הצלת המעונים והנרדפים ב- רוסיה.

בעיה פ"פ עש"ק שלח לך תרמ"ב לפ"ק
שוב"ט

.....
במיוחד אודה לך, מיכאל שי' יקירי, תודה לבבית על מכתבך היקר בשליחותו של ה"ר"ר אדלר (24). אנא מסור לו תודתי הרבה על הידיעות אשר הואיל לשלוח אלי. בודאי זה ענין בעל חשיבות עליונה. האף הכרזית. לשגר איש מתאים לניי-

(21) כתבים מלוקטים, כרך ה' ע' 318.

(22) ר' יעקב הלוי ליפשיץ: „זכרון יעקב“, חלק שלישי.

(23) המכתב נמצא בידו בנו, ד"ר יצחק לוי בלונדון.

(24) הרב ד"ר נתן אולר, הרב הראשי ליהודי בריטניה, מחבר „נתינה לנר“, מיוש על תרגום אנטולוס.

יורק (25). הצדק אתך, מיכאל שי' יקירי, כי רצוי היה למצוא איש אשר מלבד היותו ירא שמים ומדקדק במצוות ובעל מרץ וכושר ארגוני, הוא גם תופש מעמד מכובד. אך תכונה זו שהזכרתי באחרונה היא יקרת המציאות. איש אשר תופש מעמד מכובד בעירו, לא יוכל בנקל לנטוש אותו למשך זמן ממושך. הייתי רוצה שישקלו היטב אם לא יהיה ראוי לוותר על סגולה זו. נדמה לי כי איש חם וישר, בנבון ונמרץ יעשה חיל גם הוא. ומעמדו יהיה מכובד במדה מספקת כבר על-ידי העובדה שהועד הלונדוני מטיל עליו את השליחות כשליחה שלה...

כתבו אלי כי הועד בברודי ולמברג — המורכב כולו מאנשים פושעים — מנסה לנצל את מעמדו ותפקידו כדי לפתות אנשים לחלול שבת ר"ל. לא האמנתי זאת. אולם זה עתה קראתי ביריעות של הועד דפה מברק מברודי מיום 10 במאי שנדפס ב"נייע פרייע פרעסע" (26). שבו נאמר: "משלוח אנשים שהורכב היום כאן, אשר יצא ללרכו ביום השבת, מונה וכו'". לפי זה נראה הדבר כי הידיעות שנמסרו לי באמת יסודן. משלוח המהגרים ברכבת בשבת! אבקשך להפנות את תשומת לבו של ד"ר אדלר לענין זה. אין לי ספק כי על-ידי היחסים הקיימים בין הועדים האלה לבין הועד הלונדוני, אפשר לעשות משם למען מניעת מקרים כאלה, ולחייב את הועדים בברודי ולמברג לשמור בקפדנות על קדושת השבת ועל כשרות אגב הטפול במהגרים.

אשר לועד דפה, אשר אודותיו שאלתני במכתבך הקודם, אכן אמת כי המגביות המקומיות כאן נכנסו למסלול רק לאחר שעוררתי את הדבר חזרו ועורר. אפס אני כשלעצמי אין לי כל קשר עם הועד. כיון שאגודתנו (27) מהווה רק מיעוט קטן, הרי נראה הדבר כי יהיה זה לטובת הענין שלא לעשות בו דבר שבנפרד. משום כך מורכב הועד כולו מאנשים אשר נלחמתי בהם במשך שנים למען האינטרסים. של אגודתנו. לפיכך אינני יודע מאומה אודות מהלך עניני הועד ואין לי השפעה ישירה עליו. שמעתי כי יחסיו עם הועד דשם הם מתוחים במקצת, אך אינני יודע משום מה... באמצעות מספר חברי אגודתנו המשתתפים בווד דרשתי כי בטרם ישלחו כספים, יגיעו את הועד בניו-יורק להצהיר בפומבי שלא יגרמו לשום אדם, אשר רצונו לחיות כיהודי שומר תורה, להיכשל בחלול שבת ומאכלות אסורים, אלא יחנן לכל אחר את האפשרות לחיות בהתאם להכרתו הדתית. אולם הם השיגו רק שבהוראות הועד דפה, וגם הועד בברלין, מניחים תנאים אלה כדברים המובנים מאליהם. אבל בזה לא די. הצהרה פומבית מצד הועד בניו-יורק תחייב אותו מבחינה מוסרית וחתן אחיזה חזקה לכל ירא שמים מבין המהגרים. שמא יראה הדי"ר אולר שעוד לא עבר הזמן שאפשר להוציא הצהרה פומבית כזאת מן הועד בניו-יורק. אשר למסיבות השוררות ברוסיה, תמוה הדבר כי זה למעלה משבועיים לא קיבלתי כל ידיעה ישירה (28), ואינני יודע יותר ממה שמספרים העתונים.

בעית ההגירה ממלאות את לבנו דאגה רבה. נדמה לי כי היה רצוי מאד, הן

(25) על מנת לראווג לצרכיהם הדתיים של המהגרים, בשתוף פעולה עם ועד העזרה.

(26) העתון הוינאי הפפורסט.

(27) הכוונה לקהילת החרדים העצמאית שססה הרשמי היה "אגודה דתית ישראלית".

(28) כלומר, מהגזון ר' יצחק אלחנן.

אתר דעת - מכללת הרצוג

מבחינה חומרית הן מבחינה דתית, למצוא מקומות התישבות אחרים מלבד אמריקה. כפי שכותב לי אחד ממכרי מרוסיה, איש בריסטוב, הרי שורת שם ממש התלהבות למען ארץ ישראל. הרב קלוגר בברודי (29) פנה אלי בענין 71 משפחות. יראים ושלמים, אשר אינם מוכנים בשום מחיר להגר לאמריקה, אלא מחכים שם לאפשרות לעלות לארץ ישראל, לקבל שם אדמה ולהתפרנס מחקלאות ביועת אפס ויגיעת כפיהם. לשם כך נחוצים כספים מרובים. שלחתי לו מכאן סכומים לפי יכולתי. אילו היה אפשר להיוודע בבירור שאמנם קיימת בשבילם אפשרות למצוא את מחיתם בארץ ישראל, מבלי שהיו וקוקים לנדבות מחוץ-לארץ, הרי היה זה בודאי מטרה רצויה.

אתמול ביקר אצלי העורך מר בריל ממאינץ (30) כדי לענין אותי בענין ארץ ישראל. הבעתי לו את פקוקי מתוך התוכחה (31). שכן הארץ זה מכבר איננה זכת חלב ודבש אלא ברובה הגדול שוממה. הוא ישב בארץ תשע שנים (32) ואומר בדאות כי אזור המישור עדיין פורה מאד. אולם הוא סבור כי לא כדאי להתעסק בחקלאות. נחוצים כספים מרובים לקניית אדמה ודרוש זמן רב עד שתעשה פרי. לעומת זאת הוא סבור שקיימים סיכויים טובים בשביל בעלי מלאכה זרזים, בעיקר נגרים, מסגרים, נפחים, פחחים, חרטים, בורסקאים (חייטים), סנדלרים ושענים יש (ד'). הוא קרא בשם 12 ערי נמל וחמש ערים בפנים הארץ, אשר בהן יוכלו לדעתו 500 בעלי מקצוע את מרנסתם בכבוד. יהיה רק צורך לקבוע אלה בעלי מקצוע דרושים באלה מקומות. אם אמנם אמת הדבר, הרי יש בודאי לקחתו בחשבון במאד מאד. רמי הנסיעה והוצאות ההתישבות הם ועומים מאד ביחס להתישבות באמריקה. הנסיעה מאורסה ליפו עולה 30 מארק.

אני רוחש מעט מאד אימון למר בריל הזה (33). אך הנני חושב שכדאי מאד להיוודע על הפרטים המעשיים בשאלה זו ממקור מוסמך. אם נוכל לעשות נפשות לענין זה במצפון שקט. הרי יש להניח שאפשר להשיג עוד סכומים ניכרים בגרמניה וביחוד בגליציה עבור עליה לארץ ישראל. הואל נא בטובך למסור גם זאת לד"ר אדלר, עם דרישת שלום ממני. סבורני שקל לו יותר מלמישהו אחר להיוודע פרטים מוסמכים אודות השאלה הזאת, ואשמח לשמוע את חוות דעתו.

(29) הרב אברהם בנימין בנו של ר' שלמה קלוגר היה רב ורזין בברודי.
(30) יחיאל ברזיל עלה ארצה בשנת חרס"ו (1855) וייסד את הירחון "הלבנון". שהיה עתה החזות העברי הראשון בא"י. הוא עזב את הארץ בשנת תרכ"ד (1864) ונזכר למרים ומשם למנצא (מאינץ) בגרמניה. שם הוציא את "הלבנון" כתוספת ל-"איראלטיש" שפורסמו היה ד"ר מאיר הלמן. אחרי הפגזות הניזב הדוד, קבוצה קטנה של אכרים הודיים מרוסיה, אשר הקימו את המשבט עקרון. ר' ספור "יסוד המעלה". פרטים מלאים ר' דוד תהר: "אנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובוניו" כרך א. על שנתון הפעולה בין ה-"איראלטיש" לבין "הלבנון". אשר הקדיש מקום נכבד לתעמולה בעד ישוב א"י בכלל ובכד החקלאות בא"י בפרט, יש ליחוד את הרביר.

(31) השנה ויקרא כ"ו, לב וגי'.
(32) מכאן נוכל לקבוע את שנת עלייתו של בריל ארצה לחרס"ו (1855). דבר שלא היה ידוע עד כה בדיוק.

(33) ואין מלא ברבר, אם רק נענין ברשימה הדמונית במקצת של ישובים שבריל נתן לרש"ד הירש בריל היה איש בעל דמיון עשיר ולב לוהט, אך רק מעטות מתכונותיו הרבות הצליחו.

.....
אעתיק כאן את שמות הערים שבחיל הזכיר בפני.
ערי נמל: אשקלון, עזה ע"י יפו, יפו, קיסרי, חיפה, עכו, צידון, צור,
אלכסנדריה, בורייט, לטקיה, טרבוס (טרופוליס).
בפנים הארץ: אנטיוכיה, עלב, דיר אלקובה, חוסבר, גבלוס (שכם).
בפקיעין על-יד צפת ובשפרעם יושבים מימים קדמונים אכרים יהודיים
המתפרנסים מחקלאות.

ד"ר עזריאל הילדסהיימר, תל-אביב

חזכיר הרב עזריאל הילדסהיימר משנת תרל"ג לשפור המצב הכלכלי והחנוכי בירושלם

כוס) לעהמן. עורך ה"איוראליט". לווי"צ- בורג — היינו לרב זליגמן בער במכרגר, לרב ד"ר [נתן] אדלר — רבה הראשי של אנגליה. לרב [חיים אלעזר] וואכס בקאליש ולרב [אברהם שמואל בנימין] שרייבר בפרסבורג. אכל ממכתב שנכתב בחודש כסלו תרל"ז (2) — להלן נצטט ממנו כמה פעמים — נראה, שמספר מקבלי החזכיר היה גדול יותר.

חלק ניכר של החזכיר מוקדש לבעיית החנוך, אשר אותו ראה זקני כטעון תקון יסודי. «בתזכירי בירדתי» — כך כתוב במכתב הנזכר — «המצב הכללי בא"י ומצב המוסדות נעשו ללא נשוא ושמצ" פונגו אינו נתון לנו מנוחה יותר. להכרה זו הגעתי על פי נסייני שרכשתי במשך עשרות שנים». עוד ארבעה חדשים לפני חבור תזכיר זה — בחודש תמוז — פנה לרבים בקול-קורא ליסד בתי יחומים ב" א"י. מתוך קול-קורא זה (המקור בשפה הגרמנית) שהיה חתום ע"י «ועד של ה" אנודה לעניני ארץ ישראל», שנסד ע"י זקני בניא להלן את הפסקות החשובות: «אל אחינו בני ישראל רחמנים בני רחמנים. בין התופעות המצערות הרבות

את התזכיר הזה — במקורו בשפה הרומנית — מצאתי כחוך אוסף המכתבים שבעזבוך זקני זצ"ל. מכתבים אלה, אשר מספרם עולה על אלף, הם רובם ככולם טיטות או העתקות של מכתבים ששלח ורק אחדים מהם הם מכתבים אורייגנאליים, ביניהם תזכיר זה. הוא נכתב בתחלת חודש מרחשון תרל"ג ומתחלק לשני חל-קים: בראשון סוקר זקני את המצב ב"ירושלם כפי שהוא רואה אותו ובשני — שהוא קטן בהרבה מן הראשון — הוא נוקט עמדה להצעות של היינריך גרץ — ברין וחשבונו שלו מנסיעתו לא"י בחודש אדר תרל"ב — לשפור המצב בארץ יש-ראל. (הדו"ח נרפס בספרו של יוסף מייזל (גרמנית) «היינריך גרץ» ע' 142—151, ודאה שם גם ע' 101—105). בחרגמי ל-עברית את התזכיר השמטתי השמטות כל שהן בחלקו הראשון ומהחלק השני שאין בו ענין כללי, שילבתי שני קטעים בפסקות המתאימות של החלק הראשון. בראש התזכיר רשום שהוא גשלה לרב שמשון רפאל הירש בפרנקפורט ע"מ, ל-אמשטרדם — היינו לרב עקיבא לעזרון (1) — למיינץ — היינו לרב ד"ר מאיר (מר)

(1) דאה להלן הערה 18.

(2) שמו של מקבל המכתב הזה אינו נמצא בהעקה שבה השתמשתי, גם התאריך אינו רשום שם. אולם זקני כותב בו: «רפני חזש"ס בערך עבר עלי רגש של חולסה ורציוני למשור את יי מעניני א"י. והנה זה קרה בחודש תשרי תרל"ג, ודאה להלן. יוצא איווא שהמכתב נכתב בחודש כסלו.

להכשיר את הילדים, כל אחד לפי כשרוֹ נותיו, למעמד עצמאי בחיים. ילדות צרי־ כות משום כך לרכוש להן את הידיעות הדרושות לעקרת־בית חרוצה, כי בזה עליהן לראות את תפקידן העיקרי.

תכנית זו נתקלה בהתנגדות חריפה מצד חוגים מסוימים בירושלם. בהרצאתו (הגרמנית) על בעית ארץ ישראל ותול־ דותיה שנדפסה ב"ידישע פרעסע" בשנת 1885 ואח"כ ב"אוסף מאמרים" שלו ע' 199 וכו', מסר זקני פרטים מעניינים: "כאשר שמעו בירושלים על תכניתנו קם נגדה הרב דוד וובר מעיר ארא באונגריה ובנאומים חריפים ביותר המסיר עליה אש וגפירות. כששלושה אנשים פרטיים "פעוֹ לים" עמדו לצדו. אז גם פורסם כרוז בשם "להט החרב" שאמנם, לא הרב שמואל סלטנ ולא איזה רב בעל שם חתמו עליו, כי אם 325 אנשים פרטיים בירושלים. 45 מחברוֹ, וגם שם לא השתתפו הרבנים מלבד רב ספרדי אחד. וכן חתמו 81 מצפת וטבריה. כתב־פולסתר מתווצף זה מבליט את ההחלטה המפורשת של החותמים ל־ התנגד נמרצות להקמת בתי ספר. אשר בהם מלמדים מלבד למודי קודש גם למודי חול, אפילו אם מיסדי בתי הספר האלה הם גאונים וצדיקים. האומרים שבחוק האמונה ובלמוד התורה חשקים וכו' וכו'. והנה כארבעה שבועות אחרי זה יצא כרוז חדש המופנה בעיקר נגדי. שם החוברת שזקני מתכוון לה הוא "קול נבי מציִון". היא יצאה בעילום שם. אבל ידוע הוא (ראה מכתב זקני שפרסמתי ב"המעין" שנת תשי"ד ע' 51) שמחברו היה הקנאי והמהפכן התורני המפורסם הרב עקיבא יוסף שליונגר (3).

המתנגלות לעינינו בין אחינו בני־ בארץ הקדש מרכאה ביותר ההפקרות הגופנית והמוסרית השוררת אצל חלק לא קטן של הנוער, שנגור עליו מן השמים להיות יתומים. הנוהג של ה"כוללים" הוא, שהם מקבלים את חנוך היתומים על חשבונם רק במקרה שאף קרוב אינו דואג להם. סדור זה אינו מספיק בשום אופן, לא רק במה שנוגע לטפולם הרוחני כי אם גם בנוגע לצרכיהם הגופניים הנחוצים ביותר. כל מי שיש לו ידיעות כל שהן על מצב הענינים מן ההכרח שיגיע לידי ההכרה המדהימה, שהיתומים האומללים האלה נופלים לידי המיסיונרים קוני הנפשות. המיסיונרים מקבלים את הילדים המכונים לבתי הספר שלהם, מלבישים אותם, מ־ טפלים בהם ומשפיעים עליהם שיסכימו להמיר את דתם. והנה רק תרופה אחת עלולה להבריא את המצב, והוא: יסוד בתי יתומים תחת הנהלה טובה". להלן קובע הקול־קורא שבתי יתומים אלה עשויים לשפר את המצב התרבותי של הארץ כ־ לה, והצבור מתבקש לתרום לשם הקמתם. בקול־קורא. מיום א' בכסלו תרל"ג, היינו חודש אחד אחרי שנשלח התזכיר, מתוארת התכנית ביתר פרוט: (1) יש לבנות את בתי היתומים לע"ע במקומות שהצורך בהם הוא דחוף. — לפי מקורות נאמנים. (2) ההנהלה העליונה של בתי היתומים תהיה בידי הועד שמושבנו הוא באירופה. והוא ימנה ועד מקומי במקום בתי היתומים. (3) חנוך היתומים מבוסס על תה"ק ככל פרטיה ודקדוקיה. הלמ־ דים העיקריים יהיו התנ"ך, התלמוד וה־ פוסקים. מלבד זה יקבלו היתומים ידיעות נחוצות בלמודי חול. מטרת החנוך תהיה

(3) הגם שבענין ישוב ארץ ישראל, שבשכילו עשה רבות, הראה הבנה יפה לכמה רעיונות מודרניים, נזוה בכל זאת בענין למודי חול עם מתנגדיהם החריפים ביותר, והלך בנידון זה בדרך זותנו הרב הלל ליכטנשטיין. כשם שהוא הטיל חרם על זקני על שלימו למודי חול בישיבתו באייזנשטאט, כך

אתר עת - מכללת הרצוג

חז"ר הרב עזריאל הילדסהימר זצ"ל

53

נים זיע"א ואזהרותיהם ואת המכתב אשר שלחו כעת לפתוח בשלום החילה. אמנם שארי דברים הוספנו מדעתינו בלי ידי-עתם כי חלול ה' וביוון התורה אנו רואין כאן... ואם הם מחלו על כבודם כבוד ה' תורה אנחנו לא נמחלו...".

זקני לא נרצע מפני ההתקפות האלו והמשיך לעבוד בהגשמת חכמתו. כל מי שהוא בעל נסיון בעניני איי כמוני אינו שם לב לכל זה כלל ועיקר, כתב במכתב הגובר. שבועות ספורים אחר שיצא הקול נהי בעיון חבר זקני את החז"ר ולא זו בלבד שהוא חוזר על דרישות לעשות בדרך הכי טובה בשטח החנוך. אלא הוא מראה גם על כמה לקויים אחרים בחיים הצבוריים בארץ ישראל. נוסף לכך הוא פונה. זמן קצר אחר כך. פעם נוספת לצבור בבקשה לתמוך בהקמת בית יתומים. כפי שכבר כתבנו. רק משך חקופה קצרה חשב זקני למשוך את ידיו מן הענין. במכתב לאוי להזכיר הנ"ל אל הרב שמשון רפאל הירש בפרנקפורט ע"מ מיום ו' מרחשון תרל"ג. — הדפסתו ב„המעין“ שנת תשי"ד ע' 47/46 — הוא כותב: „עלי להודות ש- לפני שבועות אחרים באתי לידי החלטה — ונשארתי בה משך כמה ימים — שלא לקבל עלי שום ענין מעניני איי מלבד בתי המחסה (6) והסיבה היא שאני מהיר וחוזר ומוהיר זה כמה שנים. ואינני מצליח בדבר ולא כלום. אבל חזרתי בדעתי מכיון שאיני רוצה לשאת באחריות שאקבל עלי עם הפסקת עבודתי“.

בשער החוברת עצמו הודגש שהיא חוברת נגד „לברי ד"ר הילדסהימר מ" בערלין אשר נתן קולו לפני עם ה' לייסד בציון בתי ספר „בתי יתומים“ ללימוד תורה עם לימודי חזוניות ובלשונו „די" יידישע „לעהרע“ מעטהאדיש „זאמס“ פראפאנע „וויסענשאפטען“ כיו „טעכנישע פערטיגקייט צו אונטערריכטען וכו" (4). והרי הבאות אחדות מדברי החוברת: „שמוע שמעונו ונמס כל לב כי ד"ר היל-דעסיהימער מבערלין הגיס כל חילו על ירושלים וארצה לצור עליה ולפרוק פריצות במומת תב ציון לשפוך על עולל ועל סוד בחורים אש עברתו. וידרך את לשונו לה-רוג במסתרים תם ליתן למסיסה יעקב ואת ילדי בני ישראל למכרם לוונה נכריה. ליקח ילדים (יתומים) ללמדם ספר ולשוון שדיים... ואשר רבים חללים הפילו ועצו-מים כל הרוגיה בדרכי שאול ביתם ונופת תטופנה שפתי זרה ואחריתה דרכי מות רל... והנה פתאום בא השודד קרץ מצפון בא בא... וכידעם כי כל שקר שאין אמת בתחלתו אין סופו להקיים ע"כ הקדימו להם עשות צדק וגם עתה פתחו ואמרו שרצונם בדרכם זה להציל ישראל מרשת המיסיאנערץ... ופנינו אל כל מעשיו אשר עשת תחת השמש נגד המיסיאן. — כדאי הוא לקבוע שגם בכתב-פולסטר זה נרפסו התקפות על זקני בלי הסכמת רבנים בעלי שם. כי כך נאמר ב„הקדמה וה"דעו“: „הספר הזה נעשה בהסכמת ראשי אשכנז ואקרו"ט (5) הי"ו והמה לא מסרו לנו להדפיס כ"א אך ורק החרמות הקדמו“

התקופה ר' עקיבא יוסף כלוינגר על נסיונו להקנות לילדי ארץ ישראל למודי מול יסודיים עוד בהיותו באונגריה ראה זקני צורך לקהודר ספניו לרגלי התנהגותו התוקפנית המרובה נגדו ונגד כל מחיבי למודי חול, ראה טאמרו ב„איוראליס“ 1866 ע' 428 בו מודיע זקני שחזיר ספר נגד השקפותיה של התנועה החסידיה החדשה באונגריה. כתביו זה לא נשמרו לארכיון.
(4) את השער של חוברת נדירה זו במלואו פרסמתי ב„המעין“ תשי"ד ע' 42.
(5) = אלוסי קהל ראשים וטובים.
(6) ראה הקרה 16.

תש"ג ע' 65–73 ובפרט ע' 68). אלא עם זאת לא יצרה בו עמדה זו לגבי שטתו המדעית של גרץ משפט קדום לגבי דרי" שותיו לתקון המצב בא"י (7). במכתב הנ"ל (וכעין זה גם בסוף התזכיר עצמו) קובע זקני: «אם האנשים האלה — נהיה מת-נגדיהם החריפים אשר נהיה — הוחמם על הצהרתם בחתימותיהם והם קוראים אלינו: אל תאמינו לנו אף מלה, שלחו שמה אנשים לפי בחירתכם אתם, אמנם רק נאמנים ורחוקים משותד! — כלום יש מה להשיב על זה? והנה אני לא דרשתי כי אם לשלוח שליחים מהימנים כאלה».

זקני הפנה לדו"ח זה של גרץ את מלוא תשומת לבו. הוא עיין בהערכת כתב-היד תיכף אחרי שבגמר ומצא אותו ראוי ל-שמש מעין בסיס לפעולה משותפת. משום כך ביקש לעכב את פרסומו עד שיודיע את נוסחו עם הערותיו למספר אישים ה-מתמצאים בבעיות ארץ ישראל ויכיר את עמדתם. הוא קיווה, שמאחר שיודיע ל-קבוצת גרץ את דעתם של בני חוגו על השאלות הנדונות בו, היא תתן את הסכ-מתה להן וכך יעלה בידו ע"י אחוד הכו-חות להשיג את הכספים הדרושים. לשם מטרה זו חובר התזכיר שנדפס להלן. מובן שההד החלש שהתזכיר מצא אצל המקב-לים אותו אכזב את זקני, ושוב לא היה יכול לעכב את הדפסת הדו"ח בצורתה ה-מקורית. הוא פורסם בריבוי בחודש נסלו תרל"ג בעוד שנוסח כבר בחודש אייר תרל"ב. על דו"ח זה מביע זקני במכתב הנ"ל את חווה דעתו כדלהלן: «המזנה המצב הניתנה בו בצבועה בצבעים חוקים

מקבלי התזכיר נקטו כמעט כולם עמדה אחת. רק מעטים מהם שלחו ת-שובה על התזכיר והם העדיפו להשאיר את המצב ללא שנוי; יתרה שתקו", קובע זקני במכתב הנ"ל. משום מה הגיבו הרב-נים, שאליהם פנה זקני, בקרירות כה רבה על אף הנמוקים המשכנעים של התזכיר? שתי סבות הן, כפי שאנו למדים משני מכתבים של הרב שמשון רפאל הירש ל-זקני (ראה «המעין» תשי"ד ע' 45): «חושב אני שכשם שרק בברלין אפשר לקבוע דעה על מה שטוב ומועיל בברלין וכשם שרק בפרנקפורט יודעים מה שטוב ומו-עיל בפרנקפורט, כך אך ורק אחב"י ה-יושבים באה"ק ורביניהם יכולים לדעת מה מתאים ומועיל ומביא להם ברכה». «אם חכמי עי"ה"ק וראשיה דוחים טענה כשקר מוחלט בצורה כה מוחלטת, לא הייתי חושב את עצמי כרשאי להטיל ספק דק מן הדקים בנאמנותם. ובודאי לא על סמך דברת בן אדם כמו גרץ שהוא מעין פניו בכתביו לברות שקיים גלויים וזיופים, כדי להוריד כבוד חז"ל ארצה. אדם כזה אינו מסוגל לזכות אצלינו לנאמנות, וב-פרט לעומת הצהרות ברורות של תלמידי חכמים». עמדתו השלילית של הרש"ר הירש נובעת מכך, שהרעיון להקים בא"י בתי יתומים הובע גם ע"י גרץ בדין ו-חשבון מנסיעתו לא"י, הנזכר למעלה. גם זקני נקט עמדה שלילית לגבי השקפתו של גרץ, והדגיש בכל תוקף את המרחק המבדיל ביניהם (ראה מאמרי «הרב עזרי-אל הילדסהיימר על זכריה פרנקל ובית-המודרש לרבינים בברסלאו» ב«המעין» שנת

(7) בזמנה לזה כותב זקני במכתב שפרסמתי ב"יד שאול", ספר זכרון להרב ד"ר שאול חיינובס זצ"ל, תל-אביב תשי"ב, ע' רמ"ד (בתוספת מיוחד ע' י"ג): «אין להטיל רופי רביבים על מעשה צדקה אך ורק מפני שאינו מעשה ידי חרדים», בכלל בולטת בחלוף המכתבים בין זקני והרב הירש, שפרסמתי שם בע' רל"ג-רנ"א (בתוספת: ב-כ"ג), העמדה השונה של שני גדולים אלה לגבי שאלת העבודה המשותפת עם חונים בלתי חרדים כשטחים בלתי רתיים.

אתר דעת - מכללת הרצוג

תזכיר הרב עזריאל הילדסהיימר זצ"ל

55

יותר כמה שנוח לראותו, אלא שלצערי עלי להגיד: חושש אני שהחמונה מתאימה ל-מציונות, או לפחות, יתכן שהיא מתאימה (8). הערכתו החיובית של הדרו"ח ע"י זקני אפסר לראות גם בכך שלא היסס לספח את אחד משני מלווייו של גרץ, גוט-

שלק לוי — אגב מחברו העיקרי של ה-דרו"ח, ומשום כך מדובר זקני בתזכיר. על הדרו"ח של לוי, וטונתו לזה של גרץ — לועז של האגודה לעניני ארץ ישראל-מיסודו של זקני. והרי התזכיר:

זה כבר הרבה שנים שאני מקדיש חלק גדול מאד מכוחי החלשים לעניני ארץ ישראל. והודות לפעולתי הבלתי פוסקת במשך הזמן שהייתי באינזשטאדט (9) רכזתי בידי את מרבית הכספים שנשלחו לא"י. והם עלו לעשרות אלפים. אחריות גדולה רובצת על ה"נשיא", כפי טנקרא מנהלו של מפעל מרכזי זה. שהרי התרומים בוטחים בו שהוא ידאג לחלוקת תרומתם כפי הצדק והיושר. היה עלי להשיג ידיעות חוזרות ביותר על מצב הענינים בארצנו הקדושה כדי שאוכל לדלג יפה על פעולות שבדעתי לנקוט וכן על ענינים שפרץ עליהם ריב בין הצדדים. וכידוע אין לך עיר שבה סכסוכים כה רבים כמו בירושלים. עוד או, בזמן שיחדתי את פעולתי בראש וראשונה ככולל אונגריה, הדאיג אותי הענין הזה דאגה רצינית ביותר, ובכל זאת לא עלה בידי לתקן את המצב. כי לא היחה לי יד חפשית. גם מפני מצבם הכללי של הענינים. וגם מפני שהייתי רק אחד מבין שלשה רבנים שפעלו כמארגנים ראשיים לאיסוף הכספים.

להלן אותיות בקצור את הנקודות החשובות ביותר אשר להן דאגתי ביותר:

(1) המגביית הכללית הופרעה. ומופרעת מדי שנה בשנה, ע"י יחידים הבאים מירושלים, כדי לאסוף כספים בשביל עצמם — ביניהם אנשים שאינם שייכים לשום כולל — וגם ע"י מגביות בשביל המטרות השרירותיות ביותר. הצבור אינו מתנגד די צרכו להפצרות ולהעיוניים מצד מבקשי הנדבות. ואינו עומד בתוקף על הדרישה להראות תעודות. אמנם הרבנים החשובים רגילים להוזהר, אבל לעומת זאת נמצאים כה רבים *misora gentium* שאינם מתמצאים היטב בענינים אלה. עד שדורשי הנדבות, שלא מצאו אופן קשבת אצל הרבנים, יבואו בקלות על ספוקם בפנייתם על פי איזו תעודה שהיא לחוגים הרחבים שהם תמימים בטבעם.

(2) מתן הקדימות הוא בלתי צודק ומוזק כאחד. לפנים היה העולה לא"י לפחות ריא שמים מובהק, ולפעמים רבות גם למדן מופלג, ומשום כך צדקו גדולי ישראל בזמנם כאשר נתנו את הסכמתם להקצבת קדימות למי שנחשב בעיניהם כראוי ביותר. אבל המצב האינסלקטואלי והדתי נשתנה. עובדא היא שדוקא אנשים פחותי ערך התמחו להשיג כסף, ודוקא הם יודעים להכין לעצמם בשביל נטיעותיהם

(8) גרץ ידע על עמדתו החיובית של זקני לגבי תכניתו, ראה מאמרו של א. אלכוביץ, מתוך מכתביו של גרץ לר' ש. י. הרברטס (גרמנית) בספר היובל לזכר סימתון ז' 392.
(9) המחבר נבחר כרבה של אינזשטאדט. (כסויית בורנגלנד שבאוסטריה) בשנת תרי"א ונשאר שם עד שנת תרכ"ט, בה עבר לברלין.

פנקס תרומות עבה, שהוציאו מאנשים אשר התעייפו מהפצרותיהם ורצו להפטר מהם. הם יודעים גם כן להפעיל בדרכים שונות לחץ קשה על מרא דאתרא שלהם. ובפרט אם הם היים בקהלה קטנה, עד שהוא צריך להבטיח להם קדימה. אמנם אני כשלעצמי לא נתתי כ"ה משך יותר משמונה עשרה שנות כהונתי באייזנשטאדט את הסכמתי לאף גרוש אחד דמי קדימה, על אף כל הזלזולים והצרות שגרמה לי עמדותי האיתנה בענין זה.

3) בכלל קיים הצורך לשכלל את המצב בנוגע לעליה לאה"ק ומתן החלוקה. מובן מאליו שלא נפריע בידי שום בן-אדם להשתקע בה. הרי הרמב"ן (10) מונה את ישוב א"י בין תרי"ג המצות. אבל לחיות מכספי צדקה יאה אך ורק להגונים. פעמים רבות נעשו נסיונות למנוע שמכסה ה"חלוקה" יחולק במדה רבה בין אנשים אשר מעשיהם גורמים חלול ה' ונוק גדול לצבור כולו. אכן, לדאבוננו, הפעולות האלו לא החזיקו מעמד.

4) על אף כל הזוהרות האפשרית במתן החלוקה — ובעד מה שעולה מעל לאפשרי איש אינו אחראי — לא ישתחררו נקיי הדעת מהרגשת אישקט באשר נבצר מהם לגמרי או כמעט לגמרי לחלק את הכספים לפי הצדק והישר. ישנן שתי דרכים לחלק את הכספים: לפי קנה מדה אחיד, היינו לפי הגולגולת, "נפש בנפש", או לפי קנה מדה שונה, היינו לפי זכויות המקבלים. והנה מי שנוטק אך ורק בדרך הראשונה בלי יוצא מן הכלל עובר על דין תורה. ראה שולחן ערוך יורה דעה סימן רנ"א סעיף ט' (11). לעומת זאת החלוקה לפי זכויות אינה ניתנת לבצוע אלא ע"פ רמזים המגיעים מאת אנשי המקום, והם מושפעים משרירות לב ובהרבה מקרים אף מגורמים גרועים יותר, ובפרט משנאה קנאית. — ואין צורך להאריך את הרבוב על זה. אותה הרגשה של אי-בטחון קיימת גם לגבי ידיעות-אזעקה המגיעות מירושלם כאשר פורעניות באות על הארץ. למשל אשתקר הרעישו משם עולמות אודות עצירת גשמים שעמדה לפקוד את הארץ. אנו הודרנו בהתאמצות רבה לערוך מגביות מיוחדות, אך כעבור שבועיים התברר שהידיעות היו נטולות כמעט כל יסוד. והיה עלינו להכחיש את עצמנו למרבה אי-הנעימות בשבילנו ובשביל עיניי א"י.

5) כידיעו באים מרבית הכספים הנאספים לסוכת א"י מתרומות, אשר תורמיהם חוסכים אותן גרושים גרושים מהכנסותיהם הנוצמות, והנה הנהלות הכוללים ממשכות לנהל את עסקי הכוללים כפי הנהוג המקובל שאבד עליו כלה ומאומה אינן לומדות מן ההשגים של הזמן החדש, למשל ייסוד צרכניות. מזה הולכים אלפי פרנקים לאבוד, ללא שום תועלת. לפי מנהג ישן גושן, שלגמרי אינו עוד במקומו, מקבל כל אחד רק גרושים אחדים ועליו לפרוע מהם את הלוואותיו שקיבל ונוסף עליהן את הרבית כעבורן שהיא שם גבוהה מאד. על כל פנים הוא מוכרח לקנות מן הגרושים המעטים האלה את מצרכיו אצל החנוני, ולא די בזה שעניים אומללים כאלה צריכים להכניס לחנוני רווחים גבוהים בעד הסחורה שהם מקבלים

(10) בהוספות שלו לספר המצות להרמב"ם חלק העשין כסי' ד.

(11) "היו לפנינו עניים הרבה ואין כביסו לפרנס או לכסות... את כולם מקיים הבהן ללוי והלוי לישראל... אבל אם היה ממור תלמיד חכם וכהן גדול עם הארץ ממור קלמיד חכם קודם... וכל הגדול בחכמה קודם לחברו".

אתר דעת - מכללת הרצוג

תזכיר הרב עזריאל הילסדריימר זצ"ל

57

ממנו. אלא הסחורה היא גם גרועה ביותר, כי הסוחרים הטורקיים הרמאים מערביים אותה בפסולת ועפר וכדומה עד שמשקל ה"סחורה" אחרי הנפוי והנקי יורד בחמישים אחוז!! אילו הקימו הכוללים בירושלם מחסנים, או דאגו בדרך אחרת לכך, שהעניים יקבלו את סחורתם נקיה ובמחיר סיטונאי, אפשר היה להמציא לידו העניים כספי הקדש רבים נוספים. אולם הגשמת התכנית הזאת חלויה בקיום תנאי אחד שנדבר עליו עוד.

6) הכספים הנאספים בשביל הכוללים מחולקים על ידם אך ורק לאנשים פרטיים לצרכי מחייתם היום-יומיים. אולם ייעוד הכספים לשם מטרה זו בלבד הוא בלתי מוצדק, במיוחד מפני שלגמרי אינם מתחשבים במוסדות צבוריים, לרבות במוסדות חנוך. תגובה שהכוללים מחזיקים בה הוא מיושן, הוא נוצר בזמן שגם באירופה לא הבשילה עדיין ההכרה כמה גדולה היא הברכה הצומחת מקיום מוסדות, או לפחות לא נעשתה הכרה זו עדיין קנין הצבור הרחב. הכוללים התחילו בחלוקת הכספים בצורה הנזכרת עוד בתקופת שחנוך הילדים היה ענינם הפרטי של ההורים ולא דאגת הריבים, כאשר כל ידיעות בלמודי חול לא זו בלבד שלא היו נחוצות, אלא אפילו בלתי רצויות, כאשר — כתוצאה מן הלחץ הבא מן החוץ ומן הפהליה הכללית מצד השלטון — היו אחבי" בהתברלות גמורה וכאשר וגם ידיעות כלליות — ואפילו רחבות ביותר — לא היו יכולות לשפר את הרמה הסוציאלית שלהם ולא להרים את ערכם. משום מה איפוא לגרוע מקיום המצוה "ולמדתם אותם"? ומי טעשה או כך בכל זאת — היה מתנהג באופן בלתי אחראי. אבל הזמנים נשתנו וגם בארצות המזרח הפכו למודי חוץ במוסדות הכלליים להיות ענין אשר חשיבותו עולה הולכם. אם אנו רוצים לסייע בידי אנשי איי שבטחונם העצמי יעלה כמדת מה, שיוכלו להשיג עמדה איוו שהיא בת חשיבות מה, ולא עוד אלא אם אנו רוצים למנוע שהנעור יפול קרבן בלתי הספר של לודיג פרנקל (12), שבהם נעשה באמת הטפל לעיקר, ומה גם לידו בתי הספר של המיסיון הנוצדים במיוחד לחנוך ילדי ישראל — אוי לאזנים שכך שומעות, אוי לדור שכך עלתה בימיו. — אוי עלינו לגשת לפתיחת בתי ספר על טהרת הקודש!

והנה כל פעם שנגשו ליסד מוסד נוסדר בצורה שטתית, ואפילו רק כדי ללמד שם עוה"ק, צועקים המס. ענינים אלו ידועים לי על בורים. אני מצביע כעל דוגמה אחת על בית הספר ע"ש בלומנטל (13) העומד תחת הנהלתו של ר' יצחק פראגר (14), והנה העובדה שהגאב"ד דור"ב (15), מקדיש למוסד את התענינותו

(12) הכתנה לבית ספר ע"ש למל. מרגל ש"ש מגהלו הראשון של בית ספר זה שנוסד כסנה תרס"ו ע"י בתו של פון למל, לזכר אביה. מרטים במאמרו של צבי שארפשיין, החינוך בארץ ישראל

בראשית הישוב החדש, בקובץ "סורא" (ירושלם תש"ד) ע' 338—343.

(13) היינו בית הספר "דורש ציון" שנוסד בשנת תרי"ג ע"י יוסף בלומנטל מפאריס, ראה שם ע' 334—335.

(14) כך נקרא בני העט, שמו האמתי היה ר' יצחק אומלסקה. בעלותו לא"י נשא אשה ספרדית והצטרף לעדת הספרדים. הקנאים רדפוהו בלי הרף על שקבל את הנחלת ביה"ם "דורש ציון" נתן העמידו ליו פתח ביתו מסת סת 1). סוף סוף הסכים שלא לקבל עוד ילדי אשכנזים, כי אם רק ילדי ספרדים, שעליהם לא חל תוקף החרם שהוטל על המוסד, מפני שהכמי הספרדים לא הורו בו.

מרטים ראה ב"האנציקלופדיה לחלוצי הישוב ובזונו" של תהר ע' 519.

(15) =הטון אב בית דין הדיצבורג, והכנה להרב וליגמן בר במברג.

המיוחדת, היא ראייה חותכת לכך שניהול המוסד מספק כל דרישות מוצדקות לגביו. ואף על פי כן, איך לחצו עלי במכתבי־אזעקה, כאשר הייתי נשאי א"י של הכולל האוגרני, שאנקוט אמצעים לסגירת בית הספר. כמה העלבות ויותר מזה סבל ר' יצחק פראַגר, ולא רק מאת פשוטי עם, כי אם גם מאת נכבדי העיר. אבל לא ענין צבורי זה בלבד — שאמנם חשיבות יוצאת מן הכלל נודעת לו — הוזנח לגמרי, אלא גם מוסדות אחדים שנוסדו לטובת הכלל. למשל בית חולים אחד קיים עוד היום, רק הודות לנדבנותו של הברון רוטשילד, וכמו כן קיימים „בתי מחסה“ (16) רק הודות למגביות הנעשות מדי פעם בפעם באוגרניה ובגרמניה, ומשך ארבע־חמש שנים התאחרונות רק בגרמניה (17).

כאשר באתי לברלין לפני שנתיים וחצי היה עלי לקבוע לצערי ששום התעניינות בשביל עניני א"י לא היתה קיימת שם. בעה"י עלה בידי לעורר אותה, וכעת אין ברלין נופלת בנידון זה מכל תפוצות ישראל. אולם הצלחה זו הגבירה את מדת אחריותי, שהרי עלי כמובן לתת דו"ח מפורט לחברי האגודה ובכלל לכל אלה שתומא לטובתה ולהיות אחראי בעד זה שהענינים מתנהלים שם לגמרי כשורה. בקשר עם זה אני שואל את עצמי אם ואיך אנו יוצאים ידי הובתנו אם יתן לענינים להמשך לפי הנהגה המקובל. מסתבר שאני חושב בנידון זה בראש וראשונה על כולל הו"ד (18), אם גם עלי להרגיש שמצבם של כל אחבי קרוב לי כמעט

(16) השם השלם הוא „בתי מחסה ובית האכסניא לאחבי ירושלים עיר הקודש תוביב“ ובלועזית (בתקנות החישובות) — *Israelitische Armen-Wohnungen und das Pilgerhaus in Jerusalem* — קול־הקורא הראשון להקים יא בשנת תר"ח, חתום ע"י יקני וגיטו ר' יוסף הירש מהלברשטאדט ור' עקיבא לעהרן, מיסודו של ה„כולל הו"ד מאמשטרדם (ראה הערה 18). הסבה הישירה להקמת הבתים היתה, — כך הם דברי יקני ב־אוסף המאמרים“ שלו (גרמנית) ע' 206 — „המחסור בדירות כתוצאה מרובי האוכלוסיה היהודית ועם זה עלית שכר הדירה והסכנה שהצעת המיסיון לספק שכנים דירות תחלק על עניים מחמת מצבם הקשה. לקול־קורא נענו רבים, במיוחד בגרמניה, ותרומות אלו איפשרו עוד לפני חום שנה אחת לקנות מגרש בן 13.000 אמות מרובעות, קרוב לקצה הדרומי של חומת העיר מול הר הבית, — המגרש הזה נקרא מאז כפי העם „הככר הגרמנית“ — ואף לבנות יותר מעשרים דירות. כעבור שנים מועטות הוקמו כ־40 בתים עם הרבה דירות בכל בית, שכולן הצטיינו, לפי ערויות של מומחים, בטיב בנייתן, הנהלתן „בתי מחסה“ נתחלקה בין הוועד הראשי, שמושבו בתוך לארץ, ובין הוועד המקומי, שמושבו היה בירושלים. — הרב הילסהיימר היה מיסודם של „בתי מחסה“ — כך הונגש בשפע של התקנות החדשות — ואסף גם את מרבית הכספים הדרושים (בית אחד בשם „בית שלום“ נבנה כשנת תרכ"ה בכספי משפחתו), ועד קרוב לפטירתו נשאר פעיל ביותר בשבילם. אופייני הוא שעם העברת מושבו מאיינשטאדט לברלין (ראה הערה 9) עבר גם מקומו של הוועד הראשי לברלין, כפי שכתוב במהדורה השניה של התקנות. — התקנות של המוסד נוסדו בראשונה רק בשנת תרכ"ה בעברית ובגרמנית — האחד הוא תוצאה של הסכסוך עם הקונסול האוסטרי בירושלים, ראה להלן בהערה 34 המחבר פרסם ב„איווראליט“ משנת תרכ"ה גליון 17 את התקנות: עם הסברה ארוכה, ו„איווראליט“ שנת תרכ"ז גליון 14 דו"ח מפורט על פעולת החברה. התקנות נוסדו שוב בשנת תרל"ה, ועם שוויים מרחיקי לכת בשנת תרס"א.

(17) האגודה דאגה לקיומם של „בתי מחסה“.

(18) כולל הו"ד נוסד בשנת תק"ע ע"י ר' עקיבא לעהרן ואחיו ר' הירש במסרה לתמוך בידי אנשי הוללנד ווייטשלנד שעלו לארץ ישראל, אע"פ שאחוז די גבוה של הדירות שב„בתי מחסה“ עמד לרשות „הכולל הו"ד“, לא השתתף חבר הנהלתו בוועד המרכזי של „בתי מחסה“. מלכתחלה פעל יקני

אתר דעת - מכללת הרצוג

תזכיר הרב עזריאל הילדסהימר זצ"ל

59

באותה המדה, כי אחינו בשרנו הם ואב אחד לכולנו. נברר איפוא אם יש מקום לחששותיו גם לגבי כולל הו"ד.

לנקודה (1): מודה אני שה"פקידים" ואמרכלים" מתנגדים לתופעה ואת בכל כחותיהם, ואין שום סבה לבקר את צעדיהם בענין זה. אולם ככל שהם מרבים להגיש תלונות מתמעטת יראת הכבוד שרוחשים להם הבריות והוד ההערכה שהוא תופף עליהם נהלים והולך וכלי-הוי"ן שלהם נעשים כהים יותר ויותר (19).

לנקודות 2 ו-3: כתוצאה מברדו המספרי של "כולל הו"ד", הגמשך זה כמה שנים, אין לגבו מקום לחששות אלה. ואינו חושב כלל ש"הפקידים" הסיכמו למתן "קדימה" או שיסכימו להן בעתיד. אבל אם אנו רוצים לפקח על עניני אי"י, חובתנו להפנות את תשומת לבנו לא רק אל כולל זה כי אם אל כל הכוללים של אחבי"י באה"ק ה"ב"ב. במיוחד מפני שהכספים הנשלחים מאת ה"פקידים" באמסטרדם אל הקודש פנימה נמסרים בחלקם לכוללים האחרים. כפי שהערתי כבר, שופה עלינו להתעניין גם בארגון הכוללים השונים וגם בוועים בכספי החלוקה. היינו אם הם רשאים וראויים לקבל את הסיוע.

לנקודה 4: חלוקת הכספים בכולל הו"ד מתקיימת ע"פ הסכמת נאוני ורבני אשכנז והיא מתנהלת כמוכרן כדת משה וישראל. ואף על פי כן קיימת תקלה יסודית בדבר כל הענינים הנוגעים במיוחד לכולל זה; תקלה זו לגמרי אינה נעלמת מעיני ה"פקידים" הישרים. מצבו הכספי של כולל הו"ד הוא טוב מדי! לפי ידיעות מהימנות עולה ההכנסה השנתית של מקבל "החלוקה" מאת הכולל הזה ל"600 פלורין! או: בדאי ידוע למעצ"ת ש"בתי מחסה" נבנים והולכים ב"ה במספר גדל והולך. כעת נגמרו 34 דירות ונבכו 10 ממספר זה, שחלוקתן אינה בידי הועד. נשארות 24 שעל הועד למסור אותן. והנה, לפי התקנון מגיע מהן השליש לכולל הו"ד, היינו שמונה דירות. מפאת מספרם הנמוך באופן יחסי של חברי הכולל הזה אנו מחקשים כבר עכשיו למצא אנשים, אשר אינם בעלי רכוש, או אשר הם לפחות וקויים לעזרתנו. והנה ברבות הימים לא זו בלבד שלא נוכל להשתמש באופן הנהוג עד עכשיו, היינו בשליש זה של הדירות שייבנו, כי אם בכלל לא נוכל להשתמש בו מחוסר מועדים ב"כולל הו"ד". העמדותי לפני כמה חדשים את חברי בוועד המרכזי ל"בתי מחסה" על בעיה זו, ואנו מפנים לה את מלוא תשומת לבנו. המקרה המתואר הוא תוצאה מהמצב הקיים בדבר כספי הצדקה של "כולל הו"ד". זמן קצר לאחר שעברתי לברלין נמסר לידי סכום כסף לצדקה של "כולל הו"ד". זמן קצר לאחר זה בקשו ממני פרטים ע"ד יעוד הכסף, כדי לדעת אם יורשו להשתמש בסכום זה לתפקידים כלליים, או ישמשו בכסף זה ככמשלוחי כסף הרגילים, אשר בהם הם

למען אי"י בקשר הדוק עם "כולל הו"ד", אלא במשך הזמן נתגלו כמה חלוקי דעות, וזקני לא היסס להביע את עמדתו השונה בגלוי לב חברי הועד של "כולל הו"ד", הנקראים "פקידים" ואמרכלים, נגדו, לפי דעתו, במדה מרובה אחרי אורחם תושבי ירושלים המתנגדים לכל חרוש פני החלוקה וההתנד. אחת מאבני הנגף, ואולי הגדולה ביותר, הייתה סאלת הקמת בית יתומים כתוצאה מעמותת השליחה של ה"פקידים" התרופפו שקדו עמהם. עד שהרב שמסון רסאל הירש ז"ל ראה צורך לסגוף אל זקני כ"ל להפיג את המחלוקת.

(19) בתזכיר נזכרים כאן כמה מקרים.

נותנים זכות קדימה ל„כולל הוי"ד“, למרות העובדה, כפי שאמרנו במפורש, ש„כולל הוי"ד“ כלל וכלל אינו נזקק לנספח כמו יתרו הכוהנים! ולעומת זאת חיים כמה מאות של אחינו בני ישראל המאורגנים ביחד הכוללים בערום וחוסר כל ובמאורות עלובות שה' ירחם!! האם אין זה מן ההכרח לנקוט באמצעים הדרושים לשם עקירת היחס הבלתי הוגן בין הכנסות חברי „כולל הוי"ד“ ובין הכנסות חברי שאר הכוללים? זה יהיה בודאי גם לשביעת רצונם של החורמים (20).

בנוגע לנקודה 5 וכן 6 אין כנראה שום הבדל בין כולל הוי"ד לבין שאר הכוללים.

עוד לפני זמן רב ראיתי את הצורך להודיע לידידי הנשיאים את דעתי על המתרחש בארצנו הקדושה, אבל עומס עבודתי מנע מידי מיום ליום לנקוט בפעולה. והנה המצב הולך ורע, ולבי אומר לי שאם אוסיף לשחוק אתחייב גם אני.

ד"ר גרץ ביקר בירושלים עם מלווים אחדים, וכאשר שבו משם ראו חובה לעצמם לפרסם תוכיר קצר ותמציתי על מה שראו שם, כדי ששתיקתם לא תטיל גם עליהם את האחריות על המצב הקיים. מר גוטשלק לוי, אחד המשתתפים, נתן לי טופס אחד ממנו. איני רואה את הצורך לברר לפני כ"ת מה חריפה היא התנגדותי לגרץ ולשטתו שהיא המסוכנת ביותר בין כל השטות שאינן בהתאם למסורת. אין לי איש שעומד יותר ממני תמיד דרוך למלחמה נגדו ונגד בית מדרשו ונגד בני חוגו (21). גם מר גוטשלק לוי (22) נמנה עליהם. לדאבוני, ולמרות כל הידידות האישית הקושרת אותנו ועל אף פעולתנו המשותפת בשטח נייטראלי, כגון בענייני א"י, קיימים בינינו חלוקי דעות עמוקים במאד בנוגע לפעולתי המיוחדת (23), ולא עוד אלא עם שום בן-אדם לא נלחמתי בענין זה ביתר שאת מאשר דוקא עמו וגם

(20) גם הרב שמשון רפאל הירש הביע דברי בקרת אלה במכתבו לזקני. בתשובתו מיום ד' שבט תרל"ז — פרסמתי את שני המכתבים (בתרגום) ב„המעין“ תשרי תשי"ד ע' 50—52 — כותב זקני: „כבר העמדת במשך כמה שנים את ד' עקיבא ז"ל (היינו ר' עקיבא ליהרן) על מקום התורשה שנסדוד זה ועל התוצאות העלולות להתחלל ממנו. אם ירחיב ד' את גבולך, שלא יהיו די מעונינים בכולל הקטן שלנו, בעוד שבכוללים אחרים נשארים אלמנות ויתומים בלא ג... אמנם אין להכחיש שישנם שני צדדים לענין. האם אין זאת תרצודיות גמורה אם כוללים אחרים מנצלים את התוסכים האירוסים, את טוב לבם של יהודי גרמניה ומלקטים משם את פירותיהם. בעוד שבני מדינתם הם כלל אינם חושבים לתרום את תרומתם.“ — בתוך המבוא לחקנות החודשות של „בתי מחסה“ אנו למדים שהנגלת „כולל הוי"ד“ לא ויתרה על עמדתה המיוחדת שהובטחה לה בשעת ייסוד המוסד, ואף פענה שהיא חלה גם על הבתים החושיים. גישה זו, נוסף על חלוקי דעות אחרים שהיו קיימים בועד המקומי המורכב מאי כח של הכוללים השונים, שכל אחד מהם ראה את עצמו מחוייב לראוב לאינטרס של הכולל שלו, החליטה את כושר הפעולה ביחוד של הועד המקומי ורק הוודות לטרעם של מייסד החברה ועזריו, וההערצה שנהגה ממנה נשאר המוסד כלי פנס. אולם אחרי פטירתו של המייסד ראו צורך להכניס כמה שנויים בתקנות.

(21) מאלפים בנידון זה דברי זקני במכתביו שפרסמתי ב„המעין“, כסל תשי"ג, ע' 68 כו.
(22) נוטשלק לוי היה סוחר, שגר קודם בעיר לגרד במדינת פוסין שבגרמניה, ואחר כך עבר לגור בברלין. זקני יסד ביחד אתו ועם חבר שלישי את „ועד האגודה לעניני ארץ ישראל“ שהזכרנו בדברי המבוא.

(23) הכוונה לקהלה הנפרדת בברלין „עדת ישראל“ שנוסדה ע"י זקני. — דברי שארמסטיין במאמרו הנזכר ע' 343 כאילו לוי היה מייסדי הקהלה הזאת, טעונים איפוא תיקון. גם לא מתברר מתוך המאמר הנ"ל של שארמסטיין די צרכו, שזקני לא הצטרף למפעלו של גרץ.

אתר דעת - מכללת הרצוג

תזכיר הרב עזריאל הילדסהיימר זצ"ל

61

בעתיד לא יחדלו בינינו — כנראה — החכובים האלה. אבל על אף הכל אני משיבו כאיש האהוב את האמת בעומק לבו. ולכן אני סמוך ובטוח, שהעובדות המובאות בתזכיר הן נכונות. ראיה די משכנעת לכך: שהרי הבטיח תרמ' לתת 400 טאלר מכיסו בשביל הקמת בית יתומים אצ"פ שאינו נמנה עם העשירים. הענין הוא איפוא קרוב מאד לנפשו.

במיוחד הוא נהרשם מן העובדה שלא פחות מארבעים ילדים — רובם המכריע יתומים, אבל יש ביניהם גם אחדים שהוריהם חיים! — לומדים בבתי ספר של המיסיון, מקבלים את חנוכם מידי מיסיונרים ואוכלים ושותים שם. וכדומה. איוו חרפה! אין לי די מלים בשבילה. איוו בושה וכלימה!! הפנע הוה התחיל עוד לפני שנים רבות. עוד לפני יסוד בית הספר של פראגר (24) ושל למל. וכדי בזיון וקצף: משומדים שקבלו את חנוכם בבית הספר הוה עובדים שם בשביל מטרות המיסיון (25)! כלום עוד יתכן להתאפק? כלום עוד יוכלו אנשי שלומו לשבת עם אנשים אחרים ביחד כל עוד לא עברה מן העולם השעוריה הזאת הצועקת עד לב השמים! ואולי לחשך אדם לומר: אין כל זה אלא גזומה ולא יותר? אבל — הרי החתומים על הדין-יחשבונו הג"ל אומרים: אל תאמינו לנו אף מלה. שלחו שמה אנשים לפי בחירתכם אתם, אמנם רק נאמינים ורחוקים משוחד שיש גם בכהם לחרוץ משפט, וע"פ הדריח שלהם תשפטו בעצמכם (26). והנה בשלח ואחיו" (27) נאמן עד אחד אף נגד עד המכחיש, ומה גם כאן שטענת ברי נגריח אינה קיימת כלל. כל הענין הוא כה נורא ואיום עד שהוכרת הענין כשהוא לעצמו מעלה בנו דאגה וחרדה.

לא מלאה עדיין הסאה! ישנם פרטים רבים כה מדהימים שחרפה ובושה מכסות אותנו כאשר אנו מעלים אותם על זכרוננו. למשל המעשה הידוע שקרה למר קרל גטר (28) אשר הרשיעוהו בטעות על שהוא עומד כאילו בקשרים עם המיסיונרים. והנה לפי תאור הענין, שהוא קרוב לודאי הנכון, מעשה שהיה כך היה. נטר כתב לירושלם לאחד הרבנים שישלחו לו ארם מסוים (שכחתי מה שמו וגם לשם איזה חפקיד היה עליו לכוף). כדי להבאיש את ריחו של בית הספר לחקלאות הם שלחו — מיסיונר! כאשר הלה גילה את עורו לא היסס נטר לגרשו תר"מ. כולנו, וביניהם גם אני ב"ידישע פרעסע", עשינו עוול חמור ביותר, באשר התקפנו את נטר ללא עוול בכפו. את התאור הוה, באותו הנוסח ממש, שמעתי מכמה צדדים בלתי תלויים זה מזה לגמרי.

- (24) הוא בית הספר „דורש ציון“, ראה למעלה הערה 12.
(25) גודל ההרס שפעולת המיסיון גרמה מתגלה לנו בתאורו של לודוויג פרנקל בספרו „ירושלים“ שיצא לאור בשנת תר"כ. כקונצ' בע' 189 (בתרגום העברי) שכירושלם נמצאים מאה ושלושים יאחד מופרים — וזה בתוך אוכלוסיה יהודית של פחות מ-8000.
(26) ראה גם בדרי זקני במכתבו מחודש כסלו תרל"ג שהבאנו במנוא בסוף הספקת שלפני האחרונה.
(27) קדושין ס"ו ע"ב: אבי אמר... דאמר ליה שלח ואחיו.
(28) הוא ייסר בשנת תרכ"ט את בית הספר התקלאי במקוה ישראל טעם חברת כ"ח שהוא היה אחד מיוזמיה, והיה גר שם בתמידות עד שנת תרל"ג, שנת כתיבת התזכיר, וגם אצ"כ ביקר שם לעתים תכופות.

יש עוד תקלה: נשואים מקבלים „חלוקה“ יותר גדולה מאשר בלתי נשואים, ועיכ הם נישאים בגיל רך מאד חוכים ב„חלוקה“. כלום לעסק זה נוכל לתת את הגושפנקה שלנו? כלום נוכל להסכים ל„רציחה“ כזאת, כפי שהתבטא לפני הקונסול הגרמני (29) על סמך חוות דעתם של רופאים בלתי נוגעים בדבר, אמנם נכון הוא שרב חסדא אמר (30): „זאי הואי נסיבנא בארביטר הוה אמינא לשטן גירא בעיניך“. אבל האם בנידון זה לא נשתנה הטבע? מי בחוננו יכול היה להעלות על דעתו אף לרגע קט להשיא את הילדים שלו בגיל זה — הגם שהמאמר הנ"ל כחו יפה לגביו לא פחות מאשר לגבי אנשי א"י? הקונסול אמר לי שאין לתאר כלל וכלל איך יתכן לגדל בירושלם בתנאים הקיימים דור שיהיה בכחו למלא את הדרישות הנחוצות לגבי המבנה הפיסי של בן־אדם, וחהיינה צנועות ביותר, היות והילדים היוצאים מנשואין כאלה מוכרחים להיות הלושי כח ועלולים להיות נפגעים ממחלות רעות, ולפעמים לא נדירות גם למות בגיל רך. הוא הוסיף והביע את דעתו שמה שנוגע לילידי ירתשלים אינו רואה תועלת בקיום בית הספר של נטר וכן ב„חברת יישוב ארץ ישראל“ (31) מפני שבירושלם איש אינו מוכשר לעבודה. — והנה, המניע למצב שכזה הוא: לשט שמים — ה' ירחם!

הצורך לתקן המצב באה"ק הוא איפוא דחוף מאד, אבל השאלה היא איך להגשימו. בדבר הצעותיהם של גרץ ומלווי אני מעיר שהבעתי למר לוי הנזכר למעלה את רצוני להתייעץ על הנרשאים הנדונים בדו"ח שלהם עם החשובים ביותר מבין העסקנים בעניני א"י. אחרי הסכמתם של חברי מילא את בקשתי ואמנם הוא דחה את הפצת הדו"ח שלהם, שחובר עד עתה רק בתור כתב־יד, עד שאודיע להם את תוצאות התייעצותי. בהתאם לכך נמסר רק לי טופס אחד מן הדו"ח. עשיתי ממנו העתקות אחדות, ורצוי"פ אני מוסר לכת"ר טופס אחד עם כמה הערות שהוספתי לכל נקודה ונקודה של הדו"ח (32). והנה ע"י כתיבת תוכירי הוה אני מקיים את הבטחתי שנתתי למר לוי. אמנם הרצאת דברי ממלאה כמה וכמה גליונות, אלא שסבור אני שמלים מועטות בלבד הן מיותרות.

על הדו"ח של גרץ וחבריו יש לי להגיד באופן כללי, שנמתחת בו אך ורק בקורת בלי להביע אף מלה אחת של הערכה לגבי אותם תושבי א"י, אשר הם שוקדים על למוד התורה ומצטיינים ביראת שמים, ואשר להם יאה איפוא בהחלט יראת הכבוד שאחכ"י רוחשים לגבי ארץ ישראל. ואולם שומה על מי שמפיץ דברי בקרת מדהימים על המצב בארצנו הקדושה לדאג לכך (ואולי גם בדרך הגומה חרד־צדדית במקצת של מה שניתן להערכה) שלא יגרום כהלה בתוך רובה המכריע של האוכלוסיה, בה"ה המובילה אותה לידי יאוש והמביאה נזק לא־ישוער למגביות לטובת הארץ הקדושה. אבל בכל זאת איני מהסס להודות, שמה שנוגע לעצם ההצעות של התוכיר

(29) שמו היה פרייהערר טון טינכהויזן, התעניינותו הערה היתה נתונה למצב האוכלוסיה והיהוית בא"י, כך הוא פנה לוקני בסכתו, הנמצא ברשותי, בכקשה לקחת חלק פעיל בהקמת בית יתומים בירושלים.

(30) קדושים כ"ס ע"ב.

(31) מיסודם של הרב צבי הירש קאלישר (ראה הערה 36) והרב אליהו נוטסכר, אב"ד גדרדין.

(32) הערות אלו לא הדפסתי מלבד אחדות, ראה מה שכתבתי כמבוא.

אתר דעת - מכללת הרצוג

תזכיר הרב עזריאל הילסהיימר זצ"ל

63

אני רואה אותן כנכונות באופן עקרוני. אמנם בנקודה אחת מגיע הדו"ח למסקנה שהיא בנגוד לדין מפורש בשולחן ערוך. כוונתי ליו"ד סי' רב"א סעיף ט', שכבר הזכרתי למעלה (33). אעיר שעל אותו הענין רבתי עם הקונסול האוסטרי בירושלם (34) שעמד בחוקף על כך שבתקנון של „בתי מחסה“ ייקבע לתת זכות הבכורה לעניים ואביונים ולא דוקא לתלמידי חכמים. כתוצאה מעמדה עיכב הקונסול את אישור התקנון משך שלש-ארבע שנים ואף איים פעם אחת להסיר את חסותו. אבל אני נצחתי; הסעיף נוסח בהתאם למשנה בהריות (35) והדין בשו"ע המבוסס עליה.

הצעות ההולמות לגמרי את המטרה והניתנות גם כן לבצוע אינני מעזי לתת. אבל עם זה אני מרשה לי להפנות את תשומת לבו אל הנקודות הבאות: משוכנע אני בעומק לבי, שתקון המצב אפשרי רק על ידי זה שחמה נציגים בולטים בין העסקנים בעניני ארץ ישראל יעלו לשם כסליחים. בכחם יהיה להשפיע השפעה מכריעה על סודרי הענינים שם. מובן מאליו שכולם צריכים להיות צדיקים המרקדקים במלוי תפקידם. אחד צריך להיות למרן מופלג. אחד מומחה לפידגוגיה ואולי בעצמו מורה. אחד סוחר בעל נסיון ואדם נבון ומוחזן בכשרון ארגוני וגם מתמצא במקצוע בנין בתים. ושלשתם — ובה כנראה הקושי העיקרי — צריכים להיות מחוסנים נגד מחמאות, לחישות ותאור חד-צדדי. אף אם בר שיחה שלו הוא אדם נכבד מאד, כדי שלא ידמו כעבור חצי שנה לאחרים הגרים שם. מחייתם צריכה להיות מובטחת באופן בלתי תלוי לגמרי, ואם הוצאות אלו תובלנה למטרה הן אינן הוצאות כלל, כי אם הכנסות. עלינו לראות באנשים אלה את בני-הסמטא שלנו, ועליהם לשלוח לנו את הרשימות כשביל חלוקת הדירות „בבתי המחסה“, באשר כל האחריות בעד זה שהמציעים הם באמת עניים בלי נחלה וכלי משכנתא. תהא מוטלת עליהם. ר' צבי הירש קלישר (36) מוכן ומוזמן ללכת בנאם הקרוב לא"י כדי להשניח על בתי-הספר לחקלאות ביפו ועל עניני התישבות. אולי כתי"ר יאבה להודיעני, אם לפי דעתו יש לראות בו את האישיות המתאימה למה שתארתי למעלה במקום הראשון. — כך היא הצעתי. אמנם קל להעלות הצעות על גבי הנייר, אבל קשה, קשה מאד להגשימן. ואע"פ כן אני בדעה שאם כל אירופה תהיה תמימת דעה בנידון זה אפשר יהיה להוציא אותן לפועל. תקוה אחרת אינה קיימת, ובודאי נהיה נאלצים לחזור על הצעות כעין אלו.

יודיע נא לי כתי"ר את הצעותיו שהן בודאי טובות מהצעותי. נחוצים לנו אנשים בריאים, אנשים מודרכים להתנהג כדרך המוסר, נחוצים לנו במאד יהודים, אשר שוקדים על למוד התורה ועם זאת לומדים את היסודות של למודי חול אצלנו.

(33) ראה למעלה הערה 11, למי דין זה אין לחלק כספי צדקה לכלם שוה בשוה כפי שהציע גרן וחבריו — אלא לתלמידי חכמים מגיע חלק גדול יותר.

(34) שמו היה פיזוטני. הוא השתול הרבה בדבר „בתי מחסה“, ראה א. מירשט, ירושלים החדשה" צ' 28.

(35) טורק ג' משנה ח.

(36) הוא התפרסם כאחד הפעילים הנמרצים ביותר למען הרעיון של ישוב ארץ ישראל. תאור חורר וממצה של אישיותו ועבודתו למען איי נהן ועקב כ"ץ ב„שיבת ציון“, כרך ג' 1; תלושי מכתבים בין וקני ובין הרב קלישר פרטם אבי י"ל בספר הזכרון לרוב שלמה קרליבך ע' 264-307.

במקום ללמוד אותם במוסדות אשר בהם נעשה הטפל לעיקר, ומה גם בכתי הספר של המיסיון, רחמנא ליצלן. בכלל אנו טובלים מפירוד הלבבות. הכרחי ביותר בשבילנו שהפירוד הזה ייפסק לאט לאט — מי יתן שנוכח לכך בעוד זמן קצר ביותר. אם נלך בדרך זו, אם נחנך את כל תושבי א"י לכבוד היהדות, אם ננקט בכל האמצעים שכבוד ת"ח מופלגים וצדיקים וחסידים לא ייפגע כתוצאה מהתנתקותם של אנשים ריקים ופוחזים. בקצור: אם יעלה בדינו לתת לחנוך באה"ק צורה כזאת שהיא לא יהיה רק המשך הנהגה הישן-נושן, המתגלה לעינינו כעין רע שאין מנוס ממנו, ואם גם נדע לחבב את הענין על הבריות ולקרב אותו ללבם — אזי לבי סמוך ובטוח שחדל יחדלו חולשת הכח ופירוד הלבבות. הלא אחב"י בראותם מטרות כה נכבדות ההולכות ומתגשמות לטובת הצבור במסגרת ארגון מסודר יפה בודאי ימלכו בדעתם ויחזרו וימלכו, אם כדאי להם להמשיך ולתת את תרומתם לבני אדם כה מסופקים ובשביל מטרות מסופקות עוד יותר. אם נגיע לידי כך יעלו אמצעינו במדה הולכת וגדלה ויהיה לאל ידינו לפעול בסיעתא דשמיא גדולות ונשגבות.

דברתי בגלוי לב, כי רואה אני חובה דחופה ביותר לעצמי להודיע מה שהודעתי. מרגיש אני שעכשיו הוקל קצת על לבי הסובל קשות מן המתחזה באה"ק. אני תקוה שדברי יתקבלו באותה הרוח בה נאמרו. על כל פנים ידוע ידוע אני, שכוונתי היתה אך ורק לשם שמים.

„צלילי המקרא“ *

הופעתו של הספר „צלילי המקרא“ ל. ל. נאמן — מאורע הוא. מונח לפנינו ספר אשר הוא מרי צבודה חלוצית ועבודת מחקר, סיפור והוראה של עשרים וחמש שנה. גנושא הספר הוא עולם הצלילים הנתיקים של צמנו, הרי השירה והנגינה בבית מקדשנו שנחרב, מוסיקה יהודית אמיתית, צלילי שירת חייו של עם ישראל: תורה, נביאים וכתובים.

אמנם ספרו של נאמן איננו הספר הראשון העוסק בטעמי המקרא. בעלי הרקודק בכל ה' זרות חקרו את משפט הטעמים וניסו לגלות ולנחש את הכללים שלפיהם קבעו בעלי המסורה כל טעם וטעם בפסוק. שכן הטעמים אינם רק סימנים מוסיקליים המזריכים את בעל הקורא בזמרת פסוקי התנ"ך, ואולי אף לא היה זה מ' ככתחילה תפקידם העיקרי. הטעמים הם קודם כל סימני הפסק וחיבור אשר מחלקים את הפסוק מבחינה תחבירית ומראים את היחס בין מלה לחברתה ובין קבוצת מלים לזולתה. ועל מרשה זו נכתבה ספרות ענפה, מכך אשר ועד להידין היים ועד לרקדקנים של זמננו, מכני ברית ומ' שאינם בני ברית.

בם המשמעות המוסיקלית של טעמי המקרא שימשה נושא להבורים רבים, מימי יוהנס רויכלין ועד לימי אירלסון ורונובסקי, בהם מוסיפים ר' שומי נעימות הטעמים בחזי הנגינה המקובלים. אולם רוב הרישומים האלה לוקים בחוסר דיוק ונאמנות לצליל המקורי, ודבר זה נגרם כמובן ע"י העובדה שמתמיד קשה להכניס נעימות עממיות מודרניות לחוך מטה-הסודם של שיטת התוים האירופית. ספרו של נאמן הוא הספר הראשון הפרוש כיסודיות את הריפיה הרחבה והשלמה של פרשה טעמי המקרא על משמעותם התחבירית והמר

סיקלית גם יחד, ובזה אומיו החלוצי. הכרך ה' ראשון של הספר, שיצא זה לא מכבר בהוצאת „מורשת“ ובסיוע המכון לשירה דתית ע"י משרד הדתות והמחלקה לתרבות חורנית של משרד החנוך והתרבות, נותן במחציתו הראשונה מבוא יסודי ושיטתי למבנה הטעמים ובחינת ערכם ויסודותיהם המוסיקליים. בארבע עשרה פרקים אלה גלושה עבודת המחקר והסיפור ה' עיקרית של המחבר. יתר הפרקים נותנים את מרטיהו וניתוחיהן של נעימות התורה והנביאים בנוסח ליטא-פולין. צורתו החיצונית והמניפית של הספר היא הרורה ומאירת-עינים. ההופסה והטיפוגרפיה נעשו במובטחם, ודבר זה מעלה את ערכו של ספר זה המרבה בביאגרות, לוחות השואה ותוי נגינה.

כמעלתו העיקרית של הספר נראית לנו נא מנוחו למקורות. מחבר הספר — כשמו כן הוא: נאמן למקורות הספרותיים. שלנו ונאמן לבידא וינקותא' הרוחנית והמוסיקלית שלו עצמו. ב' הסברת מבנה הטעמים נשען המחבר על א"ז הוזהב של מאמרי חכמינו ז"ל. ובביקאות מוטל'ה דולה הוא את כל התופעות השונות של כל טעם וטעם מכל ספרי הקודש פרט לספרי אמת (איוב, משלי, תהלים). ובניגוד לכה רבים פבין אלה שעסקו במוסיקה של הטעמים לפנים וגם היום, אין הוא מנסה כלל להלביש את נעימות הטעמים מלושים בעלי גיורה זו או אחרת, אלא מוסר כנאמנות ובוניקנות את הנעימות כפי ש' שמע אותן מרבותיו. בהודת קודש ובענותנות ניגש המחבר אל עבודתו, כשלוה צבור אמתי אשר הנעימה הטעמית סדורה בסיני ואשר איננו רואה את עצמו כבחורין לשנות בה כמלאו נימה

* הוצאת מורשת בע"מ, בסיוע משרד הדתות, ת"א, ב"ב, תש"ו.

טעמי אשכנז והשערות שונות ומשונות הופרתו בעיני זה. ייחסו לטעמים אלה אופי מיסקולרי, פנטסוני, פריגי ועוד. המחבר מבחין, אך כי אינו כותב זאת כפירושו, באופי הזריר הברור והמובהק של נצימות סעמי התורה בנוסח אשכנז, ובוה הוא מבגש את היסוד הסוגלי המשותף גם ל־ טעמי אשכנז וגם לטעמי התורה של אותה עדה. אשר לפי כל הסימנים שמרה בדביקות יתירה על הצליל היהודי העתיק, הלא היא העדה ה־ תימנית.

וכאן אנו נוגעים בכעיה אשר המחבר במכתן מתעלם ממנה, כאשר היא חורגת ממסגרת ספרו: כעיה קיבוץ הגלויות במוסיקה היהודית והיש ראליות. בעיה זו מתריסה והולכת בהחי מדינתנו ומרגשת מאד בכתי הספר ובכתי הכנסיות. אולם יש לומר שבגם לפתרון בעיה זו חורם המחבר תרומה לא קטנה, כי כל נסיון שייעשה לקבץ את נצימות שבטי ישראל ולקרנן אשה אל חבר תה עד שיהיו אחות ואחיות בפניו ובפי בנינו ובני בנינו, אינו יכול להיעשות אלא מתוך גר בוש המסורת המוסיקלית של כל שבט ושבת. ולכו אחרים בעקבות „צלילי המקרא“, ואו נוכל לעמוד על היסודות המשותפים שבכל נצימות ישראל ולעשות את אלה — עיקר, ואת השאר — ספל.

בימינו עוברת המוסיקה היהודית והישראלית תהליך אל אמנציפציה. של הכרת ערכה העצמי ושל נסיון לעמידה ברשות עצמה. אך בדומה לאמנציפציה הישראלית הלאומית של ימינו צר כה גם האמנציפציה של המוסיקה היהודית להיות אוטואמנציפציה. עליה להשתחרר בכוחות עצמה מכל סיג זר ולהחזיר את נצימות ישראל אל צלילי עברנו הלאומי. גם המוסיקה הישראלית מצויה, יחד עם עם ישראל, לבאולתה הסלמה. יש לקחת שיואפשר למחבר ללכת מחיל אל חיל ולהוציא לאור גם את שאר חלקי ספרו. העוסקים ביחד צלילי המקרא בנוסח אשכנז, ואם ספר זה יעורר ויעודד אחרים מכל העדות לעשות כמעשה המחבר ויתנו בידינו את המסכת השלמה של צלילי המקרא — והיה זה שכרו.

אך ספר זה הוא קודם כל ספר עזר ללימוד התניך, שכן על־ידי עיון בטעמים שבסוק מת־ גלה ללומד במקרים רבים פירושו הנכון, ועמדו על כך פרשני התניך בכל הדרות. משום כך הוסיב המחבר לעשות בלכתו בדרך המחשת ה־ מושגים והכללים ובתחו בידי הלומד והמלמד לוחות הדגמה והשוואה הכאים להשלים בצורה מוחשית את היסטימטיקה של הטעמים. בצדק כותב המחבר בפתיחת הספר: „מבנה הטעמים, המצוי בכמה וכמה סטרי דקוק ראשונים ואח־ רונים, ניתן כאן בצורה מתורשת ובהירה, בהדר רות חדשות, שיש בהן משום התאמת התורה הזאת לזרישות הפדגוגיות־ שבימינו, וכן משום גישור בין הדקוק ובין המוסיקה של הטעמים. לשם כך צורטו גם לוחות המסבירים את כל חורת הטעמים הסברה ציורית. ומי יתן ותסייע (סיטה זו) להכנסת התורה הזאת אל בין כתלי בתי הספר שלנו עם כל הברכה הכרוכה בה בלימוד התניך והסברת המקראות.“

„גישור בין דקוק ובין מוסיקה“ — דבר זה נתאפשר בספר הזה על־ידי שתי תכונותיו של המחבר: הוא גם בראוריו וגם מוסיקאי ככל חוש אטמטיס דק ובעל הבחנה אמנותית עדינה. בקיאותו ומוסיקליותו של המחבר שמרו אותו ממשגים אשר גדולים וגם טובים, ואף אילטון ורוזובסקי בניהם, נכשלו בהם. בראש וראשונה המחבר הוא טמנן לאופי הרציסטיבי המובהק של נצימות הטעמים, ומשום כך הוא מחתר מראש, ובצדק גמור, על כל נסיון של ריטמיציזציה ברישום תוי הנעימות. כמובן אין מוסיקה בלי ריטמוס, אולם הריטמוס של הס־ מיס אינו ניתן להיכלל בתיבות הקצב המערבי. זהו ריטמוס טמני וסבצי הטמון בתוך תנועת הנעימה החפשיית. כן פתר המחבר בצורה מקר־ רית את בעיה היחס בין המוסיב העיקרי של נצימת הסעם לבין צלילי הלוי המקדימים אותו. גם בקביעת היחסים הסוגליים בין הנעימות השונות ובציון הסולמות הבסיסיים שלהן מגלה המחבר חוש מוסיקלי מפותח והבחנה עדינה. מוסיקולוגים רבים התחבטו בכעיה הסוגליות של